

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

Deforestacija u mletačkoj Dalmaciji (16.-18. st.)

Ekohistorija

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Hrvoje Petrić

Student: Ivan Vilović

Zagreb, rujan 2017. godine

*Si tibi occurrerit vetustis arboribus et solitam altitudinem egressis frequens lucus et cospectum caeli
densitate ramorum aliorum alios protegentium summovens, illa proceritas silvae et secretum loci et
admiratio umbrae in aperto tam densae atque continuae fidem tibi numinis faciet.*

(Lucij Anej Seneka, *Ad Lucium epistolae morales*)

Sadržaj

Uvod.....	1
1. TEORIJSKA PODLOGA I METODOLOGIJA	
1.1 Obrazloženje teme i metodologija.....	3
1.2 Ekohistorija.....	4
1.3 Deforestacija i šume u ranom novom vijeku.....	7
1.4 Održivi razvoj i historiografija održivosti.....	10
1.5 Izvori i metodologija.....	14
2. SREDOZEMLJE I ISTOČNA OBALA JADRANA	
2.1 "Nova" povijest Sredozemlja i istočna obala Jadrana.....	17
2.2 Sredozemlje: more između planina.....	20
2.3 Mediteranske klime i vegetacije.....	22
2.4 Dalmacija u ranom novom vijeku: demografska procjena.....	25
3. DRŽAVA, ŠUME, GALIJE	
3.1 Zaštita državnih šuma: strah i stvarnost.....	29
3.2 Brodogradnja u srcu lagune: Arsenal u Veneciji.....	31
4. DALMACIJA I OTOCI: DEFORESTACIJA I NASTANAK GOLOG KRŠA	
4.1 Zelena Dalmacija?.....	34
4.2 Stočarstvo i Morlaci.....	35
4.3 Društvene prilike, gospodarske aktivnosti i neodržive prakse.....	38
4.4 Obrovac: svježe drvo za umornu državu.....	41
5. CASE STUDY: OTOK KORČULA	
5.1 Demografska slika Korčule: izvori, otvorena pitanja i projekcije.....	44
5.2 Brodogradnja na Korčuli.....	52
5.3 (Ilegalna) trgovina drvetom.....	56

6. NEOSTVARENA GOSPODARSKA RENESANSA: MORLAČKI SLUČAJ	
6.1 Fiziokratizam: europski gospodarski pokret i stanje poljoprivrede u Mletačkoj republici.....	59
6.2 Grimanijev zakon.....	61
6.3 Splitska Akademija.....	67
7. KOMPARACIJA IMPERIJA: HABSBURŠKA MONARHIJA	
7.1 Deforestacija u Primorskoj krajini: formulacija pitanja.....	70
7.2 Uskočko pitanje i senjske šume.....	71
7.3 Degradacija šuma i deforestacija u Primorskoj krajini.....	74
7.4 Reforme Marije Terezije i moderno šumarstvo.....	76
Zaključak.....	78
Sažetak.....	81
Abstract.....	82
Izvori.....	83
Literatura.....	84
Online literatura.....	89

Uvod

Pet godina studija nije kratko razdoblje. Zvuči nevjerojatno, ali ovaj rad predstavlja posljednji korak u tom dugogodišnjem procesu. Nije uvijek bilo jednostavno, uložio sam puno truda i vremena, a u nekim situacijama sam čak razmišljao i o odustajanju. Pretpostavljam da je sve to normalno i dio tog procesa. Na kraju sam, pak, sa zadovoljstvom došao do ovoga trenutka, u kojemu mogu napokon pokazati svoje znanje i iskustvo koje sam stekao kroz obrazovanje na studiju Povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Svjestan sam da je ovo tek početak. Postoji još mnogo prostora za usavršavanje ovog istraživanja. Priča koju ovdje analiziram je samo površinski dotaknuta, stvarnost je zasigurno složenija. Nastojao sam napisati istraživanje u skladu s mogućnostima i s vremenom kojim raspolazem. Stoga, sa zadovoljstvom prihvaćam sve kritike i eventualne upute za daljnja istraživanja. Iznimno sam uživao prilikom pisanja ovog rada i sa zadovoljstvom iščekujem buduća istraživanja i usavršavanje u historiografiji.

U ovom radu analiziram fenomen deforestacije u mletačkoj Dalmaciji od početka 16. do kraja 18. stoljeća. Radi se o novoj temi za koju ne postoji veliki istraživački korpus u hrvatskoj historiografiji.

U prvom poglavlju (*Teorijska podloga i metodologija*) nudi se obrazloženje rada, odnosno razlozi koji su me naveli na pisanje istraživanja na temu deforestacije u Dalmaciji. Spominju se teorijska podloga i glavne istraživačke tendencije koje su bitne u kontekstu pisanja diplomskoga rada. Na kraju se nalazi i osvrt na izvore, na njihov sadržaj i na metodologiju analize u sklopu istraživačke teme.

U drugom poglavlju (*Sredozemlje i istočna obala Jadrana*) analiziraju se temeljna pitanja za istraživanje povijesti Sredozemlja i istočne obale Jadrana. Spominju se nove tendencije u historiografiji i posebno se naglašava važnost okoliša u definiranju povijesti mediteranske i jadranske regije. Poglavlje završava s demografskom analizom mletačke Dalmacije.

Treće poglavlje (*Država, galije, šume*) služi kao uvod u problematiku deforestacije u mletačkoj Dalmaciji. Nakratko se spominju pojedinosti mletačke šumarske politike i ističu se specifičnosti brodogradnje s posebnim naglaskom na rad Arsenala u Veneciji.

U četvrtom poglavlju (*Dalmacija i otoci: nastanak golog krša*) detaljno se analizira proces deforestacije u mletačkoj Dalmaciji. Nude se specifični primjeri degradacije šuma i analiziraju se najbitniji faktori koji su pridonijeli širenju fenomena deforestacije. Peto poglavlje (*Case study: otok Korčula*) nadovezuje se na četvrto i analizira primjer Korčule na kojoj se može izbliza pratiti uništavanje šumskih površina kao i razloge koji su doveli to toga.

U šestom poglavlju (*Neostvarena gospodarska renesansa: morlački slučaj*) prati se neuspjeli pokušaj Venecije da unaprijedi gospodarsko stanje Dalmacije u duhu fiziokratizma. Reforma gospodarstva trebala je najviše pogoditi dalmatinsko zaleđe i, između ostalog, usporiti deforestaciju uzrokovanu transhumantnim stočarstvom Morlaka.

U sedmom i posljednjem poglavlju (*Komparacija imperija: Habsburška monarhija*) ukratko se prati slučaj sjeverne jadranske obale pod vlašću Habsburgovaca i posebno se naglašava razvoj modernog šumarstva u 18. st. koji je u mnogočemu bio korak naprijed u odnosu na mletačku šumarsku praksu.

Za kraj, ne bih mogao nastaviti ovaj rad, a da se prije toga ne zahvalim osobama koje su omogućile da se on ostvari. Zato se zahvaljujem svom mentoru, prof. Hrvoju Petriću, koji je prepoznao moju želju za radom i koji me poticao da postignem bitne rezultate, od rektorove nagrade do boravka u Münchenu u Rachel Carson Centru. Siguran sam da će prof. Petrić nastaviti raditi s istim entuzijazmom na daljnjem razvoju ekohistorije u Hrvatskoj. Zahvaljujem se prof. Aralici, bez kojega danas možda ne bih ni pisao ovaj rad. Njegove pohvale na trećoj godini studija pokazale su se neprocjenjivima. Zahvaljujem se i svim profesorima na Odsjeku za povijest, posebno maloj, ali vrijednoj skupini iz modula za ranonovjekovnu povijest.

Moram se posebno zahvaliti svojoj majci koja mi je pet godina strpljivo i marljivo lektorirala brojne seminarske radove. Bez njene pomoći sve bi bilo teže. Zahvaljujem se i *tetki*, prof. Gordani Vilović, koja je uvijek bila sigurna u moje sposobnosti i koja me poticala na konstantan rad. Hvala! Zahvaljujem se i ostatku obitelji, jer su svi na neki način doprinijeli mom iskustvu na fakultetu.

Posebno se zahvaljujem Ani, koja mi je bila najsvjetlija točka ovih pet godina: njezina uloga u ovom radu je nevidljiva, ali neprocjenjiva!

Zahvaljujem se svim profesorima i prijateljima iz Rachel Carson Centra, koji su mi u pravom trenutku vratili želju da dovršim ovaj rad. Zahvaljujem se i srednjoškolskim profesorima, Iapoce i Romita, koji su svojim trudom i entuzijazmom uvelike stvorili autora ovog rada.

1. TEORIJSKA PODLOGA I METODOLOGIJA

1.1 Obrazloženje teme i istraživačka pitanja

Povjesničari često polaze od prostora i teme u kojima se najbolje snalaze te od konteksta i krajeva prema kojima gaje posebnu emotivnu povezanost. U mom slučaju, odabir Dalmacije kao objekta istraživanja bio je posebno jednostavna odluka. Mletačka republika je, također, jedna draga i zanimljiva tema koja u meni budi istraživački interes. Afiniteti prema ekohistoriji pomogli su mi pri određivanju istraživačke teme. Pitanje šuma dominantan je problem u povijesti Mletačke republike, a ujedno i vrlo zastupljena istraživačka tema svjetske venecijanistike.

Venecija, kao država koja je skoro tisuću godina bila prisutna na istočnoj obali Jadrana, u hrvatskoj kulturi otvara posebno izazovna pitanja i oprečna tumačenja. Konstanta povijesti je njezin sukob s mitovima, tj. uvriježenim mišljenjima, koja se neprestano umnožavaju u narodnoj kulturi. A mitovi o Veneciji su brojni. Mlečane, u usporedbi s Habsburškom monarhijom koja u javnosti najčešće uživa veoma pozitivnu sliku, prati jedno vrlo negativno sjećanje. Prema mitu koji je u središtu ovoga istraživanja Mlečani su došli i svojom neumornom sjekirom uništili dalmatinske šume, ostavivši iza sebe goli kamen i pustoš. Pritom se često spominju velebitske šume iznad Senja, koje su Mlečani navodno posjekli do zadnjeg stabla ne ostavivši ništa iza sebe. Ne samo da su te šume sjekli Senjani, nego je i Senj, naravno, bio pod vlašću Habsburške monarhije!

Prvo istraživačko pitanje u ovom radu glasilo bi stoga: *Do koje su mjere Mlečani i njihova uprava utjecali na deforestaciju na području Dalmacije?* Venecija je u Dalmaciji imala svoje interese i neupitno je održavala nadmoć nad svojim podanicima. Pitanje je koju definiciju želimo dati tom sustavu i je li se zaista radilo o polukolonijalnom sustavu ili pak o blažem obliku dominacije. Proučavanjem pitanja organizacije šumarske politike, zakonodavstva o šumama, regulacije sječe itd. može se bolje pojmiti oblik vladavine Venecije u Dalmaciji. Po tom pitanju, Venecija je uživala znatan prioritet u odnosu na svoje podanike, no isto tako je vodila organiziran sustav očuvanja šumskih resursa. Naime, Mlečani su među prvima u Europi razvili protomoderni režim kontrole državnih šuma i raspolagali dugoročnom vizijom po pitanju uzgoja novih šuma i održavanja već postojećih. Njihova će politika u konačnici biti samo djelomično uspješna i to iz više razloga o kojima će biti govora u ovom radu. Kriza u tom sustavu bit će posebno akutna u 18. st., kada će Habsburška monarhija pod Marijom Terezijom prednjačiti u razvoju modernog šumarstva. Dakle, zanimljivost ovog istraživanja leži u činjenici da je očigledno da su Mlečani u Dalmaciji regulirali sječu šuma s posebnim aparatom državnih i lokalnih zakona. Njihove ambicije su ih često dovodile do sukoba s lokalnim zajednicama

kojima spomenuti zakoni nisu bili u direktnom interesu. U konačnici, nastojat će se odgovoriti na prethodno otvoreno istraživačko pitanje. Interpretacija nije, naravno, neopoziva i, dapače, ovaj rad želi potaknuti raspravu i zaključke koji se ne moraju nužno slagati s ovdje zastupljenim stajalištima.

Prateći gore navedeno istraživačko pitanje, u radu se pojavljuju i druga pitanja koja spadaju u kategoriju ekohistorije. Primjerice: *Kada je nastao krš i je li on prirodna pojava? Do koje je mjere čovjek kroz stoljeća utjecao na promjene okoliša? Postoji li izvorni dalmatinski krajolik? Kakva je bila službena politika Venecije? Kakva njezina uprava? Kakav njezin odnos s lokalnim stanovništvom? Do koje su mjere političko i gospodarsko stanje Republike utjecali na stvaranje problema deforestacije?*

Bitna motivacija za istraživanje ove teme bilo je i osobno poznavanje talijanskog jezika, budući da se od sredine 15. st. mletačka birokracija koristila gotovo isključivo mletačkim dijalektom. Rad je nastao kroz dvije godine istraživanja na diplomskom studiju. Ovaj diplomski rad u dobroj se mjeri temelji na istraživanju kojeg sam napisao u sklopu natječaja za rektorovu nagradu za akademsku godinu 2015./16. Jasno sam naznačio mjesta na kojima sam koristio tekst iz navedenog istraživanja. Tamo gdje je bilo potrebno dodao sam manje izmjene i nadopune. Također, prema sugestijama profesora modula za ranonovovjekovnu povijest, nastojao sam odraditi pisanje seminarskih radova na temi što bližoj ovom radu te ih uklopiti u tekst istraživanja.

Velik udio u literaturi čine strani naslovi, prije svega na engleskom i talijanskom jeziku. Radovi su uglavnom iz područja ekohistorije i prirodnih znanosti. Analiza izvora je obrađena prema metodama suvremene historiografije i heuristike, prema uputama profesora i sukladno stečenim znanjima na dvogodišnjem diplomskom studiju. Rasprava s nastavnicima, aktivno istraživanje i praska pridonijeli su tom procesu. Na kraju, samim izvorima će biti posvećeno posebno poglavlje.

1.2 Ekohistorija

Ekohistorija ili povijest okoliša je subdisciplina historiografije na isti način kao što su to vojna, ekonomska, socijalna, politička povijest ili brojne druge. Više od pedeset godina postoji kao etablirana akademska disciplina i sve više dolazi do izražaja i u Hrvatskoj.

I tako: „Što je povijest okoliša? To je vrsta povijesti koja teži razumijevanju života, rada i mišljenja ljudskih bića u odnosu na ostalu prirodu kroz promjene koje donesi vrijeme. Ljudska je vrsta dio prirode, ali za razliku od većine drugih vrsta uzrokovali smo dalekosežne promjene uvjeta na kopnu, u

moru i u zraku te u pogledu živih biljaka i drugih životinja koje s nama nastanjuju zemlju“.¹ Povijest okoliša, također, ukazuje na postojeće i aktualne ekološke probleme kroz prizmu prošlosti.² Razumljivo je da ona stoga može biti militantna, politički obojana i pretenciozna, ali o samom pristupu istraživanju odlučuje prije svega autor i njegova intelektualna svijest. Moglo bi se, naravno, detaljno raspravljati o samoj prirodi ekohistorije. Primjerice, ostaje nam otvoreno pitanje (služeći se riječima prof. Drage Roksandića), je li „ekohistorija nova historijska disciplina ili nova historijska znanost?“³

Postoje tri skupine radova na temu ekohistorije. To su radovi koji istražuju „1) utjecaj okolišnih faktora na ljudsku povijest; 2) promjene okoliša uzrokovane ljudskim djelovanjem [...]; 3) povijest ljudskoga mišljenja o okolišu“.⁴ Ovo istraživanje pripada drugoj kategoriji, budući da se u ovom radu piše o procesu deforestacije uzrokovane ljudskim djelovanjem. Kategorije su, pak, međusobno isprepletene: okoliš uvijek utječe na razvoj društva (više ili manje deterministički, ovisno o stajalištu autora), a mišljenja o prirodi su implicitno i eksplicitno zastupljena u izvorima različite prirode.

Želja za proučavanjem okoliša u prošlosti proizlazi prije svega iz današnjeg zanimanja za pitanja koja se bave okolišem i sviješću o nerazumnom odnosu modernog kapitalističkog svijeta prema prirodi i resursima na Zemlji. Uostalom, svaka historiografija je plod vlastitog vremena i istražuje ona pitanja koja su relevantna za njezinu sadašnjost i za postojeće nejasnoće.

Povijesna dimenzija ekohistorije se, dakle, izravno prelijeva u sadašnje iskustvo. Kornatsko otočje, primjerice, predstavlja se u sklopu turizma kao savršena manifestacija uzbudljivog mediteranskog okoliša, tako divljeg, siromašnog, krševitog i nepristupačnog. Ipak, putem arhivskog istraživanja i znanstvenih istraživanja na samoj lokaciji lako je ustanoviti da se radi o antropogenom okolišu, tj. da je na stvaranje današnjeg izgleda znatno utjecala ljudska ruka. Svi su krajolici općenito spomen povijesti. Ogoljeni obronci Velebita govore nam o sječi šuma koja je u ranom novom vijeku bila u najvećem zamahu. Međutim, to ne znači da danas ima manje šuma nego u prošlosti. Na primjer, današnje borove šume koje su rasprostranjene po cijeloj Dalmaciji su puno brojnije nego u prošlosti!⁵ Isto vrijedi i za Liku i Slavoniju, gdje su zbog procesa depopulacije i napuštanja poljoprivrede šumske površine puno veće nego prije.⁶ Slično se dogodilo u dalmatinskoj Zagori, nakon što se veliki postotak stanovništva preselilo na obalu.⁷ Takvih primjera ima mnogo, a o nekima će se detaljnije pisati u ovom radu.

---

1 Donald J. Hughes, *Što je povijest okoliša?* (Zagreb: Disput, 2011.), 9.

2 Ibid, 10.

3 Borna Fuerst-Bjeliš et al. "Što je povijest okoliša u Hrvatskoj?", *Što je povijest okoliša* (Zagreb: Disput, 2011.), 176.

4 Ibid, 10.

5 O tome mi je pričao otac rodnom iz Brela.

6 O tome sam imao prilike razgovarati s prof. Šarićem rodnom iz Like.

7 Usporedi sa: Borna Fuerst-Bjeliš, "Promjene okoliša srednjeg dijela dalmatinske Zagore od 18. stoljeća", *Zagora između stočarsko ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije* (Zagreb, Zadar, Split: 2011).

Mora se naglasiti i da povijest okoliša nije jednostrano obojana te da je u neprestanom kontaktu s ostalim smjerovima tradicionalne historiografije. To se može provjeriti i na primjeru ovog rada: povijest deforestacije zapravo nudi više od samo jedne teme. Ona je, primjerice, vezana uz pitanje gospodarske povijesti: na koji način je Venecija trgovala i iskorištavala dalmatinsko drvo? Ili, kako je izgledao pokušaj gospodarske reforme u 18. st., što se direktno povezuje i s pitanjem administracije državnih šuma? Tu je, naravno, pitanje političke povijesti: administracija šuma samo je jedno od pitanja putem kojeg možemo proučavati prirodu mletačke uprave i zakonodavstva u Dalmaciji. Ovdje se otvara i tema socijalne povijesti: govori se o Morlacima, koji su ključan subjekt u procesima deforestacije u Dalmaciji. I vojna povijest je zastupljena: Venecija je, kao pomorska sila, imala veliku flotu i ulagala je velike napore u održavanje iste.

Ekohistorija ima sve priznati status u svjetskim akademskim krugovima i u konstantnom je razvoju. Kao disciplina službeno se rodila u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je i dalje najjača, iako postoje radovi još iz antike koji su se fokusirali na povijest okoliša (nijedna tema u historiografiji nije nikada posve nova...). Zanimanje za okoliš bilo je zamahu u 60-im godinama prošlog stoljeća, kada su postali sve vidljiviji razorni rezultati gospodarskog razvoja nakon drugoga svjetskoga rata. Utjelovljenje tog vremena je knjiga biologinje Rachel Carson *Silent Spring* u kojoj nudi dramatičan opis šteta nastalih korištenjem pesticida u američkoj poljoprivredi.⁸ Povijest okoliša je službeno postala disciplina 1977. godine osnivanjem ASEH-a (American Society for Environmental History), krovne organizacije američke ekohistorije, čiji je prvi predsjednik bio John Opie.⁹ Na američkim sveučilištima ona je posebno etablirana disciplina i nudi se široka mogućnost za studiranje iste na diplomskoj i naročito postdiplomskoj razini.¹⁰ Najpoznatija imena američke ekohistorije su Donal Worster („vodeći američki povjesničar okoliša“¹¹), William Cronon, J. Donald Hughes, Alfred Crosby, John McNeill, Carolyn Merchant itd. Vrijedi spomenuti da je John McNeill nedavno postao predsjednik American historical associationa, zasigurno dobru vijest za povjesničare okoliša!¹² Povijest okoliša je isto tako izuzetno jaka u Australiji, u kojoj se prije svega moraju istaknuti Libby Robin i Tom Griffiths sa Sveučilišta u Canberri.

U Europi je povijest okoliša u sve većem zamahu. U Sjevernoj Europi ona se predaje na većem broju sveučilišta, npr. na Sveučilištu u Uppsali gdje postoji diplomski studij Svjetske povijesti

---

8 Hughes, *Što je povijest okoliša*, 50.

9 Ibid, 51.

10 "US graduate programs in environmental history", ASEH (<http://aseh.net/resources/for-students/us-graduate-programs-in-environmental-history/>) (21.08.2017.)

11 Hughes, *Što je povijest okoliša*, 9.

12 "2017 AHA Election Results", *AHA Today* (<http://blog.historians.org/2017/07/2017-aha-election-results/>) (21.08.2017.)

okoliša.¹³ Jedan od najvitalnijih centara za povijest okoliša u Europi je neupitno Rachel Carson Center u Münchenu, gdje su zastupljene i druge humanističke discipline koje imaju naglasak na okoliš. Dva direktora centra Christoph Mauch i Helmuth Trischler su ekohistoričari. Centar nudi istraživačke stipendije za istraživače, priznati doktorski program i tečajeve za studente diplomatske i preddiplomske razine.¹⁴ Vrijedan spomena je Environmental Humanities Laboratory na KTH institutu u Štokholmu, u čijem radu isto tako sudjeluju svjetski poznati povjesničari. Voditelj programa je talijanski povjesničar Marco Armiero.¹⁵ Mora se spomenuti i Zenter für Umweltgeschichte u Beču kao i najpoznatiju austrijsku povjesničarku okoliša Verenu Winiwarter.¹⁶

Europsko udruženje za povijest okoliša - ESEH (European Society for Environmental History) osnovano je 1999. godine, a glavni mu je cilj poticanje ekohistorije u akademskom svijetu, poboljšanje komunikacije među europskim ekohistoričarima i lakše širenje ideja u javnom i političkom životu.¹⁷

Rad ESEH-a pridonosi dodatnom razvoju povijesti okoliša u Europi, pa ona i kod nas privlači sve veći istraživački interes. Predstavnik ESEH-a u Hrvatskoj je prof. Hrvoje Petrić sa Sveučilišta u Zagrebu. Profesor Petrić je, također, član upravnog odbora ESEH-a, što je samo dokaz o snazi hrvatske ekohistorije. U Hrvatskoj je povijest okoliša zastupljena kao predmet na diplomskoj razini studija povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod vodstvom prof. Hrvoja Petrića te na Odsjeku za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta pod vodstvom prof. Borne Fuerst-Bjeliš. Nedavna konferencija ESEH-a *Natures in Between* koja se održala u Zagrebu od 28. lipnja do 2. srpnja 2017. godine veliki je poticaj za razvoj discipline u hrvatskom akademskom svijetu, ali i priznanje rada već aktivnih članova.

1.3 Deforestacija i šume u ranom novom vijeku

Za ekohistoriju ranog novog vijeka povijest šuma je jedna od najprirodnijih tema kojom se mogu baviti povjesničari okoliša. To je doba u kojemu drvo predstavlja gotovo sve, svaku gospodarsku aktivnost i svakodnevni život tadašnjeg stanovništva. Teško je, gotovo nemoguće, točno procijeniti potrebnu količinu drva po osobi. Neke procjene upućuju na to da se radi o oko 2 tone drva po osobi

---

13 "Master program in global environmental history", *Uppsala University* (<http://www.uu.se/en/admissions/master/selma/program/?pKod=HEH2M>) (21.07.2017.)

14 "About the Rachel Carson Center for Environment and Society", *Rachel Carson Center for Environment and Society* (http://www.carsoncenter.uni-muenchen.de/about_rcc/index.html) (21.07.2017.)

15 "Environmental Humanities Laboratory", *KTH* (<https://www.kth.se/en/abe/inst/philhist/historia/ehl>) (21.07.2017.)

16 *Zentrum für Umweltgeschichte* (<http://www.umweltgeschichte.uni-klu.ac.at/index,3206,Startseite.html>) (21.07.2017.)

17 "Mission", *ESEH* (<http://eseh.org/about-eseh/mission/>) (21.07.2017.)

godišnje, što je u svakom slučaju velik iznos.¹⁸ Velik val deforestacije koji je započeo u srednjem vijeku, u ranom novom vijeku silovito se ubrzao i dostigao je dotad neviđene razmjere. Od 16. st. sječa je posebno porasla u kontinentalnoj Europi. Val prati stvaranje vrlo negativnog stava o šumama, kao mjesta tame i zlih bića: priče koje su inspirirale bajke braće Grimm nastaju upravo u tom vremenu.¹⁹ Ponovnim otkrivanjem klasične filozofije vraćaju se antičke ideje o dominaciji čovjeka nad prirodom. Razvojem znanosti takvo se stajalište dodatno naglašavalo. Descartes je utjelovio takvo razmišljanje: samo je čovjek, kao misaono biće, vrijedan postojanja, a priroda je njemu podređena – *cogito ergo sum*.²⁰

Demografski procvat je među prvim razlozima ubrzanja procesa deforestacije u ranom novom vijeku. Rastom stanovništva povećana je prije svega potreba za širenjem poljoprivrednih površina na račun šuma. Porasla je i potrošnja ogrjevnog drva, metalurgija je bila u zamahu, a i sve veće su bile potrebe brodogradnje.²¹ U ranom novom vijeku nastaje i mit, bolje rečeno strah, o nedostatku drva: vlasti u svim dijelovima kontinenta upozoravale su na opasnost brzog nestanka drva i sukladno su tomu izdavale drakonske mjere po pitanju iskorištavanja drva.²² Kao što će se kasnije vidjeti, sličan se problem pojavio i u Mletačkoj republici, koju je to pitanje posebno brinulo. Straha je bilo u Engleskoj, koja je među europskim zemljama bila prva koja je počela izdavati sustavne regulacije o zaštiti šuma.²³ Isto se pitanje pojavilo u Njemačkoj i u Španjolskoj koja je zbog svoje klime posebno strepila od problema deforestacije i stanja opće krize. Autori su danas skloniji interpretaciji da je intenzivna sječa zasigurno predstavljala ozbiljan, čak golem, problem, ali da razmjeri krize nisu nikako bili do te mjere dramatični. Postoji više objašnjenja, a najčešće se navodi sukob različitih interesnih skupina, kao što su brodograditelji i industrijalci ili država i lokalne zajednice. Priče o nadolazećoj propasti često su čak podmetnute kako bi pojedinci zaštitili svoje interese i osigurali ekskluzivnost u korištenju specifičnih šuma.²⁴ Primjerice, brodograditeljima je bilo u interesu da hrastove šume ne budu korištene u metalurgiji. Ne smije se, međutim, podcijeniti razmjer sječe u Europi. Smatra se da je već u 17. st. u Engleskoj s Walesom bilo samo 7% šumske površine, dok je u Škotskoj taj postotak bio još manji. U Nizozemskoj gotovo da nije ni bilo šuma, a u Francuskoj se ta brojka kretala oko 14%. U istočnoj Europi šume su bile mnogo rasprostranjenije. Već u istočnoj Pruskoj šuma je zauzimala preko 40%

---

18 Michael Williams, *Deforesting the Earth* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 2006.), 164.

19 Ibid, 145.

20 Ibid, 143.

21 Ibid, 154.

22 Ibid, 151.

23 Ibid, 152.

24 Paul Warde, *Ecology, Economy and State Formation in Early Modern Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006.), 7.

ukupne površine države.²⁵ Činjenica je, također, da pozadinu te krize čine klimatske promjene (tzv. malo ledeno doba) koje su upravo u ranom novom vijeku dobile zamah. Zbog hladnijih i oštrijih zima u kontinentalnoj Europi, a posebno u višim predjelima, bilo je manje bjelogoričnih šuma nego prije, pa su ljudi, u tim hladnijim uvjetima, iskorištavali veće količine drva nego prije.²⁶

Posljednjih godina izašao je veći broj knjiga na temu deforestacije i šuma u ranom novom vijeku. Vrijedno je spomenuti, prije svega, rad Kieko Matteson *Forests in Revolutionary France*. U knjizi se analizira povijest šuma i šumarske prakse u Francuskoj kroz dva stoljeća, od 1670-ih do revolucije 1848. godine, na mikrorazini regije Franche-Comté koju je 1674. godine Luj XIV osvojio od Habsburgovaca.²⁷ U centru pažnje je sukob lokalnih zajednica s državom, koja je od 18. st. pa nadalje (ponajprije u duhu fiziokratizma) vršila sve veću kontrolu nad šumarskim praksama.²⁸ To se očito događalo za vrijeme opće centralizacije države, koja je sve više tražila od svojih podanika da poštuju državne zakone.²⁹ U svom istraživanju, autorica nudi više teza, primjerice da politika očuvanja šuma nije imala konotacije suvremene ekologije, već da se to događalo kao posljedica spomenute centralizacije. Lokalno stanovništvo je bilo posebno pogođeno novim regulacijama, jer se na taj način ograničavala višestoljetna i tradicionalna praksa i sam stil života tih zajednica.³⁰

Sličnim slučajem bavi se i Paul Warde u svojoj knjizi *Ecology, Economy and State Formation in Early Modern Germany*. Polazeći od regije Württemberg, Warde istražuje promjene u šumarskoj politici na razini lokalne zajednice te izmjene koje su nastale stvaranjem modernog zakonodavstva i novih šumarskih praksi.³¹ I John T. Wing u svom radu *Roots of Empire. Forests and Sea Power in Early Modern Spain c. 1500-1750* analizira međuodnos regulacija šumskih resursa za brodogradnju i procesa stvaranja centralizirane španjolske države.³² U Španjolskoj je potražnja za drvom nepregledno rasla zbog potreba brodogradnje te je, unatoč uvriježenom negativnom mišljenju o šumarskoj praksi kraljevine, ta država bila među prvima u Europu koja je aktivno uvela nova pravila i zakone o očuvanju šuma. Tako je 1784. godine izdala složen državni zakon za očuvanje šuma, koji je u suštini bio sažetak tradicije duge 150 godina.³³ Španjolska je po pitanju šuma bila u nepovoljnoj situaciji zbog teške klime i nepristupačnog krajolika. Kao i druge velesile, ubrzo se morala okrenuti i vanjskim šumama, prije

---

25 Williams, *Deforesting*, 145.

26 Ibid, 151.

27 Kieko Matteson, *Forests in Revolutionary France* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015.), 4.

28 Ibid, 7-8.

29 Ibid, 5.

30 Ibid, 10.

31 Warde, *Ecology*, 5-6.

32 John T. Wing, *Roots of Empire. Forests and State Power in Early Modern Spain, c.1500-1750*. (Leiden, Boston: Brill, 2015.), 4.

33 Ibid, 2-3.

svega na Baltiku, u Italiji te u svojim kolonijalnim posjedima.³⁴ Vrijedi spomenuti i nešto stariju knjigu Conrada Totmana *The Green Archipelago* u kojoj je autor analizirao pitanje deforestacije u predmodernom Japanu.³⁵ Japan je, dakako, oprečan slučaj u odnosu na Europu, međutim zanimljiv je kao komparatistički primjer.

Za kraj, vrijedna je spomena manje poznata knjiga, no za naše prilike više nego zanimljiva. Aleksander Panjek, slovenski povjesničar, napisao je vrlo zanimljivo istraživanje o šumama Krasa, talijansko-slovenske regije koja se proteže sve od Trsta do granice s Hrvatskom. Po geomorfološkim osobinama i sličnostima s Dalmacijom, tu je regiju zgodno proučavati u komparaciji s dalmatinskom obalom. Kao i u slučaju mletačke Dalmacije, u ranom novom vijeku ubrzana sječa šuma dovela je do brze erozije tla i deforestacije u izrazito dramatičnim razmjerima.³⁶ Pod vodstvom austrijske uprave, u 19. st. provela se aktivna politika reforestacije, prije svega sadnjom crnog bora. Uspješnost politike može se iščitati u ovim brojkama: dok je 1850. godine samo 7,3% tršćanskog krasa pokriveno šumama, do 1930. godine taj je iznos dostigao postotak od 30%!³⁷ Kao u dosad spomenutim slučajevima i u slučaju mletačke Dalmacije državna politika očuvanja šuma izazvala je velik bijes lokalnih zajednica, koje nisu imale nikakve koristi od neiskorištenih šumskih površina.³⁸

1.4 Održivi razvoj i historiografija održivosti³⁹

Vidjelo se da se u ranom novom vijeku počela pojavljivati ideja o opasnosti nekontrolirane sječe šuma koja je mogla dovesti do nepovratne deforestacije. S današnje perspektive to definiramo kao pitanje održivog razvoja, odnosno, korištenja prirodnih resursa s dugoročnim planom i vizijom za budućnost.

Službena definicija održivog razvoja je ona koju je 1987. dala tzv. Brundland Komisija (službeno WCED – World Commission on Environment and Development) uz formulaciju da je to „razvoj koji

---

34 Ibid, 8-9.

35 Conrad Totman, *The Green Archipelago* (Berkeley: University of California Press, 1989.)

36 Aleksander Panjek, *Paesaggio culturale e ambientale del Carso* (Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015.), 39.

37 Ibid, 75.

38 Ibid, 84.

39 Poglavlje je preuzeto iz: Ivan Vilović, "Šume i more: problem održivog razvoja u mletačkoj Dalmaciji (15.-18. st.). Ekohistorija", 7-9

(https://apps.unizg.hr/rektorova/upload_2016/1_Ivan%20Vilovic_rad%20za%20rektorovu%20nagradu.pdf) (21.07.2017.)

odgovara potrebama sadašnjosti, a da se pritom ne kompromitiraju potrebe budućih generacija“.⁴⁰ Radom WCED-a službeno su ušli u uporabu i termini održivosti (sustainability) i održivog razvoja (sustainable development).⁴¹

Ti su se koncepti počeli učestalo pojavljivati nakon 70-ih godina 20. st., prateći utjecaj zelenog pokreta te pojavom prvih znakova utjecaja industrijalizacije i čovjeka na klimu. Pojam se razvio prvenstveno zahvaljujući radu Ujedinjenih Naroda. Godine 1972. na konferenciji UN-a (Conference on Human Environment), prvi je put službeno izražena potreba za novim ekonomskim modelom, u kojemu bi gospodarski razvoj trebao biti u funkciji okoliša. Krajem 70-ih pojavljuje se termin „eko-razvoj“ (eco-development), a značajnom unapređenju problematike doprinijela je akcija IUCN-a (International Union for the Conservation of Nature) 1980. godine, kada se formulira tzv. World Conservation Strategy, s izrazitim naglaskom na održivost. Zatim je spomenuta Brundland Komisija 1987. godine uvela termin održivog razvoja.⁴² Situacija se u posljednjim godinama dodatno artikulirala, a sve aktualniji postao je i problem globalnoga zatopljenja, kojemu se sve više pripisuje negativan utjecaj čovjeka. Vrijedno je spomenuti posljednju svjetsku konferenciju COP 21 u Parizu na kojoj je donesen tzv. Pariški sporazum iz kojeg je nedavno, odlukom predsjednika Donalda Trumpa, izašao SAD.

Kako često biva u povijesti, ne bi smjela iznenaditi činjenica da koncept održivosti ima dužu tradiciju nego što bi se moglo očekivati. Prosvjetiteljstvo je izuzetno pridonijelo etabliranju ideje razvoja, na kojoj je i izgrađena sama struktura zapadne modernizacije i industrijalizacije. Donald Worster je 1993. godine napisao kako je industrijalizacija dovela do najveće promjene u povijesti ljudske svijesti: radikalizirala se ideja da ljudi mogu (i smiju) vladati prirodom.⁴³

Problem deforestacije, koji je u središtu ovoga istraživanja, prvi put je doveo do jasnog razumijevanja problematike održivosti. Krajem 18. st. sječa šuma u Europi dosegla je svoj vrhunac i profilirala se kriza kontinentalne brodogradnje. U Njemačkoj se tada razvilo moderno šumarstvo koje je značajno doprinijelo razvoju znanstvene discipline. Tako je Hans Carl von Carlowitz krajem 18. st. prvi upotrijebio izraz *nachhaltende Nutzung* (doslovno, održivi razvoj) kako bi definirao ravnotežu između sječe stabala i sadnje novih šuma.⁴⁴ Thomas Malthus (1766.-1834.) je, pak, jedan od prvih ekonomista koji je uvidio odnos između ekonomskog i demografskog razvoja i ograničenosti resursa.

---

40 Desta Mebratu, "Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Review", *Environmental impact assesment review* (New York: Elsevier Science Inc., 1998.), 501. "... [a] development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs"

41 Ibid, 494.

42 Ibid, 500-501.

43 Jacobus du Pisani, "Sustainable Developmment", *Environmental Sciences*
<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15693430600688831> (28.03.2016.), 84.

44 Ibid, 85.

Malthus je tvrdio da je siromaštvo uzrokovano prvenstveno neskladom između demografskog razvoja i sredstava proizvodnje. Njegovu projekciju pobila je, u prvom redu, industrijska revolucija pošto je krivulja proizvodnje dramatično porasla i nije se (još?) dogodilo ono što je Malthus predviđao. Može se reći, međutim, da je upravo on među prvima formulirao koncept održivosti!⁴⁵

Prema definiciji povjesničara Jeremyja Caradonna historiografija održivosti se dijeli u dvije kategorije. Prva je historiografija u kojoj se analizira sami proces stvaranja koncepta održivosti te formacija i djelovanja zelenog pokreta u 20. st. Druga kategorija, kojoj ovaj rad donekle pripada, analizira društva koja su kolabirala zbog promjena u okolišu, s naglaskom prvenstveno na odnos između (ne)održivog razvoja i društvenog kolapsa.⁴⁶ Jedna od znamenitijih knjiga koja bi spadala u ovu drugu kategoriju jest, svakako, uspješnica Jareda Diamonda *Collapse: How Societies Choose to Fail or to Succeed*.⁴⁷ Mora se, dakako, naglasiti da je cijeli 11. broj hrvatskog ekohistorijskog časopisa *Ekonomika i Ekohistorija* bio posvećen održivosti (tematski broj „Povijest i održivost“).

Održivost se često povezuje uz pitanje društvene nejednakosti.⁴⁸ Jeremy Caradonna ustvrdio je da postoje četiri temeljne ideje koje su u središtu istraživanja povjesničara održivosti. Prva je da su društvo, ekonomija i okoliš uvijek u interakciji. Druga je ideja vodilja da društva moraju temeljiti svoja gospodarstva na osnovi ekoloških mogućnosti kako bi mogla preživjeti u dužem razdoblju. Treća je da društva moraju imati dugoročne planove u gospodarstvu kako bi zaštitila prirodna bogatstva. Četvrta je da ekonomija mora biti decentralizirana.⁴⁹ U ovome tekstu, pokušalo se ukazati na te procese. Polazi se, tako, od interakcije tih triju elemenata, tj. ekonomije, društva i okoliša. Jednostavno rečeno, vrsta ljudske aktivnosti (stočarstvo, poljoprivreda, brodogradnja...) direktno utječe na okoliš (deforestacija, degradacija, erozija, očuvanje resursa...), a razmjer negativnog učinka vrlo često ovisi o stanju društva. Jedna od vodećih teza u ovome istraživanju je upravo ta da je siromaštvo vrlo snažno utjecalo na procese deforestacije. Nadalje, bitan je i pokušaj vlasti da se racionalizira iskorištavanje šumskih resursa. Kao primjer ostvarenja sljedeće ideje može se uzeti brodogradnja na Korčuli, gdje je jasno vidljiv pokušaj vlasti da uspostavi dugoročan plan za iskorištavanju šumskih resursa. Četvrta ideja ovisna je prvenstveno o industrijaliziranom gospodarstvu, stoga nije zastupljena u ovom radu.

---

45 Mebratu, "Sustainability and Sustainable Development", 498-499.

46 Caradonna, "The Historiography of Sustainability", 10.

47 Ibid, 14.

48 Jeremy L. Caradonna, "The Historiography of Sustainability: an Emergent Subfield", *Economic- and Ecohistory. Ekonomika i Ekohistorija* (Zagreb, Samobor: Meridijani, 2015.), 10.

49 Ibid, 11. "1 [...] human society, the economy, and the natural environment are necessarily interconnected [...] 2 [...] human societies must operate within ecological limits if they expect to persist over a long period of time [...] 3 [...] human society must engage in wise and sensible future-oriented planning [...] 4 [...] industrial society, above all, needs to adopt the logic of the small and the local and move away from the logic of the big and the centralized if it hopes to survive and thrive long term".

Ne može se ne spomenuti i koncept antropocena koji je direktno vezan uz pitanje održivosti i koji je danas dominantno polazište svjetske historiografije. Antropocen je termin kojeg su uveli američki biolog Eugen Stoermer i nizozemski geokemičar Paul Crutzen i predstavlja mišljenje da se trenutno nalazimo u novom geološkom razdoblju u kojem ljudska aktivnost dominira na svim razinama, posebice kao agens u ispuštanju stakleničkih plinova u atmosferu.⁵⁰ Antropocen bi, sukladno tome, počeo negdje pojavom industrijske revolucije.⁵¹ Implikacije su dalekosežne. Povjesničar Dipesh Chakrabarty izazvao je veliku pozornost 2009. svojim radom „The Climate of History: Four Theses“.⁵² Klimatske promjene, koje su posljedica ljudske aktivnosti, pridonijele su interpretaciji da je ljudsko biće postalo prava geološka (!) sila koja je u stanju odrediti budućnost klime s neograničeno velikim vremenskim posljedicama.⁵³ Glavni argument kojeg Chakrabarty koristi jest da je antropocen, sukladno tome, i kulturalna kategorija: uloga čovjeka u svijetu se dramatično promijenila od vremena prosvjetiteljstva, kada se čovjeka i prirodu definiralo kao dvije različite kategorije. Ako je čovjek postao geološka sila – postoji li uopće neka razlika između prirode i ljudskog bića? Slijedeći takvo razmišljanje, zaključak je da tradicionalna podjela između humanističkih i prirodnih znanosti ne bi ni smjela više postojati.⁵⁴

---

50 Dipesh Chakrabarty, "The Climate of History", *Critical Inquiry* (Chicago: The University of Chicago Press, 2009.), 209. "Considering... [the] major and still growing impacts of human activities on earth and atmosphere, and at all, including global, scales, it seems to us more than appropriate to emphasize the central role of mankind in geology and ecology by proposing to use the term 'anthropocene' for the current geological epoch".

51 Ibid, 209. Crutzen (*Nature*, 2009): "For the past three centuries, the effects of humans on the global environment have escalated. Because of these anthropogenic emissions of carbon dioxide, global climate may depart significantly from natural behaviour for many millennia to come. It seems appropriate to assign the term "Anthropocene" to the present, [...] human-dominated, geological epoch, supplementing the Holocene—the warm period of the past 10–12 millennia. The Anthropocene could be said to have started in the latter part of the eighteenth century, when analyses of air trapped in polar ice showed the beginning of growing global concentrations of carbon dioxide and methane. This date also happens to coincide with James Watt's design of the steam engine in 1784".

52 Ibid. U ovome radu posebno su značajne prve dvije teze: "Thesis 1: Anthropogenic Explanations of Climate Change Spell the Collapse of the Age-old Humanist Distinction between Natural History and Human History. [...] Thesis 2: The Idea of the Anthropocene, the New Geological Epoch When Humans Exist as a Geological Force, Severely Qualifies Humanist Histories of Modernity/Globalization".

53 Ibid, 206. Oreskes ("The Scientific Consensus on Climate Change: How do We Know We're Not Wrong?", 2007.): "For centuries [...] scientists thought that earth processes were so large and powerful that nothing we could do could change them. This was a basic tenet of geological science: that human chronologies were insignificant compared with the vastness of geological time; that human activities were insignificant compared with the force of geological processes. And once they were. But no more. There are now so many of us cutting down so many trees and burning so many billions of tons of fossil fuels that we have indeed become geological agents. We have changed the chemistry of our atmosphere, causing sea level to rise, ice to melt, and climate to change. There is no reason to think otherwise".

54 Ibid, 207.

1.5 Izvori i metodologija

Pri pisanju ovog rada korišteni su već objavljeni izvori. Takvog materijala ima u izobilju i njegov je potencijal samo djelomično iskorišten. U ovom potpoglavlju ponudit će se lista korištenih izvora. Vrijedi prije svega naglasiti da su prva dva izvora na listi najzastupljenija u ovom radu i da sadrže bezbroj vrijednih informacija bez kojih bi ovo istraživanje bilo nezamislivo. Srećom, mletačka uprava veoma je brinula o stanju svojih šuma i detaljno je izvještavala Senat u Veneciji. To je, u konačnici, olakšalo istraživanje jer su se teze mogle potkrijepiti sa zaista velikim brojem izvora. Slijede Grimanijev zakon i Fortisov putopis koji se često koriste za povijest Dalmacije i njene unutrašnjosti u 18. st. U radu je također zastupljena stručna literatura iz 18. i 19. st. na talijanskom jeziku kao i neki kraći tekstovi. Slijedi popis izvora s kratkim opisom njihova sadržaja.

1. Dušan Jedlowski, *Venecija i šumarstvo Dalmacije od 15. do 18. vijeka*.

U ovom radu inž. Šumarstva Dušan Jedlowski objavio je značajan broj izvora koji se direktno bave s pitanjem šumarstva i zakonodavstva o šumama u mletačkoj Dalmaciji. Izvori su prikupljeni iz različitih dalmatinskih arhiva te državnog arhiva u Veneciji. Knjiga se dokazala posebno vrijednom za istraživanje otoka Korčule.

2. Šime Ljubić i Grga Novak (ur.), *Commissiones et Relationes Venetae* (vol. I-VIII).

Opsežno izdanje u sklopu serije *Monumenta Spectantia Historiam Sclavorum Mediridionalum*. Ovih osam volumena objavila je Hrvatska (tada Jugoslavenska) akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu i oni sadrže bezbroj originalnih izvora mletačkog podrijetla koji se odnose na povijest Dalmacije od početka 15. do kraja 17. st. Izvori se sastoje od uputstava Senata u Veneciji dalmatinskim rektorima te od izvještaja o stanju njihovih komuna i političkim zbivanjima. Radi se o izuzetno korisnom istraživačkom vrelu koje krije još mnogo bitnih podataka.

3. Josip Ante Soldo, *Grimanijev zakon*.

Kritičko izdanje zakona iz 1755./56., neizostavno vrelo za istraživanje povijesti dalmatinske Zagore u drugoj polovici 18. st. Zakon je izdan kao pokušaj unapređenja dalmatinskog gospodarstva u duhu fiziokratizma.

4. Alberto Fortis (prev. Mate Maras), *Put po Dalmaciji*.

Neizostavan narativni izvor za povijest Dalmacije u 18. st., dobro poznat ne samo stručnoj publici već i široj javnosti. U ovom radu posebno se spominje poglavlje „O običajima Morlaka“, ujedno i najpoznatije poglavlje knjige.

5. Adolfo di Berenger, *Saggio storico della legislazione veneta... i Giornale di economia forestale*.

Dva temeljna djela iz 19. st. za proučavanje povijesti mletačkog šumarstva i povijesti šuma u Mletačkoj republici.

6. Vettor Sandi, *Principi di storia civile della Repubblica di Venezia...*

Poznati rad padovanske škole iz 18. st. koji je kritički preispitao tradicionalne stavove Mletačke republike i zalagao se za reforme prema modelu europskih prosvijećenih monarhija.

7. D. Rizzi, *Cenni storici sull'agricoltura antica e moderna*.

Rad o povijesti poljoprivrede izdan 1844. godine. U njemu se može iščitati izrazita ljubav prema fiziokratiskim načelima mletačkog gospodarstva u 18. st.

8. Šime Ljubić (ur.), *Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa...*

Zbirka izvora o splitskom nadbiskupu Markantuna de Dominisa.

9. Simeon Pjerotić, „Vinko pl. Pjerotić i mletačka šumarska učiona na otoku Korčuli...“

Članak iz 1866. sadrži pismo iz druge polovice 17. st. i sadrži vrijedne informacije o šumarskoj školi u Blatu na Korčuli.

Nastojalo se analizirati izvore prema metodama suvremene historiografije i heuristike na tragu predavanja u sklopu predmeta Diplomaska radionica I.

Prije svega nužno je raspraviti tipologiju izvora i probleme koji nastaju prilikom njihova korištenja. Istraživanje se prije svega temelji na mletačkim diplomatskim izvorima, tj. različitim pismima mletačkih službenika u Dalmaciji (najčešće providura) upućenih Senatu u Veneciji te na naputcima Senata svojim rektorima i ostalim službenicima. Analizirani izvori su, dakle, jednostrani, slične vrste i obilježja (vanjski oblik, forma, vokabular, itd.). Prvenstvena namjena ovih izvora je izvještavanje mletačkih službenika o različitim događajima u Dalmaciji, od uskočkih napada do stanja duša pojedinih krajeva i/ili gradova. Neki od tih izvora, pak, izričito obavještavaju o stanju šuma (i sličnih pitanja) u Dalmaciji: takvi su izvori najčešći za područja na kojima su Mlečani imali direktne interese (npr.

hrastove šume na Rabu i Krku) ili gdje je postojala dobro razvijena brodogradnja (npr. otok Korčula). Mora se, stoga, naglasiti:

1. da se radi o jednostranim izvorima, koji dolaze iz specifičnog kulturnog, socijalnog, civilizacijskog itd. konteksta. U njima se nalazi samo jedna (mletačka) istina, koja polazi od prezira prema vanjskom neprijatelju i nepovjerenja prema lokalnom stanovništvu. Pojavljuje se, stoga, problem jedinstvene perspektive;

2. zbog gore navedenog razloga, može se pretpostaviti da podaci sadržani u takvoj vrsti izvora ne mogu biti potpuni ili, bolje rečeno, ne mogu se uzeti kao konačno ili jedino rješenje određenog istraživanja;

3. sukladno tome, logično je zaključiti da se stavovi mletačkih službenika moraju uzeti u obzir s izrazitim oprezom;

4. odličan primjer je sljedeći: kada mletački rektor upozorava na zlodjela lokalnog stanovništva nad svojim šumama, ima li on na umu specifične socijalne i ekonomske odrednice koje stoje iza takvog ponašanja? Ili je teorija o kulturalnoj i civilizacijskoj zaostalosti dalmatinskog stanovništva dovoljno objašnjenje?

Svijest o nedostacima (ali i mogućnostima!) vlastite discipline također je pridonijela kritičkom odnosu prema izvorima i literaturi. Ovaj rad s nepovjerenjem gleda na tradiciju škole Anala i radije se poziva na relativizam kao svoj temeljni historiografski ideal. Jako je bitno i pitanje povezivanja autora istraživanja s objektom spoznaje. Pozoran čitatelj ovog rada trebao bi se zapitati do koje je mjere moj život u Italiji utjecao na moj stav o Veneciji, ili kako moj dalmatinski identitet utječe na kritičnost pojedinih zaključaka.

Potrebno je još nešto nadodati o unutarnjim obilježjima izvora. Pitanje jezika od presudne je važnosti. Posebnost mletačkog diplomatskog korpusa jest da se izvori već od druge polovice 16. st. objavljuju na "mletačkom" jeziku. Srećom, radi se o jeziku koji u iznenađujućoj mjeri sliči na suvremeni talijanski jezik (koji je standardiziran u 19. st.).⁵⁵ Poznavanje talijanskog jezika u velikoj je mjeri dostatno za uspješno razumijevanje starijih izvora. Tome, dakako, može pridonijeti i poznavanje latinskog jezika koje olakšava snalaženje u sintaksi i specifičnim jezičnim konstrukcijama autora izvora. U konačnici, pisma rektora i providura (nakon kratkog upoznavanja) čitaju se s velikim zadovoljstvom.

Pravopis, kao što je općenito slučaj u ranom novom vijeku, nije standardiziran. Očite su razlike pri odabiru posebnih gramatičkih, sintaktičkih itd. rješenja od autora do autora,. U ranom novom vijeku još nije napuštena grafička adaptacija s konotacijama latinskog jezika, stoga su riječi dugo pisane sukladno

---

⁵⁵ Idealni je otac standardnog talijanskog jezika pisac Alessandro Manzoni, koji je u svom životnom dijelu *Zaručnici* postavio model talijanskog jezika prema firentinskom dijalektu ("risciacquatura dei panni in Arno").

latinskoj ortografiji (npr: *comotione* umjesto *commozione*). U tiskanim izvorima mogu se primijetiti grafička rješenja koja danas više nisu aktualna (npr: dugo "s"). Uporaba specifične terminologije otvara posebno pitanje. Korištenje stručnih leksikona mletačkih suvremenika posebno bi pomoglo pri razumijevanju brojnih stručnih termina kao što su imena biljaka, profesija i nautički izrazi.

2. SREDOZEMLJE I ISTOČNA OBALA JADRANA

2.1 "Nova" povijest Sredozemlja i istočna obala Jadrana

Mletačka republika bila je prisutna na istočnoj obali Jadrana skoro pa tisuću godina, što ju čini najdugovječnijom državnom tvorevinom na području današnje Republike Hrvatske. Radi se o dugom povijesnom razdoblju, a "mit o Veneciji" izaziva oprečna mišljenja s jedne i s druge obale Jadrana. Zastupljeni su različiti ekstremi, od slavlja talijanskog genija do prezira prema izrabljivaču hrvatskog naroda.⁵⁶

Zaista, Venecija je u ranom novom vijeku imala apsolutnu nadmoć nad svojim dalmatinskim podanicima. Kao prvi dokaz toga najčešće se navodi monopol Presvjetle u dalmatinskom gospodarstvu. Nakon što je Venecija 1420. godine vratila sve posjede u Dalmaciji, izvoz regije u golemoj je mjeri okrenut prema venecijanskoj luci: primjerice, krajem 15. st. u Veneciju se slalo preko 87% izvezenoga dalmatinskog vina i čak 98% suhih smokava.⁵⁷ Proizvodnja i prodaja soli, najjači adut dalmatinske i otočne ekonomije, bili su pod potpunim monopolom Venecije, a prihodi su uglavnom služili za financiranje sve većih troškova fortifikacije u Dalmaciji, primjerice u Zadru.⁵⁸ Pitanje mletačke dominacije u Dalmaciji, međutim, mnogo je složenija priča koja počinje od svog okruženja – Jadranskog mora.

Jadran, kojega danas nazivamo morem, u očima Mlečana je bio samo zaljev i to njihov zaljev ("Golfo di Venezia"). Unatoč skromnu položaju na europskoj karti, Jadransko more iznenađujuće je rasprostranjeno. Zbog velikog broja otoka ima površinu od čak 6300 km², više od cijele afričke obale na Sredozemlju!⁵⁹ U ranom novom vijeku primat Venecije na Jadranu bio je, naravno, upitan, posebno iz pravne perspektive i zbog utjecaja Grotiusove interpretacije da je more ujedno *res nullius*, *res communis* i *res publica*.⁶⁰ Također, jadranska regija nema jasno definiran status na karti europskog kontinenta. Nalazi se na samoj periferiji Sredozemnog mora i u ambivalentnom je položaju: dijeli romanski od slavenskog svijeta, postaje mjesto susreta srednje i južne Europe te kontinentalnog i mediteranskog svijeta.⁶¹ Njezina istočna obala pripada jugoistočnoj Europi, "Balkanu", ali u povijesti

---

56 O tome vidi više u: Miroslav Bertoša, *Istra, Jadran, Sredozemlje. Identiteti i imaginariji*. Dubrovnik: Durieux, 2003.

57 Josip Vrandečić; Miroslav Bertoša. *Hrvatska povijest u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam international, 2007.), 29.

58 Ibid, 30.

59 Egidio Ivetić, *Un confine nel Mediterraneo: l'Adriatico Orientale tra Italia e Slavia*. (Roma: Viella, 2014.), 27.

60 Hugo Grotius (prev. Ralph Van Deman Magoffin), *The Freedom of the Seas* (New York: Oxford University Press, 1916.), 20.

61 Ivetić, *Un confine*, 10.

komunicira i sa svojim zaleđem i s morem ispred sebe. Iako čini svoju zasebnu dimenziju i ima status povijesne regije, Jadranska regija mora se proučavati unutar sredozemnog konteksta.⁶²

Od objave kapitalnog djela Fernanda Braudela *Sredozemlje u doba Filipa II* Sredozemlje je postalo neupitna historijska kategorija koju vrijedi istraživati kao apsolutan objekt spoznaje, odnosno izvan okvira nacionalnih historija. To je more koje se opisuje kao pokretač povijesti: more velikih civilizacija, more promjena i more zapadne civilizacije. Još više, Braudel je svojim istraživanjem pokazao nove smjerove historiografije: u prvom dijelu knjige istaknuo je važnost geografskog prostora kao pokretača povijesti, „a teme tradicionalne historiografije ne pojavljuju se sve do drugoga sveska“.⁶³ Zadnjih dvadesetak godina počele su se, međutim, pojavljivati nove interpretacije ideje o Sredozemlju koje su u oprečnosti s braudelijanskom tradicijom. Jer Sredozemlje nije samo more Zapada. Ono u dobroj mjeri pripada i arapskoj, turskoj i muslimanskoj civilizaciji. Kao da često zaboravljamo na njegovu južnu i jugoistočnu obalu! Braudel i njegovi sljedbenici koristili su se isključivo zapadnim izvorima. Ali kako zanemariti Osmansko carstvo, koji je stoljećima određivao sudbinu mediteranskog svijeta? Upravo takvom pozicijom istaknuo se osmanist Andrew Hess, koji je među prvima otvoreno kritizirao interpretaciju Fernanda Braudela tvrdeći da se Sredozemlje ne smije proučavati isključivo kao provincijalizirana Europa.⁶⁴ U tom smislu nastavila je i Palmira Brummet, isto tako osmanistica, koja također smatra da Sredozemlje nije jedinstveno, već da je ono sastavljeno od brojnih dimenzija i svjetova.⁶⁵

Ključan trenutak u redefiniciji povijesti Sredozemlja izvan braudelijanske tradicije je svakako knjiga iz 2000. *The Corrupting Sea* autora Peregrina Hordena i Nicholasa Purchella.⁶⁶ Mediteran je nanovo interpretiran kao složena mreža interakcije i komunikacije, bez vladajućeg centra gravitacije i dominantnih sila, što je u potpunoj suprotnosti od tradicionalnog viđenja Sredozemlja. Radi se o hibridnom svijetu, nastalom neprestanim kontaktom i komunikacijom Zapada i Istoka, dvama elementima koja ne mogu postojati jedan bez drugoga.⁶⁷ Istog puta drži se i Egidio Ivetić, kojemu je Sredozemlje skup sistema nedefiniranih granica: postoje arapski, latinski, pravoslavni itd. „mediterani“, koji nisu samo prolazne pojave, već upotpunjene povijesne kategorije koje čine zasebni identitet unutar

---

62 Ibid, 10.

63 Hughes, *Što je povijest okoliša?*, 43.

64 Cornel Zwierlein "Early Modern History", *Handbuch der Mediteranistik. Systematische Mittelmeerforschung und disziplinäre Zugänge* (Munich: Wilhem Fink, 2015.), 93.

65 Palmira Brummet, "Visions of the Mediterranean: A Classification", *Journal of Medieval and Early Modern Studies* (2007).

66 Eric R. Dursteler, "On Bazaars and Battlefields: Recent Scholarship on Mediterranean Cultural Contacts", *Journal of Early Modern History* (2001.), 416.

67 Ibid, 417-418.

šire regije.⁶⁸ Vrijedi itekako napomenuti da ekohistorija također sudjeluje u novom redefiniranju povijesti Mediterana, u sklopu holističke povijesti mora i drugih oceana.⁶⁹

Stoga, dekonstrukcijom tradicionalnog Sredozemlja, ista je sudbina pogodila i Jadransko more. Na relativno malom prostoru, oduvijek mjestu granica, sukobile su se različite civilizacije, kulture i državne tvorevine. Na neki način, Jadran je Mediteran u malome: kao prostor granica, istovremeno se pretvara u mjesto kontakta i razmjene.⁷⁰ Međutim, nacionalne historiografije predstavljaju najveću prepreku za proučavanje jadranske regije. Povijest Jadrana pripada prije svega Italiji i Hrvatskoj. Kao što se već spominjalo, to je posebice istinito za povijest Mletačke republike. Starija generacija talijanskih ekonomskih povjesničara (Roberto Cessi, Gino Luzzatto...) nudila je interpretaciju centar-periferija, u kojoj je prevladavalo mišljenje da je Venecija stvorila ekonomsko-kolonijalno carstvo. U tom sustavu Venecija bi bila jedini akter u ekonomskim i političkim procesima, u smjeru proto-kolonijalnih odnosa.⁷¹ S druge strane, tradicionalna hrvatska historiografija i književnost (Grga Novak, Miroslav Krleža...) upale su u zamku poistovjećivanja kategorija „talijaniteta“ i „venecijaniteta“, prikazujući Mletačku republiku u vrlo negativnom svjetlu i na pretenciozan način.⁷²

Prema Ivetiću, historiografija bi se morala naći negdje u sredini i prihvatiti stajališta jedne i druge strane. Nadmoć Venecije nije bila jednostrana i nužno negativna, pa činjenice sugeriraju na to da su još u 15. st. dalmatinske komune doživljavale trenutak sjaja i ekonomskog blagostanja. Tek se dolaskom Osmanlija znatno pogoršao i kompromitirao položaj dalmatinskih podanika.⁷³ Isto tako, politički odnosi u Jadranu ranog novog vijeka bili su isprepleteni i nipošto stabilni. I sami odnosi Venecije s Portom imali su više dimenzija koje su prelazile stanje konstantnog neprijateljstva. To je vrijedilo i za najkatoličkiju državu od svih – Papinsku državu. Na relaciji Dubrovnik-Ancona, grad koji je spadao pod papinsku državu, izgradila se uspješna komunikacija putem koje su se vodile trgovačke veze između Osmanskog Carstva i Apeninskog poluotoka.⁷⁴ Venecija je na to reagirala prilično uspješnim utemeljenjem splitske skele (1592.), koja je trebala zamijeniti Dubrovačku luku u trgovini s Carigradom.⁷⁵

---

68 Ivetić, *Un confine*, 7-8.

69 Zwierlein, "Early modern history", 97.

70 Egidio Ivetić, *Adriatico orientale. Atlante storico di un litorale mediterraneo* (Rovinj: Centro di ricerche storiche di Rovigno, 2014.), 20.

71 Idem, "Venezia e l'Adriatico orientale: connotazioni di un rapporto (secoli XIV-XVIII)", u: *Balcani occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo. Der Westliche Balkan, der Adriaraum und Venedig (13.-18. Jahrhundert)*, (Venezia-Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009.), 241.

72 Ibid, 241, 245.

73 Ibid, 241.

74 Ibid, 369.

75 Ibid, 370.

U konačnici Jadransko more nije samo zemljopisna, već povijesna kategorija. To je prostor, more, mjesto povijesti, ali to je i granica između dviju obala koja je u kulturnom smislu i dalje nepremostiva i jedva da postoji zajednički osjećaj o nekakvoj „jadranskoj“ kulturi i zajednici.⁷⁶

2.2 Sredozemlje: more između planina

„Sredozemlje se određuje kao more između zemalja koje ga okružuju. [...] Zar Sredozemlje nije, ponajprije, more između planina?“⁷⁷

Francuski povjesničar Fernand Braudel prvi je formulirao tezu da povijest Sredozemlja nije samo povijesti navigacije, života na moru ili obrađivanja maslina i loze, već da se, dapače, radi o povijesti koja crpi vitalnu srž svog identiteta iz života na planini. Te mediteranske planine, koje su „visoke i beskrajne“⁷⁸ zauzimaju većinu sredozemnog prostora i to najčešće samo nekoliko kilometara udaljene od obale. Tako je na Pirenejskom ili Apeninskom poluotoku, na obalama Anadolije ili Sjeverne Afrike (s bitnim izuzetom Libije). I dakako, na području Jugoistočne Europe, s masivima Dinarida i Pinskog gorja. Uostalom, kada se promatra hrvatska obala, jasno se vidi kako na njoj dominiraju dva velika dinarska lanca – Velebit i Biokovo – te druge manje planine. Osim vrlo rijetkih slučajeva, kao što su Ravni Kotari iznad Zadra, dalmatinska obala je strma, visoka i naizgled nepristupačna. Logično je zaključiti, da su planine zasigurno pridonijele razvoju (ranonovovjekovne) povijesti na našem prostoru.

Američki povjesničar John McNeill je, slijedeći primjer Braudelove povijesti Sredozemlja, 1992. objavio knjigu kojom je otišao korak dalje. Radi se o knjizi koja je među najpoznatijim ekohistorijskim djelima uopće. McNeill je nastojao napisati komparativnu i zajedničku povijest Sredozemlja na temelju pet reprezentativnih planina koje se nalaze u različitim kutovima Mediterana, a to su Pindsko gorje u Grčkoj, Apenini u Italiji, Taursko gorje u Turskoj, Rif u Maroku te Sierra Nevada u Španjolskoj.⁷⁹ Komparativističkim pristupom načelno je dokazao da su se na ovim kilometrima udaljenim prostorima, koji su pripadali potpuno različitim političkim i teritorijalnim sustavima, odvijale slične tendencije, kao što su gospodarski, društveni itd. život. Ustanovljeno je da su sredozemne planine prije svega područje pastoralnih zajednica, kao što je očito slučaj i na balkanskom području. Također, već je Braudel ustanovio da su planine mjesta gdje država gubi svoju ulogu naspram autonomnih težnji. Planine na

---

⁷⁶ Ibid, 18.

⁷⁷ Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* (Zagreb: Antibarbarus, 1997.), 26.

⁷⁸ Ibid, 28.

⁷⁹ J. R. McNeill, *The Mountains of the Mediterranean World. An Environmental History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992.)

Sredozemlju su, dakle, mjesta na kojima se razvio fenomen gorštačke slobode, tj. nezavisnih zajednica koje su od Italije, preko Sardinije, Korzike, Španjolske itd. održale svoju samostalnost još dugo u modernom dobu.⁸⁰ Tu se konačno pojavljuju i dinarski Vlasi koji su bili „uvijek gonjeni, ali goneći druge“.⁸¹ Planina je područje gdje je civilizacija kasnije prodirala i gdje se katoličanstvo sporije širilo.⁸² Međutim, koliko god oni bili udaljeni, nepristupačni i strašni, sredozemni planinski lanci nikad nisu bili u potpunosti odsječeni od velikih civilizacijskih tokova kao što je slučaj na dalekom Istoku. Oni su uvijek, na neki način, bili uključeni u povijest Mediterana te su se te dvije dimenzije (obala i planina) u potpunosti nadopunjavale kroz povijest.⁸³

Koliko god su uvjeti na planinskom području bili teški, u 19. st. sva ta područja doživljavaju veliki demografski procvat, koji je u dobroj većini slučajeva pridonio i znatnim transformacijama okoliša. Prenaseljenost u planinama premašila je realne mogućnosti resursa koji su se tamo nudili (*population overshoot*) i dok su se prirodni resursi prekomjerno iskorištavali, tehnike proizvodnje i stil života nisu se sukladno tomu adaptirali, što je rezultiralo teškim problemima za stanovništvo.⁸⁴ Upravo je veliki demografski procvat iz 19. st. najviše pridonio procesu deforestacije na Velebitu.⁸⁵

Kao što će se kasnije dokazati, dinarski Vlasi, ili Morlaci, ključni su akteri u procesima deforestacije u ranonovjekovnoj Dalmaciji. Na Dinaridima su se stoljećima razvijale autonomne vlaške zajednice: održale su se arhaične socijalne strukture, prožete krvnim osvetama, malim ratovima i patrijarhalnim odnosima. S druge pak strane, na tom su se prostoru odvijali integracijski procesi, posebice povezivanje pastoralnih zajednica i gospodarsko-društvenih modela koji su, unatoč velikoj političkoj i teritorijalnoj fragmentaciji, slični ako ne i isti na cijelom dinarskom području!⁸⁶ Geopolitička dimenzija krajine posebno se odrazila na transumantno-stočarsko gospodarstvo tih zajednica. Transhumatno stočarstvo ostalo je vladajućim oblikom gospodarstva na širokom dinarskom prostoru, tamo gdje je sve bilo devastirano i opustošeno, gdje je zbog silnih ratova i neprestanog stanja opasnosti bio nemoguć razvoj poljoprivrede. Stočarstvo je proizvelo temelje agrarnog i kulturnog pejzaža: skromno stanovništvo bilo je organizirano u zadruge, a disperzivnosti gospodarske aktivnosti

---

⁸⁰ Braudel, *Sredozemlje*, 35.

⁸¹ Ibid, 30.

⁸² Ibid, 32.

⁸³ Ibid, 37.

⁸⁴ McNeill, *The Mountains*, 2-3.

⁸⁵ Usporedi sa: Karl Kaser, "Uništenje šuma na obalnom kraškom području hrvatske Vojne krajine u prvoj polovici 18. stoljeća. Njegovi demografski, privredni i socijalni uzroci", *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, (Split, Zagreb: 2003.)

⁸⁶ Šarić, "Planine i morlački svijet", 64.

dodatno je pridonijela činjenici da nisu postojala veća naselja na tom (direktno proporcionalno) ogromnom području.⁸⁷

Političke granice nikad nisu zaustavile tradicionalne smjerove kretanja stočarskih zajednica. S jedne strane postojala je sezonska mobilnost između planinskog zaleđa ljeti i jadranskog priobalja zimi. S druge strane te su se zajednice često kretale neovisno o političkim granicama, što je često znalo izazvati sporove posebice između Mletačke republike i Habsburške monarhije. Morlaci pod ingerencijom Republike znali su, stoga, iskoristiti trenutak odlaska na pašnjake za ostanak u Habsburškoj monarhiji.⁸⁸ Kulturna geografija Dinarida neupitno je, dakle, vezana uz fenomen transhumantnog stočarstva. Morlačke i općenito vlaške zajednice pridonijele su formiranju krajolika koji je direktna posljedica te aktivnosti. Deforestacija je prva i ključna posljedica. Livada je tipičan oblik antropogenog krajolika koji se u istoj mjeri pojavljuje na svim kraškim područjima od Slovenije sve do Grčke.⁸⁹

Planine i Morlaci su u nezaobilaznom odnosu. Mora se podržati teza da je planinsko područje snažno odredilo smjer povijesnih tokova te stoljetnu prisutnost vlaških zajednica. Ipak, utjecaju prirode ne želi se pripisati strogo determinističku ulogu. Takve zajednice, nedovoljno blizu moru, a ponovno, u neprestanoj komunikaciji sa životom na obali, ključna su pojava kako u povijesti Sredozemlja tako i u povijesti jadranske Hrvatske. Jer, koristeći se Braudelovim riječima, „čini se da je baš gorstački život bio prvi život Sredozemlja“.⁹⁰

2.3 Mediteranske klime i vegetacije⁹¹

Naizgled mediteranskom Europom dominira jedna specifična klima: zime su relativno hladne, a ljeta duga i suha. Vegetativna faza biljaka odvija se u jesen i u proljeće. Osim na Sredozemlju (što uključuje i Sjevernu Afriku i Bliski Istok), slični se klimatski uvjeti pojavljuju u Kaliforniji, Čileu, Južnoj Africi i Australiji.⁹² Mora se, međutim, naglasiti da je ono što se uobičajeno naziva mediteranskom klimom relativan pojam: klimatska raznolikost u području Sredozemlja je tako široka da se nabrajaju čak 24 različite klime unutar regije!⁹³ Prilično je jasno da se pojavljuju znakovite

---

87 Mirela Slukan-Altić, "Komparativna analiza kulturnog pejzaža ruralnih naselja mletačke i habsburške krajine", *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, (Split, Zagreb: 2003.), 65-66.

88 Šarić, "Planine i morlački svijet", 73-74.

89 Usporedi sa: Panjek, *Paesaggio culturale*

90 Braudel, *Sredozemlje* 44.

91 Poglavlje je preuzeto iz: Vilović, "Šume i more", 9-12.

92 A.T. Grove; Oliver Rackham. *The Nature of the Mediterran Europe. An Ecological History* (New Heaven, London: Yale University Press, 2003.), 11.

93 Ibid, 25.

razlike unutar priobalnog područja mediteranske Europe, Afrike i Bliskog Istoka. Nalazimo primjere koji su u potpunoj kontradikciji: dok je na Iberijskom Poluotoku u regiji Almeiri jedno od najsuših područja Europe (190-2000 mm kiše godišnje), u crnogorskim Crvkicama padne godišnje i do 4.640 mm kiše!⁹⁴ Na otoku Kreti, u samom središtu sredozemnog mora, moguće su sve klimatske pojave: od alpske klime na planinskim lancima, do toplih afričkih ljeta.⁹⁵ U konačnici, „prava“ mediteranska klima postoji u vrlo tankom pojasu između obale i planine.⁹⁶

Klimatske pojave nisu stabilne u toku povijesti. I sama teorija antropogenog globalnog zatopljenja ne isključuje prirodnu izmjenu cikličkih procesa u kojima se smjenjuju toplija i hladnija razdoblja. Najviše se raspravlja o tome koliki je stvaran utjecaj ljudskih aktivnosti na ubrzanju prirodnog procesa zagrijavanja atmosfere. Kako ovaj rad nije znanstveno kvalificiran u kontekstu prirodnih znanosti i stoga nije moguće ponuditi vjerodostojno stajalište, pratit će se Chakrabartyev pristup, tj. pretpostaviti će se da je znanost, koja u dobroj mjeri podržava tezu o ljudskom utjecaju na klimatske promjene, točna.⁹⁷ U znanosti i historiografiji prilično je prihvaćena i teorija o već spomenutom malom ledenom dobu tokom ranog novog vijeka koja također pripada teoriji o izmjeni cikličkih razdoblja. Argumentira se da je u razdoblju od 16. do 18. st. europska klima prošla fazu općeg zahlađenja.⁹⁸ Na Sredozemlju je to izazvalo prvenstveno prekomjerna kišna razdoblja i nepovoljne uvjete za tradicionalnu poljoprivredu. To je dovelo do velikih poteškoća u gospodarstvu. Podaci su indikativni: tako su primjerice na mletačkoj Kreti (Kandiji) u 16. i 17. st. registrirane velike zimske hladnoće i duga kišna razdoblja, često s razornim učinkom. Jasne su i indikacije o dramatičnim 1690-im na području čitave jugoistočne Europe. Ipak su na Kreti, za razliku od ostatka Južne Europe, vinogradi preživjeli, pa je vino s Krete postalo jedno od traženijih namirnica u trgovini Mletačke republike.⁹⁹ U konačnici, bez ulaska u detalje za koje ovaj rad nema ni pretenzije niti stručnosti, vjerodostojna je tvrdnja da je tradicionalna definicija Sredozemlja na temelju mediteranske klime – vrlo relativna i klimava.

Nešto sigurnija je definicija Mediterana na temelju vegetacije. Fernand Braudel ponudio je već tradicionalnu tezu da je granica Sredozemlja definirana područjem gdje raste maslina.¹⁰⁰ Osim masline mogu se uzeti u obzir i makija, smokva i planika (magineja) kao o pravim mediteranskim pojavama.

---

94 Ibid, 25.

95 Ibid, 11.

96 J. V. Thirgoood. *Man and the Mediterranean Forests* (London: Academic Press, 1981.), 16.,

97 Chakrabarty, "The Climate of History", 200. *"Not being a scientist myself, I also make a fundamental assumption about the science of climate change. I assume the science to be right in its broad outlines. [...] [Scientists] leave me with enough rational ground for accepting, unless the scientific consensus shifts in a major way, that there is a large measure of truth to anthropogenic theories of climate change"*.

98 Grove, Rackham, *The Nature of the Mediterran Europe*, 130.

99 Ibid, 135.

100 Paolo Squatriti, "The Vegetative Meditterean", *A Companion to Mediterranean History* (Pondicherry: Wiley Blackwell, 2014.), 26.

Zanimljivo je stoga naglasiti da makija ne raste nigdje iznad 45° paralele, neovisno o meridijanu. Također, ona nije prisutna u unutrašnjosti Balkana.¹⁰¹ Međutim, i sama mediteranska šuma *in sensu strictu* prisutna je na malom prostoru, odnosno u nizinama i nižim brjegovima. Na planinskim prostorima dominira, naime, vegetacija koja je sličnija onoj srednjoeuropskoj i alpskoj.¹⁰² Bitno je kazati, također, da je dosta veliki broj biljaka koje su „udomaćene“, tj. nisu autohtone u sredozemnoj regiji, postavši u pojedinim slučajevima i zaštitnim znakovima mediteranske kulture: kako ignorirati, primjerice, činjenicu da je rajčica došla tek prije 500 godina s američkog kontinenta? Raznolikost vrsti i prisutnost novih kultura, ne bi se smjelo uzeti kao dokaz da je to područje u kojemu su nove vrste lako uvedene – dapače. U velikoj većini slučajeva, pojave novih poljoprivrednih ili biljnih vrsta u potpunosti ovise o ljudskom posredovanju. Dok to, zapravo, ne vrijedi i za sredozemno autohtono bilje: mediteranske su biljke tako uspješne, da je na samom području Mediterana, koji je četiri puta manji od kontinentalne Europe, prisutan čak četiri puta veći broj biljaka (nekih 25.000 vrsti)!¹⁰³

Mediteran je, pak, područje na kojemu je vrlo teško iščitati granicu koja dijeli prirodnu i antropogenu vegetaciju.¹⁰⁴ Postavlja se pitanje, postoji li ta granica uopće? Naime, kada se proučava povijest okoliša treba se imati na umu da je rijetko kad okoliš neovisan od ljudskog utjecaja. To je istinito ne samo u sadašnjosti, već se lako potvrđuje i u dugotrajnim razmatranjima. Neka su područja mogla poprimiti današnji izgled i prije 2000 godina: u Italiji su dan danas vidljivi oblici polja iz rimskog doba.¹⁰⁵ Uzevši u obzir mogućnost da je područje koje prividno izgleda izvorno i prapovijesno uistinu nastalo u interakciji s ljudskim aktivnostima, postaje sve jasnija važnost dijakronijskog proučavanja prošlosti odnosno procesa dugog trajanja.

Isto to vrijedi i u suprotnom smjeru. Nije, naime, rečeno da se ljudski utjecaj uvijek pojavljuje. Postojanje „degradirane“ vegetacije ne ukazuje nužno na proces degradacije. Makija se npr. često uzima kao indikacija o degradiranoj šumi koja je nastala nakon uništenja uzrokovana ljudskim djelovanjem (kao što će se potvrditi u ovom radu). Vrlo je bitno, međutim, znati da paleobotanička istraživanja upozoravaju na postojanje makije na Mediteranu i puno prije nastanka prvih farmi u Neolitiku!¹⁰⁶ Na isti način, postojanje pustinje ne treba se *a priori* uzeti kao dokaz o navodnim procesima dezertifikacije (neke su se pustinje čak smanjile u toku povijesti). Mediteranska je savana često definirana kao oblik degradirane šume, bez ikakvog dokaza o takvoj tvrdnji.¹⁰⁷ Zato je neupitna

---

101 Ibid, 27.

102 Thirgood, *Man and the Mediterranean Forests*, 14.

103 Ibid, 28.

104 Ibid, 27.

105 Grove; Rackham. *The Nature of the Mediterrean Europe*, 15.

106 Squatriti, "The Vegetative Mediterrean", 3.

107 Grove; Rackam, *The Nature of the Mediterrean Europe*, 16.

važnost korištenja povijesnih arhivskih vrela: na temelju njihove analize, moći će se uspostaviti je li na datom prostoru (npr: Dalmacija, otok Pag, Velebit, itd.) ikad postojao biljni pokrov koji bi mogao svjedočiti o realnom utjecaju čovjeka na uništenje šuma.

U vezi same makije, vrijedno je naznačiti da je njena definicija subjektivna: u ovom radu prihvatit će se teza da se radi o biljnom pokrovu gdje je gornja granica stabala od 5 m visine.¹⁰⁸ Makija se brzo oporavlja i relativnom lakoćom može se ponovno pretvoriti u šumu. Ne smije, dakle, iznenaditi ako su se mediteranske šume zadnjih 150 godina proširile, na što je naravno utjecala i postupna selidba stanovništva iz ruralnih krajeva u gradove.¹⁰⁹ Tvrdnja da se vegetacija na Sredozemlju ne može obnoviti – neistinita je.¹¹⁰

2.4 Dalmacija u ranom novom vijeku: demografska procjena

Nije jednostavno izračunati precizne podatke o demografskom stanju u Dalmaciji u ranome novom vijeku. Premda je moguće donositi procjene o kretanju broja stanovnika i drugih demografskih indikatora (mortalitet, natalitet, nupcijalitet...) mora se imati na umu da je svaka hipotetična procjena samo donekle pouzdana.

Tijekom razdoblja mletačke dominacije nad istočnom obalom Jadrana, najlakše je izraditi projekcije za 18. st., za koje je prisutan najveći broj izvora i podataka. Autori su se stoga najviše bavili tim razdobljem. Podaci nisu dostupni za sve krajeve, negdje su nešto iscrpniji i bogatiji, dok je za pojedina mjesta jako teško izračunati broj stanovnika. Najzastupljenije su urbane sredine, posebice Zadar (time i zadarski okrug i zadarsko otočje) koji je bio glavno središte mletačke uprave u Dalmaciji i Albaniji. Poznat je prvi popis stanovništva iz 1527. godine koji omogućuje prilično iscrpnu analizu demografskog stanja.¹¹¹

Postoje dva glavna izvorišta za proučavanje povijesti stanovništva Dalmacije u ranome novom vijeku. U prvom redu, povjesničari raspolažu s mletačkim ispravama, tj. službenom epistolarnom, javnom itd. dokumentacijom mletačke uprave. S druge strane, brojne su matične knjige. One moraju biti prioritet u budućim istraživanjima povijesti stanovništva Dalmacije. U radu će se kasnije analizirati slučaj Korčule, u kojem će se vidjeti navedena dihotomija u korištenju izvora.

---

¹⁰⁸ Ibid, 17.

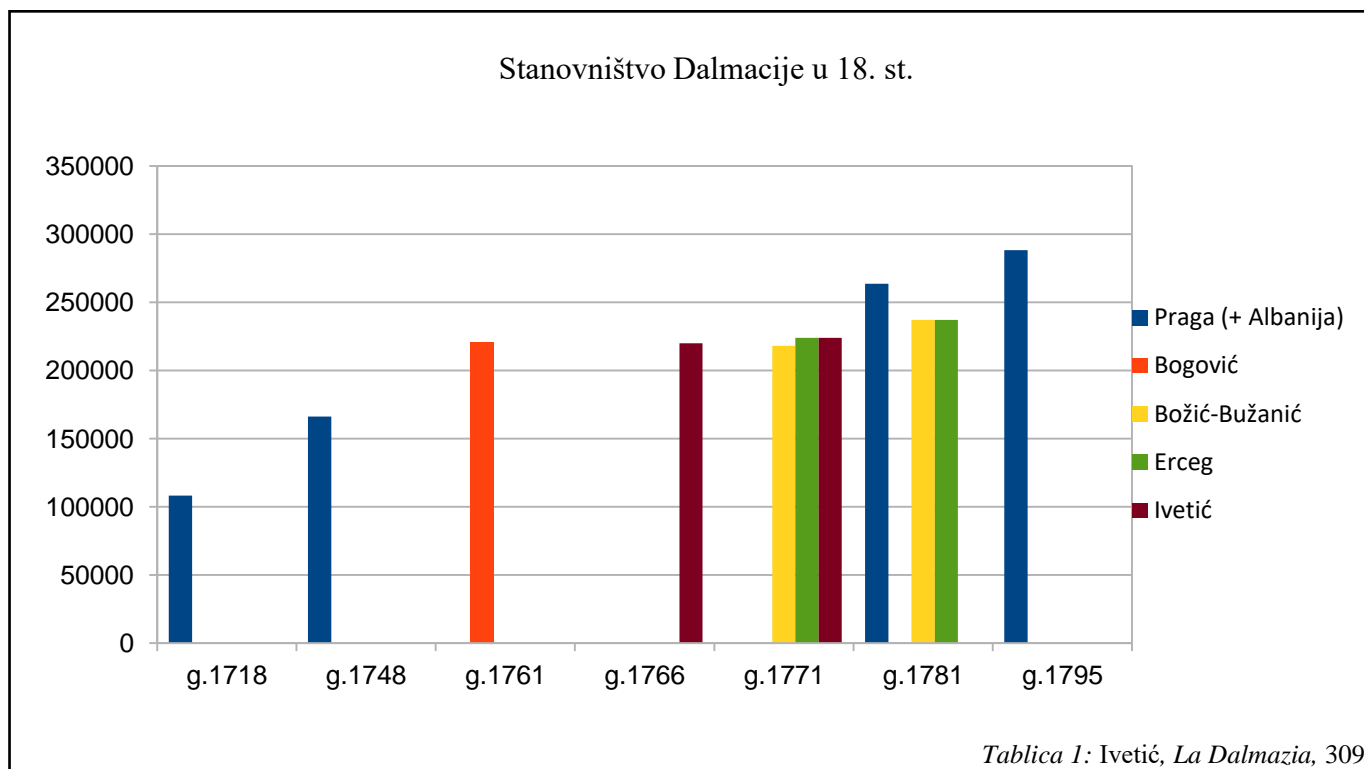
¹⁰⁹ Ibid, 61.

¹¹⁰ Ibid, 65.

¹¹¹ Ivan Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije* (Zagreb: Consilium, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu), 54.

Sudeći prema literaturi, autori su se najčešće opredjeljivali za mletačke isprave, koje su definitivno najbrži i najefikasniji izvor. U 18. st. mletačke su vlasti počele provoditi sustavno vođenje evidencije stanovništva u Dalmaciji, što se objašnjava općim pokušajem Venecije da reformira državu u jeku prosvjetiteljstva. U drugoj polovici stoljeća Republika se pobrinula sastaviti opsežan popis stanovništva cijele države. U sklopu općeg preuređenja javne uprave izdan je veći broj demografskih analiza za područje Republike. Od 1766., svakih pet godina, mletačke vlasti izdaju *Anagrafi*, tj. procjene o broju stanovnika i stanju gospodarstva za sva područja Serenissime.¹¹²

Anagrafi su vrlo koristan izvor pri izradi demografske slike Dalmacije. Za razliku od Terraferme (kontinentalnog dijela na području Italije i Istre), za koju su podaci neupitno precizniji (iz više očitih razloga), za upravnu jedinicu Dalmacije i Albanije podaci se moraju uzeti s posebnim oprezom. Podaci su neprecizni i nepouzdati (posebice za područje dalmatinske Zagore gdje je tradicija mletačke uprave bila tek u začetku), ali su vrlo koristan izvor za opisivanje tendencija u razvoju stanovništva.¹¹³ Ove su brojke, međutim, stabilan temelj za buduća istraživanja o demografiji Dalmacije.¹¹⁴ U prvom grafikonu priložene su procjene različitih autora o demografskom stanju Dalmacije u 18. st.

112 Egidio Ivetić, "La Dalmazia nelle Anagrafi venete (1766-1775)", *Atti* (Trst, Rovinj: Centro di ricerche storiche, 1995.), 303.

113 Ibid, 303.

114 Ibid, 309.

Na temelju ove tablice mogu se formulirati razne pretpostavke:

1. u 18. je stoljeću dalmatinsko stanovništvo doživjelo znakoviti rast. Za prvu polovicu stoljeća Egidio Ivetić spominje samo talijanskog autora Pragu, koji radi projekciju za čitavo područje Dalmacije i Albanije. Hrvatski je povjesničar Šime Peričić također prihvatio iste brojke o prirastu stanovništva za čak 150% između 1718. i 1795. godine (od 108.090 do 288.320 stanovnika).¹¹⁵ Teško je, međutim, prihvatiti ove brojke kao apsolutan dokaz o boljim socio-ekonomskim uvjetima, već se mora uzeti u obzir velik migracijski val prema mletačkoj Dalmaciji nakon 1718. godine;

2. u drugoj polovici 18. st. situacija se stabilizira, a to potvrđuju različiti autori koji su se bavili ovim procjenama;

3. vrijedi naglasiti da su se autori za godine 1766., 1771. i 1781. služili podacima iz mletačkih *Anagrafa*, stoga su procjene jako slične ako ne identične.¹¹⁶

Kada bi se navedeni podaci koristili neoprezno, mogao bi se steći krivi dojam o stvarnom stanju Dalmacije u 18. st. Unatoč reformi i unapređenju poljoprivrede, socio-ekonomske prilike ostale su iznimno teške, o čemu će biti govora kasnije u radu. Dapače, valja ponovno spomenuti podatak da je nakon velike gladi u Dalmaciji 1783. godine umrlo preko 20.000 ljudi, a od toga njih 600 samo u Splitu, gdje se već 1782. godine spominje 400 umrlih iz istog razloga).¹¹⁷ Stanovništvo je bilo itekako ranjivo i ne smije se zanemariti hipoteza da su oscilacije u ukupnom broju stanovnika mogle biti izuzetno naglašene. Upravo na temelju dodatnih procjena koje je ponudio prof. Ivetić, u 80-im godina 18. st. broj stanovnika Dalmacije doživio je strahovit pad zbog proširene epidemije, a to bi bio i logičan uzrok gore navedene gladi. U drugom grafikonu može se vidjeti Ivetićeve prognoze o padu broja stanovnika u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji krajem 18. stoljeća. Vrijedi naglasiti da su prijašnje procjene Prage i Peričića tvrdile upravo suprotno (usporediti dvije tablice). Ivetić navodi da se u pet godina (1785.-1790.) stanovništvo smanjilo za preko 20.000 jedinica.¹¹⁸ To je ponovno dokaz kako sve procjene o stanovništvu predmodernog doba mogu biti nepouzdana i kako ih se treba rabiti samo s velikim oprezom.

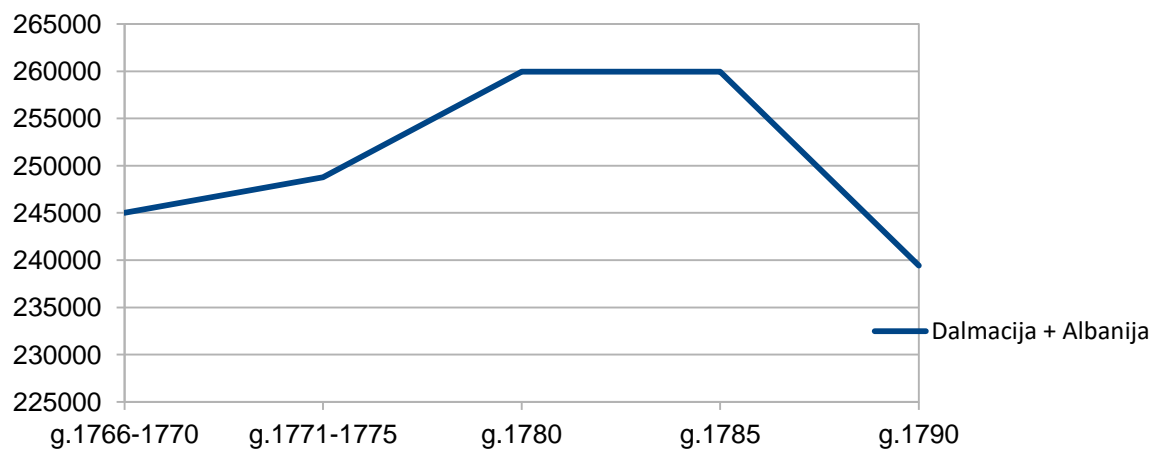
¹¹⁵ Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke republike* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1980.), 15.

¹¹⁶ Ivetić, "La Dalmazia", 309.

¹¹⁷ Danica Božić-Bužanić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu: pokret za obnovu gospodarstva, gospodarske akademije, ogledni vrtovi i poljodjelske škole druge polovice XVIII. i početka XIX. stoljeća* (Split: Književni krug, Povijesni arhiv u Splitu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, 1995.), 46.

¹¹⁸ Ivetić, "La Dalmazia", 310.

Kretanje stanovništva mletačke Dalmacije i Albanije

Tablica 2: Ivetić, "La Dalmazia", 310.

3. DRŽAVA, ŠUME, GALIJE

3.1 Zaštita državnih šuma: strah i stvarnost¹¹⁹

Venecija je živjela pod konstantnim strahom od nedostatka drva. U mletačkim se izvorima rijetko kad može čitati pozitivan izvještaj o stanju šuma na Terrafermi ili na Statu da Mar. Kao što se vidjelo u uvodnom djelu rada postoji, međutim, opravdana sumnja da su ta izvješća bila pretjerano negativno protumačena pa čak i da je istinita suprotna tvrdnja. Pitanje nije, tvrdi povjesničar Karl Appuhn, koliko je loše bilo stanje šuma u Republici, nego kako je moguće da je bilo tako dobro? U uvjetima predmoderne države, tvrdi Appuhn, stanje šuma i čitavo zakonodavstvo Mletačke republike o očuvanju šumskih resursa bilo je iznenađujuće napredno!¹²⁰

Želeći odgovoriti na glavno istraživačko pitanje, a to je do koje su mjere Mlečani krivi za deforestaciju u Dalmaciji, mora se prije svega opovrgnuti drugi mit – da se Mletačka republika drvom opskrbljivala prvenstveno na obalama Istre i Dalmacije. Ustvari, daleko najveći volumen drva dolazilo je rijekama Piave, Adige, Brenta i Isonzo, u neposrednoj blizini metropole. Najjeftiniji i najefikasniji put bio je uz tok rijeke Piave: ne samo da su troškovi bili minimalni (još do 15 st. rijeka teče do same lagune),¹²¹ već su preko nje dolazile i sve vrste drva, od onog kvalitetnog za brodogradnju do ogrjevnog drva za čitav grad.¹²² Istra je bila najskuplja opcija na Terrafermi.¹²³ Međutim, neupitna je činjenica da su od 1500. sve veću ulogu imale Istra i Dalmacija, nakon što su početkom 16. st. iscrpljene glavne šume uz tok rijeke Adige.¹²⁴

Svijest mletačkih vlasti o stanju šumskih resursa postupno je evoluirala kroz stoljeća. Sve do 16-17. st. zakonodavstvo koje je reguliralo uporabu šumskih površina bilo je loše i nesustavno organizirano: tek se u ranom novom vijeku počeo formirati stručni aparat koji je racionalizirao postojeće regulative. To je označilo veliku promjenu u svijesti Senata o stvarnom potencijalu resursa u vlasti Venecije.¹²⁵ Tako se u konačnici oko drva, toliko vitalnog resursa za opstanak grada i Republike, izgradio vrlo kompleksan sustav administracije. Venecijanac Adolfo di Berenger, stručnjak za ekonomsko

---

¹¹⁹ Poglavlje je preuzeto iz: Vilović, "Šume i more", 12, 14-15.

¹²⁰ Karl Appuhn, *A Forest on the Sea. Environmental Expertise in Renaissance Venice* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2009.), 23.

¹²¹ Ibid, 37.

¹²² Ibid, 28.

¹²³ Ibid, 37.

¹²⁴ Nataša Štefanec, "Trgovina drvetom na Triplex Confiniumu ili kako izvući novac iz senjskih šuma (1600-1630)?", u: *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija* (Split/Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), 345.

¹²⁵ Appuhn, *A forest on the Sea*, 33.

gospodarenje šumama iz 19. st., opravdano piše hvalospjeve o takvoj administraciji koja je već u 16. st. prepoznala potrebu za organiziranim i planiranim iskorištavanjem šuma.¹²⁶ Dušan Jedlowski pak upozorava da je slabost mletačke uprave bila ta da se nije nikad izradio zakon o šumama u modernom smislu, već je zakonodavstvo prvenstveno bilo sastavljeno na temelju odredbi lokalnog karaktera.¹²⁷ Za naše obalne krajeve ključna je godina 1569., kad se u Veneciji osniva Providur za drvo Istre i Dalmacije (*Provveditore sopra legne in Istria e Dalmazia*).¹²⁸ Vijeće Desetorice je, međutim, već 1452. godine uspostavilo posebnog magistrata za područje Terraferme, tj. Providura za šume (*Provveditore ai boschi*), koji se općenito brinuo da se sječe obavljaju prema odgovarajućim dozvolama te da se vodi evidencija o šumama i o njihovim vlasnicima.¹²⁹

Alvisio Mocenigo, *inquisitore* koji je 1704. godine Senatu ponudio vrlo dramatičnu sliku o stanju šuma u Republici, krivio je pak za takvo stanje ljudsku pohlepu. Mocenigo je smatrao da su zakoni bili izuzetno uspješni i dobro postavljeni, no da su ljudi djelovali isključivo u funkciji osobnih interesa i mimo postojećih odredbi.¹³⁰ Mletačka vizija šuma se, zapravo, u mnogočemu razlikovala od protokapitalističke vizije koja se istovremeno razvijala u Sjevernoj Europi. Tome je posredovala duga tradicija Renesanse: u očima Venecije, šuma je manifestacija javnog dobra, od kojeg privatnici ne bi smjeli profitirati.¹³¹ Jer, što je uopće *šuma*, a što *divljina* prema zakonima Republike? Divljina ("selva") je, naime, mjesto u kojemu djelovanje čovjeka nije regulirano, u kojemu se šume iskorištavaju bez ikakvog plana i dugoročne vizije. Današnje poimanje divljine očito se razlikuje od ovoga, a u većini slučajeva ima pozitivnu konotaciju. Pojam šuma ("bosco") stoga najbolje definira površinu čije iskorištavanje regulira država i koja je u funkciji javne uporabe.¹³² Alvisio Mocenigo smatrao je da se šume mogu učinkovito očuvati jedino ako lokalne vlasti steknu vrijednost državnih interesa: cilj je stvoriti institucionalno jedinstvo, u kojemu bi se privatno djelovanje stopilo s idejom općeg dobra.¹³³ Može se zaključiti da mletačka uprava u konačnici nije uspijevala voditi brigu o šumama na toj razini. Sve akutnija politička i ekonomska kriza Venecije i ratovi s Osmanlijama znatno su otežavala i najosnovnije vođenje uprave. Odličan je primjer Kandijski rat: u teškim financijskim uvjetima, Vijeće

---

126 Adolfo di Berenger, *Giornale di economia forestale ossia raccolta di memorie lette nel R. Istituto Forestale di Vallombrosa* (Firenze: Tipografia Tofani, 1871-72), 72.

127 Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*. 62.

128 Tatjana Bradara et al., *Kamik na kunfinu: granične oznake u istarskim šumama* (Pula: Arheološki muzej Istre, 2003.), 19.

129 Ibid, 18.

130 Appuhn, *A Forest on the Sea*, 262.

131 Ibid, 251.

132 Ibid, 249-250.

133 Ibid, 263-265.

se odlučilo za prodaju „nepotrebnih dobara“, tj. radije šume nego pašnjake, što je izazvalo, prema riječima di Berengera, pravu ekonomsko-šumsku katastrofu.¹³⁴

3.2 Brodogradnja u srcu lagune: Arsenal u Veneciji

Arsenal u Veneciji stoljećima je predstavljao vrhunac brodogradnje u Europi. To je zaista bio impresivan i velik proizvodni kompleks, koji je u svom najuspješnijem razdoblju (u 16. st.) dnevno raspolagao sa čak 16.000 radnika. Model proizvodnje temeljio se na nekoj vrsti moderne montažne trake, što je racionaliziralo i ubrzalo proizvodnju.¹³⁵

U Mletačkoj republici brodogradnja je bila prvenstveno pod državnom kontrolom, što je naravno i slučaj Arsenala. Također, zanimljivo je naglasiti da je proizvodnja konstantno rasla, unatoč teritorijalnim gubicima na Sredozemlju.¹³⁶ Dapače, nakon poraza Osmanlija u Morejskom ratu 1699. godine Venecija je morala na brzinu izgraditi ogromnu flotu kako bi sačuvala posjede na Peloponezu: 18. je stoljeće započelo s najvećom potražnjom drva u povijesti Republike.¹³⁷ Podatci su indikativni. U periodu od 1504. do 1602. godine iz Arsenala je izašlo 911 ratnih galija, prosječno devet godišnje, te se flota od stotinjak manjih brodova mogla izraditi u samo dva mjeseca!¹³⁸ U 16. st. mletačka galija predstavljala je vrhunac brodogradnje: mogla je postići do 50 m dužine, s ukupnim volumenom od 250 tona i posadom od 200 ljudi.¹³⁹ Poznato je, ipak, da je galija sve više padala u zaborav i da su nove europske velesile temeljile svoju pomorsku moć na novijim, laganijim i pokretljivijim brodovima. I u tom pogledu, Venecija je vrlo kasno prihvatila promjene i prilagodila se novim tendencijama.

U kasnijem razdoblju proizvodnja Arsenala znatno se pogoršala. U 18. st. Arsenal se pretvorio u uspavanoga diva koji je usisavao ogromnu količinu državnog novca davajući pritom samo skromne rezultate. U 66 godina mira, tj. od 1718. do 1784. godine Arsenal je proizveo samo 56 ratnih brodova.¹⁴⁰ Tek 1782. godine smišljena je cjelovita reforma Arsenala, a podaci upućuju na to da se proizvodnja oporavila.¹⁴¹

---

134 Adolfo di Berenger, *Saggio storico della legislazione veneta forestale dal sec. VII al XIX* (Venezia: Libreria alla Fenice – Giusto Ebhardt, 1863.), 74.

135 Zlatko Vajda, "Prilog poznavanju historije postanka našeg golog krša", *Šumarski list* (Zagreb: 1954), 167.

136 Appuhn, *A Forest on the Sea*, 30-31.

137 Ibid. 252-253.

138 Mauro Agnoletti, "Legnami, foreste e costruzioni navali fra XV e XVIII secolo", *Civiltà del legno. Per una storia del legno come materia per costruire dall'antichità ad oggi* (Bologna: Clueb, 2004.), 153.

139 Ibid. 149.

140 Antonio Lazzarini, "Uomini, tecniche, organizzazione: il trasporto del legname dal bosco del Cansiglio a Venezia fra XVIII e XIX secolo". *Storia e risorse forestali* (Firenze: Accademia italiana di scienze forestali, 2001.), 176.

141 Ibid. 178.

O krizi Arsenala svjedoči i činjenica da se s vremenom kvaliteta brodova sve više pogoršavala. Teško je zaključiti koliki je bio životni vijek jednog broda. Ipak, prema nekim procjenama, galijske su u 16. st. mogle biti u funkciji i do 20 godina, dok im je u 18. st. životni vijek pao na samo četiri godine!¹⁴² Pad kvalitete objašnjava se prije svega vrstom drva koje se koristilo u brodogradnji. U 18. st. Arsenal u Veneciji nije raspolagao velikim rezervama hrastovine kao što je to bio slučaj u prijašnjim stoljećima. Drvo hrasta zahtjeva dvije do tri godine sazrijevanja nakon sječe, što znači da su u 18. st. u Arsenalu koristili loše i svježije drvo. To se odrazilo na sveukupnoj kvaliteti brodova: svježije drvo, nakon što se osuši, smanjuje svoj volumen što uzrokuje odvajanje i pukotine.¹⁴³

Još je teže odrediti količinu drva potrebnu za izradu jedne velike galijske. Svako stablo ima svoja specifična obilježja koje konačno ovise i o samom podrijetlu drva. Ipak, neke projekcije ukazuju na prosjek od 490 stabala hrasta za samo jednu galijsku!¹⁴⁴ Kada se razmisli da je hrast profitabilan tek 100 godina nakon sadnje, brojke postaju vrtoglavo jasne.

Hrast je zasigurno bilo najcjenjenije drvo za brodogradnju, jedino koje se zaista nije moglo nadomjestiti. Hrastove šume bile su, stoga, u velikoj većini slučajeva pod državnom kontrolom i to direktno u nadležnosti Arsenala. Isto je vrijedilo i za hrastove šume Istre i Dalmacije.¹⁴⁵ Najkvalitetniji hrast dolazio je iz šume Montella (6230 hektara) u Padskoj nizini, nedaleko od Venecije. Zaštita tog drva bila je od posebnog prioriteta do te mjere da je 1471. brežuljak na kojem se nalazila šuma okružen jarcima i zakonom je predviđena smrtna kazna za kradljivce.¹⁴⁶ Za usporedbu, Motovunska šuma u Istri širila se na samo 600 hektara, no također je bila izvor izuzetno kvalitetne hrastovine. Od tamo su bili posebno cijenjeni zakrivljeni komadi hrasta (*stortami*) koji su se koristili za rebra brodova proizvedenih u Arsenalu.¹⁴⁷ Tek su u 18. st. uvedeni željezni spojevi koji su nadomjestili potrebu za iskrivljenim komadima drva.¹⁴⁸

Nakon hrastovine, dolazile su u obzir i sve druge vrste drva: smrekovina, borovina, brestovina, bukovina, itd.¹⁴⁹ Hrast je zato korišten za strukturne dijelove broda (rebra itd.), borovina za izradu jarbola i dekoracija, a bukva za vesla.¹⁵⁰ Zanimljiv je podatak da je 1545. godine Vijeće Desetorice donijelo odluku da u pričuvi bude minimalno 100 galijski (uz svu flotu koja je redovito plovila na

---

142 Agnoletti, "Legnami, foreste e costruzioni navali", 156.

143 Lazzarini, "Uomini, tecniche, organizzazione". 177-178.

144 Agnoletti, "Legnami, foreste e costruzioni navali", 151.

145 Vajda, "Prilog poznavanju historije", 167.

146 Agnoletti, "Legnami, foreste e costruzioni navali", 161.

147 Antonio Lazzarini, "Boschi e legname. Una riforma veneziana e i suoi esiti", *L'area alto-adriatica dal riformismo veneziano all'età napoleonica* (Venezia: Marsilio, 1998.), 106.

148 Agnoletti, "Legnami, foreste e costruzioni navali", 146.

149 Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*, 84.

150 Lazzarini, "Uomini, tecniche, organizzazione", 181.

Sredozemlju) i zbog toga je izračunato da je trebalo proizvesti između 16.000 i 18.000 vesala! Bukva koja je korištena u tu svrhu dolazila je prvenstveno iz Istre te s otoka Krka.¹⁵¹ Ipak, najveće količine bukve za vesla (galije se izrađuju još do 18. st.) dolazile su iz šume Cansiglio (7000 hektara) na talijanskim Alpama nedaleko od Trevisa.¹⁵²

---

¹⁵¹ Ibid, 181.

¹⁵² Ibid, 182.

4. DALMACIJA I OTOCI: DEFORESTACIJA I NASTANAK GOLOG KRŠA

4.1 Zelena Dalmacija?¹⁵³

Teško je znati do koje su mjere šume Sredozemlja bile bujne u prošlosti.¹⁵⁴ Isto vrijedi za dalmatinske šume, koje su u ranom novom vijeku postajale sve tanje i ugroženije.

Otok Pag odličan je pokazatelj krhke ravnoteže na kojoj se osniva jadranska autohtona vegetacija. Ljudska aktivnost (intenzivno stočarstvo i sječa drva) prvi je akter u uništenju šuma, dok nepristupačna priroda i nepovoljni meteorološki uvjeti (bura, suše, sol...) onemogućuju njihov oporavak.¹⁵⁵ Kada se dođe do urušavanja te ravnoteže posljedice su vrlo ozbiljne. Današnji krš i kamenjar, a u boljem slučaju makija, nisu u potpunosti prirodni fenomeni, već posljedica ljudskog djelovanja.¹⁵⁶ Tako i otok Pag nije uvijek bio tako ogoljen i tako siromašna tla.

Više izvora potvrđuje da su još u 16. pa čak i u 17. st, jadranske obale bile prilično šumovite. U 16. st. Padovanac Magini piše da su istarski krajolici bogati nepreglednim šumama, odličnim za brodogradnju.¹⁵⁷ Početkom 17. stoljeća carska komisija uputila je bečkom dvoru prilično iznenađujući opis senjskih šuma, „toliko bogate da ih se ne bi moglo uništiti ni kad bi ih se sjeklo stotinu godina“.¹⁵⁸ Prema nekim podacima, otok Rab je još u 15. st. bio potpuno zelen,¹⁵⁹ a sve danas gole površine na otoku (Kamenjak, Fruga, Sorin, Lopar, Barbat, Dolin i Lun), 1516. godine su još bile prekrivene

---

153 Poglavlje je preuzeto iz: Vilović, "Šume i more", 16.

154 Thirgood, *Man and the Mediterranean Forests*, 11.

155 Branimir Brgles, "Odabrane teme iz paške povijesne toponomije. Sol, drvo, vjetar i voda: glavne značajke paškoga povijesnog okoliša u srednjem i ranome novom vijeku", *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku i povijest okoliša* (Zagreb: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2014.), 190.

156 Karl Kaser, "Uništenje šuma na obalnom kraškom području hrvatske Vojne krajine u prvoj polovici 18. stoljeća. Njegovi demografski, privredni i socijalni uzroci", *Triplex Confinium (1500 – 1800): Ekohistorija* (Split/Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.), 377-378. Konkretno stvaranju neplodnog kraškog područja: "...proces uništavanja šuma i pojava neplodnog tla, koje slijedi nakon njega zbog gubitka površinskog plodnog sloja, obično se u negeološkoj literaturi označuje kao stvaranje krša. Ali, u strogo znanstvenom smislu ta korozija ne znači odnošenje plodnog sloja erozijom tla, već neprekidno dubljenje propusnih kamenih slojeva djelovanjem vode. Uzrok korozije je prodor površinskih i podzemnih voda, koje sadrže ugljičnu kiselinu, u veoma propusno stijenje poput vapnenca, mramora, dolomita, anhidrita, lapora bogatog vapnencem, gipsa i soli. Za rasprostranjenost korozije presudna je količina vapnenca i poroznost stijenja. Njezin pak, intenzitet ovisi, u prvom redu, o razmjerima tektonskog kretanja stijenja. Njima izazvano proširenje raspuklina povećava, naime, propusnost tla za veće količine vode. Kišnica i snježnica brzo poniru u tlo. Navedeni proces izaziva stvaranje krškog reljefa. U kršu nema potoka ni rijeka ili one nakon kratkog površinskog toka završavaju u ponorima ili špiljama; nastaju škarpe, doline, vapnenačke špilje, polja i krške zaravni. [...] Prvi korak u uništavanju plodnosti krša je obično uništavanje šumskog pokrova. Nakon toga kišnica može bez zapreke prodirati u vapnenačke stijene, a vjetar u kratkom vremenu odnosi nekoć plodni površinski sloj".

157 Berenger, *Saggio storico*, 24. "[Ricchissima] di selve e di boschi smisurati, liberalissimi di materia navale".

158 Štefanec, "Trgovina drvetom", 348-349.

159 Đure Raus, "Šumski ekosistemi otoka Raba (od XV do XX stoljeća)", *Šumarski list* (Zagreb: Savez tehničara i šumarstva i drvne industrije Hrvatske u Zagrebu, 1978.), 62.

šumama.¹⁶⁰ Sama činjenica da su Rabljani intenzivno iskorištavali šume više od 500 godina pokazuje da su otočne šumske površine bile itekako prostrane.¹⁶¹ Na Pagu šume su nekoć rasle tamo gdje je danas čisti kamenjar. Analizom toponima, dolazimo do neočekivanih indikacija o davnim zelenim površinama, kao što su Dubrava (arh. za šumu), Dubovica (arh. za hrastovu šumu) te Dinjiška (iz staroslavenskog korjena, što znači „mala šuma“).¹⁶² Na Pagu, pak, već u 16. st. čitamo da je uglavnom bio ogoljen i kamenit zbog prejake bure.¹⁶³ Otok Krk još je 1559. godine bio prebogat šumama¹⁶⁴, slično je bilo na Cresu i na svim većim dalmatinskim otocima.¹⁶⁵

Koji su, dakle, uvjeti i razlozi koji su doveli do deforestacije jadranske obale i otoka?

4.2 Stočarstvo i Morlaci¹⁶⁶

Iako je u 16. st. rasprostranjenost šuma i dalje vrlo velika, već na prijelazu iz kasnog srednjeg vijeka postojali su jasni pokazatelji o prvim degradacijama šumskih površina. Godine 1508. talijanski putopisac i humanist Palladio Fusco spominje da je primorska strana Velebita krševita i kamenita.¹⁶⁷ Međutim, situacija vjerojatno nije ni približno sličila dramatičnoj deforestaciji koja je uslijedila u narednih dvjesto godina.

Pri traženju krivca, više autora upućuje na činjenicu da je stočarstvo bilo daleko najagresivnija aktivnost. Znamo da je često dolazilo do sukoba između lokalnog stanovništva i mletačke uprave oko korištenja pašnjačkih površina.¹⁶⁸ Dok su jedni tražili veću slobodu radi krčenja šuma i iskorištavanja travnatih područja, drugi su zahtijevali strožu kontrolu i racionalniji odnos prema šumskim resursima. No, takav problem nije postojao isključivo na našim područjima. Zanimljivo je, da se ista takva bitka vodila i na šumom neusporedivo bogatijima venecijanskim Alpama, gdje je stanovništvo prebrzo i

---

¹⁶⁰ Ibid, 63.

¹⁶¹ Rauš; Matić, "Gospodarenje i namjena rapskih šuma", 100.

¹⁶² Brgles, "Odabrane teme", 193.

¹⁶³ Šime Ljubić (ur.), *Commissiones et relationes venetae*, vol. III, 257. "*Perchè l'isola è sterilissima, nuda et senza boschi, di modo che non vi è un albero da far legne salvo in un luogo, dov'è un piccolo boschetto lontano da terra due migha [...] perchè l'isola è talmente sottoposta al vento di borra, che discende dalla Murlaca, che non lascia produr un albero*".

¹⁶⁴ Ibid, 132. "*Ha boschi grandi et copiosi di legne*"

¹⁶⁵ Ibid, 269

¹⁶⁶ Poglavlje je preuzeto iz: Vilović, "Šume i more", 17-19.

¹⁶⁷ Marko Šarić, "Turska osvajanja i eko-sistemske tranzicije u Lici i Krbavi na prijelazu iz kasnog srednjeg vijeka u rani novi vijek", u: *Triplex Confinium (1500 – 1800): Ekohistorija* (Split/Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.), 247.

¹⁶⁸ Pederin, *Mletačka uprava*, 184.

preintenzivno oduzimalo prostor šume za pašnjake.¹⁶⁹ Naravno da stočarstvo nema svugdje isti utjecaj na okoliš. U hrastovim šumama, koje daju žir, ima se čime hraniti stoka. Međutim, borove šume su, u tom smislu, beskorisne, pa su ih seljani radije palili odnosno krčili kako bi dobili pašnjake.¹⁷⁰ Pašnjačke površine se brzo istroše te je potrebno konstantno širenje na nove prostore. Činjenica jest da se dolaskom Osmanlija priobalno područje dramatično smanjilo (ako promatramo s mletačke perspektive), pa se uzgajanje stoke neizbježno proširilo na otoke.¹⁷¹ Naravno da se dalmatinsko stanovništvo, zbog neprestane opasnosti od Osmanlija, nije moglo valjano baviti poljoprivredom tako da je glavna gospodarska aktivnost (p)ostala stočarstvo.¹⁷² Slika postaje i jasnija ako se uzmu u obzir izbjeglice i novo stanovništvo koje se širi na mletačkoj dalmatinskoj obali kao posljedica osmanskih razaranja. U ovom tekstu za njih će se koristiti naziv Morlaci, kao „termin koji je postao povijesnom oznakom za one vlaške zajednice koje su živjele pod Venecijom ili su s njom dolazile u bliži kontakt“.¹⁷³

Izvori upućuju na to da su vlaške zajednice živjele na ličkom i krbavskom području već u predosmanskom razdoblju, no s novim valom migracija od 16. st. Morlaci su sve više utjecali na promjene u demografskoj strukturi ondašnjeg stanovništva te na gospodarske aktivnosti.¹⁷⁴ Već se spominjalo da su Morlaci prakticirali transhumantno stočarstvo tako da generalni providur za Dalmaciju Alvisio Mocenigo (1736. godine) slikovito i vjerojatno pogrdno za njih govori: „ovaj narod izdržava se stokom i ne poznaje drugi rad osim stoke“.¹⁷⁵ Pravilo se vrlo često potvrđuje točnim: u 18. st. na području Skradinskog i Šibenskog teritorija, nakon što je prošla osmanska opasnost, dolazi do masovnog doseljavanja stanovništva koji se bavi stočarstvom. I u ovom slučaju je to dovelo do brzog nastanka golog krša.¹⁷⁶ Koliko god su Morlaci utjecali na dalmatinski svijet svojim dolaskom, bilo bi pogrešno njima pripisati svu odgovornost. Naime, ako je na Rabu 1701. godine bilo preko 35.000 grla stoke,¹⁷⁷ ranije 1450. godine bilo ih je oko 30.000.¹⁷⁸ Nije slučajno ni da se već u izvoru iz 1442. godine Mlečani žale kako ovčarstvo predstavlja najveću prijetnju rapskim šumama.¹⁷⁹

---

169 Lazzarini, "Boschi e legname", 106.

170 Pederin, *Mletačka uprava*, 183.

171 Ibid, 183.

172 Vajda, "Prilog poznavanju historije", 169.

173 Marko Šarić, "Planine i morlački svijet", 56.

174 Idem, "Turska osvajanja i eko-sistemske tranzicije", 247.

175 Ibid, 70.

176 Mirela Slukan, "Prirodni i kulturni pejzaži Pokrčja", u: *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku i povijest okoliša* (Zagreb: Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, 2008.), 113.

177 Rauš, "Šumski ekosistemi", 54.

178 Pederin, *Mletačka uprava*, 183.

179 Rauš; Matić, "Gospodarenje i namjena rapskih šuma", 102.

Slično se dogodilo i na Kornatima, otocima koji su, zbog neobično nepovoljne prirode i siromašne vegetacije, daleko od idealnog prostora za ljudsko stanovanje.¹⁸⁰ U ranom novom vijeku na toj se otočnoj skupini događaju velike demografske promjene, počevši od tursko-mletačkog rata (1499.-1502.) i doseljavanja prvog vala izbjeglica iz mletačke Dalmacije, koje su se uzdržavale prvenstveno uzgojem stoke.¹⁸¹ Kornati su izuzetno uvjerljiv primjer antropizacije okoliša. I to iz dva razloga. Najprije zbog već spomenutog stočarstva koji je oduvijek bio glavna djelatnost na tim otocima, posebice nakon dolaska novog stanovništva i širenja Murterina i Betinjana na okolne otoke. Podatak iz druge polovice 15. st. pokazuje da je na samom otoku Kornatu bilo preko 4500 grla koza i ovaca.¹⁸² Specifične povijesne prilike Dalmacije u ranom novom vijeku i u ovom su slučaju odigrale presudnu ulogu u razvijanju gospodarskih i demografskih zbivanja. Godine 1638. četiri posjednika privatizirala su cijelu kornatsku skupinu.¹⁸³ Za vrijeme Kandijskog rata (1645-1669.) Kornati su napušteni zbog čestih gusarskih napada i vrlo je vjerojatno da su ostali bez stoke, koja je zbog izolacije otoka i udaljenosti od kopna bila vrlo teško obranjivana. U tim se okolnostima dopušta dolazak na Kornate Murterinima i Betinjanima, koji su se u relativnom kratkom roku proširili na sve otoke, prakticirajući stočarstvo u zamjenu za novčanu naknadu.¹⁸⁴ Otok Murter dugo vremena služio je, za vrijeme nategnutih mletačko-osmanskih odnosa, kao privremeno utočište brojnim (morlačkim) izbjeglicama iz Zadarskog i Šibenskog distrikta pa čak i senjskim uskocima koji su od tamo kretali u gusarske pohode.¹⁸⁵ I sami Murterini i Betinjani bili su vješti gusari i, kako se doznaje iz više izvora, zbog tog su već u 16. st. bili prilično dobro upoznati s kornatskim akvatorijem.¹⁸⁶ Stanovnici otoka Murtera odlično su prihvatili stočarstvo na Kornatima. S jedne strane otok je već od 17. st. bio prenaseljen i nedostajale je pašnjačkih površina. S druge pak strane, Murterini su i sami bili gusari, pa su mogli nadoknaditi eventualne gubitke.¹⁸⁷ Posljedice su lako uočljive u današnjem vegetacijskom siromašnom izgledu Kornatskog otočja. Znamo da je biljni pokrov na otoku Žuti, koji je danas potpuno ogoljen, izvorno bio poprilično bujan i na to nam ukazuje prisutnost nekoliko vapnenica: naime, za paljenje jedne vapnenice potrebno

---

180 Sven Kulušić, "Kornatska otočna skupina (prilog poznavanju kolonizacije)", *Hrvatski geografski glasnik* (Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo, 1966.), 239.

181 Ibid, 223.

182 Kristijan Juran, "Kornati od 14. do 19. stoljeća", *Toponomija kornatskog otočja* (Zadar: Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, 2003.), 107.

183 Ibid, 101.

184 Ibid, 110.

185 Idem, "Kad i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?", *Povijesni prilozi* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.), 140.

186 Ibid, 143.

187 Idem, "Kornati od 14. do 19. stoljeća", 112.

je barem 25 m³ drva!¹⁸⁸ Paljenjem pašnjaka i stoljetnom ispašom, uništila se vegetacija na Kornatima, koji su „vegetacijski jedan od najsiromašnijih prostora našeg primorja uopće“.¹⁸⁹ Vrijedno je spomenuti svjedočanstvo talijanskog geografa G. Albrizzija iz 18. st., koji nam govori da je otok Kornat „prebogat pašnjacima“.¹⁹⁰ Drugi razlog antropomorfizacije je nešto suptilniji, no itekako zanimljiv. Pašnjaci (sekundarna vegetacija) na Kornatima ne pripadaju izvornoj vegetacijskog kategoriji (primarna vegetacija), a čak pripadaju i dvjema različitim fitocenološkim zonama. Naime, Murterini „su stoku, ovce i koze prebacivali iz kopnenog zaleđa na Kornate, te runom, sijenom i nečistim sjemenom prenijeli niz submediteranskih pašnjačkih vrsta i najrazličitijih korova“.¹⁹¹ Ovo je itekako dobar primjer u ekohistorijskoj perspektivi, tj. da čovjek vrlo često ima dramatičan utjecaj na okoliš, a da nije nimalo svjestan toga.

Stočarstvo je svugdje, dakle, utjecao na ubrzanu deforestaciju. Dalje od otoka, u dalmatinskoj Zagori, prati se sličan razvoj situacije. Zagora je isto tako područje krša i mediteranske/submediteranske klime, sa snažnim ljetnim sušama – područje koje je gotovo isključivo pogodno za stočarstvo. Uz vrlo lokalizirane ratarske zone, na čitavom prostoru prevladavaju pašnjaci i stjenovit krš.¹⁹² Savršen primjer toga može se pronaći u Grimanijevom katastru. U današnjem selu Mirlović-Zagora u Šibensko-kninskoj županiji od ukupne površine 86% činili su pašnjaci, a 12% stjenoviti krš (sveukupno 98%).¹⁹³ U 18. st., zbog općeg demografskog razvoja i dolaska novog stanovništva, deforestacija u Zagori porasla je ubrzanim tempom, koji se zaustavio tek u drugoj polovici 20. st. s procesom litoralizacije tamošnjeg stanovništva.¹⁹⁴

4.3 Društvene prilike, gospodarske aktivnosti i neodržive prakse¹⁹⁵

U uvodnom poglavlju spomenulo se da se i u mletačkoj Dalmaciji pojavljuje sukob interesa između vlasti i lokalnih zajednica. Javljao se problem vapnenica, na primjer kod Trogirana.¹⁹⁶ Ili na Rabu, gdje

---

188 Amos Rube Filipi, "Povijesno-geografska obilježja Žutsko-Sitske otočne skupine", *Geoadria. Glasilo hrvatskog geografskog društva Zadar i Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru* (Zadar: Hrvatsko geografsko društvo Zadar, Odjel za Geografiju Sveučilišta u Zadru, 2003.), 94.

189 Kulušić, "Kornatska otočna skupina", 219.

190 Josip Faračić; Simić, "Kornati na starim geografskim i pomorskim kartama", *Kartografija i geoinformacije* (Zagreb: Hrvatsko Kartografsko Društvo, 2005.), 69, 71.

191 Slavko Matić et al., "Prilog poznavanju šuma i šumske vegetacije Nacionalnog parka Kornati i Parka prirode Telašćica, *Šumarski list* (Zagreb: Šumarsko društvo, 2001.), 285.

192 Fuerst-Bjeliš, "Promjene u okolišu", 119.

193 Ibid, 123.

194 Ibid, 128.

195 Poglavlje je preuzeto iz: Vilović, "Šume i more", 19-21.

Dužd zabranjuje „paljenje vapnenica bez iznimke“.¹⁹⁷ Vapnenice su, naime, bile dosta nepoželjna pojava jer, kako se već vidjelo, zahtijevaju ogromne količine drva. Često se morao zabranjivati i izvoz drva odnosno njegovih derivata (katran, paklina...) u strane zemlje, najčešće prema Habsburškoj monarhiji.¹⁹⁸ Vlasti su neumorno upozoravale na neprekidno kršenje odredbi o očuvanju šuma. Otok Krk bio je od posebnog interesa zbog prisutnosti korisnih šuma. U izvještaju iz 1571. godine rektor Krka žali se na „pohlepu“ stanovnika otoka koji krče šume bez ikakvog zanimanja za javno dobro.¹⁹⁹

Vrijedi ponovno napomenuti da je drvo bilo glavni izvor energije ranonovjekovnog svijeta. Kad su Morlaci u pitanju, zanimljivo je da su oni ložili drvo na doista trošan način i to prvenstveno zbog specifičnog oblika njihovog kućnog ognjišta.²⁰⁰ Njihove su kuće bile najčešće okruglog oblika s jednom jedinstvenom unutrašnjom prostorijom, izgrađene s kamenim pločama koje su se jednostavno polagale jedna na drugu. Zbog njihove karakteristične strukture kuće su imale otvorena ognjišta (ponekad i do 2-3 ako je prostor bio veći) umjesto zatvorenih peći, što upućuje na puno veću potrošnju ogrjevnog drva. Neefikasan način grijanja dodatno je otežavan slabom vanjskom izolacijom same kuće. Ne treba posebno naglašavati da je u takvim okolnostima u zimskim mjesecima neracionalna potrošnja drva premašivala realne potrebe stanovništva.²⁰¹ Ali tu se pojavljuju i sve ostale aktivnosti koje ovise o drvu. Spomenut će se dodatno primjer ribarenja: lučevina za noćni lov na plavu ribu zahtijevala je tako mnogo drva da se nizom dekreta moralo ograničiti preintenzivno iskorištavanje (npr. na Korčuli se više puta zabranjuje izvoz lučevine strancima ili se dozvoljava proizvodnja lučevine samo u ljetnim mjesecima).²⁰²

Dalmatinsko stanovništvo bilo je iznimno siromašno. Takvo stanje dostiglo je vrhunac za vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.), a to se vidi i u izvorima u kojima se određuje popuštanje u pojedinim mjerama zbog teškog stanja stanovnika.²⁰³ Valja napomenuti da je u sličnim vodama plivala i sama Republika: spominjalo se da je upravo tada donesena odluka da se općinama omogući prodaja šuma radi otplate dugova. Imamo podatak da je upravo u tim godinama (1656., 1660., 1673.) na Rabu posječeno više od 5000 kara drva, zbog teškog novčanog stanja rapske komune.²⁰⁴ Slično se dogodilo i na Krku kada se 1627. godine iznimno dopušta sječa drva za potrebe grada u trajanju od šest mjeseci, s

---

196 Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*, 108.

197 Raus, "Šumski ekosistemi", 54.

198 Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*, 121.

199 Ljubić (ur.), *Commissiones*, vol. III, 272.

200 Štefanec, "Trgovina drvetom", 341.

201 Kaser, "Uništenje šuma", 391.

202 Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*, 102.

203 Ibid, 110.

204 Rauš, "Šumski ekosistemi", 54.

tim da je ostala zabrana za sječu hrastova rezerviranih za potrebe Arsenala.²⁰⁵ Zanimljiv je i primjer Trogira, njegovog distrikta i okolnih otoka. Doznaje se da je 1624. godine u Trogir stigla odredba da se svo drvo, koje se izvozilo iz grada, moglo ukrcati isključivo na lađe Republike i da je izvoz dopušten samo u smjeru Venecije.²⁰⁶ To je drvo dolazilo u dobroj mjeri s otoka Brača. U istom izvoru, navodi se i da se Bračanima ponovno dopuštao izvoz drva (dakle, isključivo za Veneciju), jer je to bio glavni i jedini prihod tog iznimno siromašnog stanovništva.²⁰⁷ Kako se, pak, na trogirskom području ubrzo pojavila nestašica drva, lokalno stanovništvo bilo je primorano nabavljati drvo na okolnim otocima, prvenstveno na Šolti. Međutim, 1662. godine određeno je da Trogirani ne smiju, ni na koji način, sjeći drvo na otoku Šolti, jer je tamošnje drvo korišteno u vapnenicama koje su zatim služile fortifikacijama grada Splita.²⁰⁸ Ipak, dvije godine kasnije, zbog neprestanih ratova, koji su teško pogađali dalmatinsko stanovništvo, odluka je povučena, s tim da je i dalje ostala na snazi apsolutna zabrana Trogiranima da trguju drvom.²⁰⁹ Slično je određeno i za otok Čiovo, blizu Trogira: sječa je bila dozvoljena samo za osobne potrebe, no nikako za prodaju.²¹⁰

Može se zaključiti da je dalmatinskom stanovništvu drvo predstavljao dobar izvor prihoda. Još jedan primjer može se pratiti u Splitu. Godine 1756. mletačka se vlast žali na činjenicu da su šume teško pogođene i da se prvenstveno koriste za krijumčarenje drva. Tada se apsolutno zabranjuje izvoz drva u strane zemlje i uvode se strože kontrole i kazne.²¹¹ Može se na kraju dodati kao primjer kako se 1750. godine stanovnicima koji su živjeli na granicama s Osmanskim carstvom nalaže da drvo i vapno smiju izvoziti isključivo u Šibenik ili Skradin. Također, godine 1760. strogo se zabranjuje sječa drva u okolici Zadra zbog potvrđene sumnje jakih trgovačkih veza sa austrijskim lukama na Jadranu.²¹²

Rat je uzrokovao i to da se već 1536. godine odlučilo posjeći sve šume u okolici Zadra radi lakše obrane. U Šibeniku je takva odluka već prije bila provedena.²¹³ U drugoj polovici 18. st. sječa šume i deforestacija dostigle su vrhunac. Na Krku je 1740. godine posječeno preko 1000 stabala hrasta.²¹⁴ Baš

---

205 Dušan Jedlowski, "Dokumenti iz XVII. i XVIII. stoljeća o izvozu hrastovine i zaštiti šuma na Krku", u: *Šumarski list*, (Zagreb: Savez inženjera i tehničara šumarstva i drvne industrije Hrvatske u Zagrebu, 1975.), 191.

206 Ibid. 179.

207 Ibid. 179. "[I cittadini dell'Isola di Brazza] *non hanno altro da sostentarsi in vita*".

208 Ibid. 189.

209 Ibid. 189. "*Possano cioè durante la corrente guerra per loro uso solamente et non per qualsiasi modo di negozio [...] tagliar legne e frasche per uso di forni e fornelle [...] nella mentionata Isola di Solta*".

210 Ibid. 190. "*Stante le presenti congiunture di sì ostinate guerre [ma] che non vi sij alcun [...] pretesto [...] per vender oltre che per solo proprio uso*".

211 Ibid. 206-207. "[Nonostante i divieti] *pure riviene alla Carica che si vanno questi [i boschi] distruggendo con tagli continui non già per supplire l'ordinario consumo [...], ma bensì d'alimentare l'illecito traffico che ne se ne fa*".

212 Ibid. 206-208. "*Fatta ne viene la vendita di esse Legne a bastimenti esteri e convertindone altresì in Calcare di Calcina, trasportata venga questa a vendersi nei Luoghi Littoranei dello Stato Austriaco*".

213 Vajda, "Prilog poznavanju historije", 168.

214 Idem, "Dokumenti iz XVII. i XVIII. stoljeća", 192-193.

zato ne iznenađuje odluka Venecije, na samom kraju svog dugog postojanja (1781.), da se u potpunosti zabrani izvoz drva u strane zemlje; najprije su se morale osigurati količine potrebne za Veneciju.²¹⁵

Najozloglašenija odluka Venecije, koja je možda i odredila sudbinu općeg mišljenja oko pitanja koje se tu analizira, jest praktički potpuno uništenje šuma u okolici Obrovca 1720-ih.²¹⁶

4.4 Obrovac: svježe drvo za umornu državu²¹⁷

Obrovac je 30. ožujka 1527. godine pao u ruke Osmanlija i tek se 1699. godine vratio pod Veneciju.²¹⁸ Osmanlije su, kao Mlečani prije njih, prepoznali bogatstvo tih šuma i iskoristili su ih za potrebe svoje brodogradnje. Tamo su gradili prvenstveno manje brodove, tzv. fuste na 72 do 80 vesala, iznimno pogodne za brzu plovidbu i praktične u borbama s Uskocima.²¹⁹ Obrovac pod Osmanlijama održavao je trgovačke kontakte s mletačkim lukama. Primjerice, bio je vrlo bitan za trgovinu paškom solju i za izvoz ogrjevnog drva prema Veneciji. Naime, iz obrovačke luke slalo se drvo iz okolice Klisa, Skradina i samog Obrovca.²²⁰ U izvještaju iz 1537. godine Mlečani potvrđuju da su se u Obrovcu nalazile iznimno bogate šume pogodne za Arsenal u Veneciji.²²¹

Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Mlečani su iskoristili priliku koju su dugo čekali. Godine 1708. vlast iskazuje svoj prvi interes: „*Budući da je moguće da se u šumama iznad Obrovca nalaze stabla i drvo koje bi moglo koristiti venecijanskom Arsenalu i drugima ove provincije, naređujemo Vama gospodine Piero Nino, šefu šumara, da zajedno s gospodinom Antoniom Churchianiem pođete do tih šuma i da tamo obavite sljedeći zadatak. Vrlo ćete pažljivo provjeriti samo postojanje šuma i kvalitetu stabala i njihov broj, ako ne potpuno točan barem približno. Istaknut ćete bukvu, obični grab, hrast kitnjak i sve druge vrste stabala, promatrajući i razmišljajući o tome koja bi mogla biti njihova uloga u spomenutom Arsenalu... Zabilježiti ćete, također, koliko unca mjeri njihov dijametar, ponovno razlikujući između bukve, hrasta i ostalih stabala. Nakon toga istražiti ćete koji bi put mogao biti najlakši za njihov prijevoz do mjesta ukrcaja... ovim putem naređujemo poglavarima*

---

215 Idem, *Venecija i šumarstvo*, 123.

216 Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*, 117-118.

217 Poglavlje je preuzeto iz: Vilović, "Šume i more", 21-23.

218 Seid Traljić, "Izvoz drva preko Obrovca krajem XVI. Stoljeća", *Radovi centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* (Zadar: 1974.), 261.

219 Ibid, 264.

220 Ibid, 266.

221 Ljubić (ur.), *Commissiones*, vol. II, 124.

svakog sela da nađu vodiča i bilo koju pomoć za doći do te šume...“²²² Nekoliko godina kasnije slijedile su nove upute: „Potreba je [za obnovu] obale Lida u Veneciji da se nastavi sa sječom drva koja se dosad vrlo uspješno obavljala u šumama iznad Obrovca, ostaje zadaća gospodina Cerchiarija da čim prije pođe u Benkovac gdje će se naći s poručnikom Francescom Belicanom... jer je naša želja da se nađu radi izvršenja ove zadaće. U svrhu ove operacije potrebno je posjeći barem 5000 stabala. Njihova veličina morati će iznositi 2,5 stope u širini, no ono što je najbitnije jest... da se nađu ravni komadi po 20 stopa duljine. Sva ona debla koja se nađu s takvom dužinom, a koji će imati i odgovarajuću širinu, morat će se posjeći, no morati će se posjeći i ona koja neće imati odgovarajuću duljinu, a za to bit će dovoljna debla od 12 stopa dužine... Već su određena sela koja će sudjelovati u ovoj akciji... njima će se platiti kao naknada za rad.“²²³

Čitav proces morao je biti temeljito organiziran, u što se uključilo i lokalno stanovništvo: „Nakon što je izvršena zbog državnog naređenja obimna sječa trupaca i drveta u šumama Bilišana radi potrebe artiljerije, odredio sam mjere koje su potrebne kako bi se izvršio prijevoz do obale Zrmanje... Neka stanovnici svih sela, bez iznimke, podnesu sav teret prijenosa... i ne smiju zato, zbog tako hitnih potreba, biti prisiljeni istovremeno na druge javne radove... Neka svi župnici svakoga sela izdaju službeni popis o broju stanovnika između 18 i 50 godina i neka se na isti način izda popis o broju volova za vuču... kako bi se dobila slika o radnoj snazi na selu i da bi se na najbolji način rasporedio teret rada svima... S ciljem da se izbjegnu štete na poljima kod Bilišana neka se otvore 4 ceste u šumi kako bi se trupci mogli najkraćim putem dovesti do obale spomenute rijeke“.²²⁴ Prvi rezultati 1720.

---

222 Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*, 197. "Perchè può essere che nelli boschi sopra Obrovazzo vi siano Arbori e Legname che servisse nelli bisogni così della Casa dell'Arsenal di Venezia come negl'altri di questa Provincia, comandiamo a voi S.Sind. che Piero Nino protto de Marangoni perchè unitamente al protto Antonio Churchiani dobbiate nel bosco medesimo per fare in là oculare osservazione quelle diligenze che siano per susseguirsi. Esaminerete attentamente l'esistenza del bosco stesso e la qualita degl'Arbori che lo compongono, e la quantità loro se non precisa, almeno possibilmente. Distinguerete li Fagheri, gl'Altei, li Carpani, li Roveri, et ogni altro genere de Arbori osservando e giudicando qual uso potrebbe farsi di loro nella Casa dell'Arsenal sudetto... Vi noterete in oltre di quante onze sia il loro diametro, distinguendo quello de Fagheri, de Altei, e di tutti altri arbori separatamente. Fatto ciò ricercarete qual strada più facile può tenersi per la condotta loro al luoco dell'imbarco... comandemo con le presenti ad ogni Capo di Villa e chiunque occorresse amministrar guide e qualunque assistenza al prote antidetto per condurlo al bosco..."

223 Ibid, 198. "...Richiedendo l'occorrenze delle Rive a Lidi di Venezia che si prosseguisca il taglio de Pali seguito sin hora con frutto ne Boschi sopra Obrovazzo resta annesso al Proto Ant. Cerchiar di portarsi solecitamente alla parte di Bencovaz in questo Contado, ove ritroverebbe il Tenete Francesco Belican... con Nostra incombenza l'unirvi per l'effetto delle presenti Commissioni. Il tempo è a proposito per questa operazione ed il bisogno ricerca che ne siano recise sino il numero di cinque milla. La loro misura dovrà consistere in due piedi e mezzo di grossezza, ma quello che più importa è... di ritrovarne di dretura con vinti piedi di lunghezza. Tutti quelli che si rivenissero di detta lunghezza, e che habbino il requisito anco della grossezza, dovranno essere tagliati per altro quando non vi sij la soprespressa lunghezza, basterà recidere quelli che fossero di soli dodeci piedi... Vi sono già le Ville destinate a contribuir in questa operazione... dovendoli essere corrisposta la mercede già destinata..."

224 Ibid, 200. "...Seguito per publico comando nel bosco di Billissane un copioso tagli de Tolpi et altri legnami per l'occorrenza dell'Artiglieria ho fissato i mezzi necessarij per praticarne il trasporto alle rive della Zermagna... Che tutto il peso di questo trasporto debba essere ripartito indifferentemente a tutte le Ville niuna eccetuata... Che non possono esser obligati conseguemente le persone destinate a così urgenti operazioni di rispondere per il dotto termine a

godine vrlo su pozitivni za Mlečane: „Zahvaljujući radu ove krajine već se postigla sječa 18.000 trupaca koji ne samo da su odlične kvalitete, nego doznajem i da će za koji dan biti obavljena i druga sječa od 12.000 trupaca koju su mi naredili. Od trgovaca ovoga grada dobio sam dovoljno novca kako bi se omogućio ukrcaj robe, pa je nužno da se čim prije pošalju onih 2000 dukata koji su neophodni za ovu priliku, dok će prijevoz svakog trupca do obale Venecije koštati po jednu liru, iako se s tim novcem mora platiti i vlasniku broda“.²²⁵

Sadržane su i zanimljive informacije o tehničkim poteškoćama: „Čim sam dobio 2000 lira koje su mi poslane za potrebe trupaca poslao sam ih u Zadar, kako bi se mogli riješiti troškovi kako za prijevoz trupaca iz šuma do brodova, tako i za njihov utovar na brodove, a takav će se iznos morati dati za one brodove koje ću uspjeti naći u ovim krajevima. Međutim, kako je nemoguće izvršiti prijevoz bez snage volova, tako sam morao stati i čekati da u novoj i boljoj sezoni [proljeće] ponovno naraste trava na poljima kako bi se moglo hraniti volove. Ostaje također veliki problem na kojeg me upozorio gospodin Giusti, a to jest da se posjeku grane od trupaca kako bi se oni mogli prevesti, pa sam izdao najstroži proglas kako bi se cijelo seljaštvo Zadra okupilo u dovoljnom broju i potpomoglo u izvršenju tako bitnog zadatka. Ceste su vrlo strme i nepristupačne, a udaljenost šuma od luke velika je, što dodatno otežava provođenje ovoga zadatka, pa me doktor Giusti upozorava me da nije poželjno očekivati pomoć u dodatnim sječama zbog velikih problema u kojima se sada nalaze... usudio bih se predložiti da se prisile vlasnici onih brodova koji će biti poslani s dvopekrom da im se uruči i teret spomenutih trupca kako bi se na taj način olakšao njihov izvoz s ove obale“.²²⁶

---

qualunque vittale civile... Che ciascun Parocho d'ogni Villa debba stender nota giurata de Capetani e Giudici del numero delle Genti che sono comprese tra l'età di 18 sino gl'anni 50 e con egual fede e diligenza sia fatto quello, che concerne la quantità de manzi d'aratro... con il risultato delle stesse evidenti le forze dello stesso contado, possa con giusta proporzione ripartirsi il peso e estendersi a tutti... Che col fine di divertire il danno ne seminati di quelli di Billissane siano fatte quattro strade nel bosco per condurre i Tolpi col viaggio più breve alle rive stesse...”

225 Ibid, 200. “...Con l'opera delle Craine di questo contado è già seguito il taglio diciotto milla Tolpie non solo a viso che siano di ottima qualità ma tengo anche riscontro che fra pochi giorni giunto l'intiero dei 12 m comandatimi. Da Mercante della Città ho fatto corrispondere il danaro che occorre perchè resti adempito l'imbarco, conviene che siano senza ritardo trasmessi i due milla ducati trasmessi a quest'effetto, mentre il trasporto d'ogni uno di essi Tolpi sino a Lidi della Dominante esigerà la spesa d'una Lira di cotesta moneta, sempre però, che di tal mercede per si contenti il Paron del Bastimento.”

226 Ibid, 200-201. “...Subito che ho ricevuto li due milla L. che mi sono stati spediti per l'esigenza de Tolpi gl'ho mandati a Zara, perchè supplir possano alle spese, non meno della loro condotta dai Boschi sino alle Marine, che pe' imbarco, che doverà darsi ai medesimi sopra quei Bastimenti che mi riuscirà di far ritrovare in queste parti. Come riesce impossibile di praticare il loro trasporto senza l'opera da Bovi così mi è stata forza d'attendere che la nuova placida stagione maturi nell'erbe il loro mantenimento. S'attrova tuttavia in travaglio l'attenzione del Sign. Maggiore Giusti per fare quanto occorre facendo togliere i rami a fine di ridurre li Tolpi stessi in stato d'essere mossi, ed Io ho già rilasciato gli ordini più rigorosi acciò l'intero Contado di Zara contribuisca numero sufficiente di persone e d'animali all'adempimento di quest'importante affare. L'asprezza delle Strade e la molta distanza che vi è dal Bosco sino alla Marina rende malagevole l'opera, anzi m'avvisa il med.Sing. Ma. Giusti che in presente non deve sperarsi di poter dar mano ad altro taglio in vista delle molte e gravi difficoltà che s'incontrano... ardirò di accennare partito sarebbe quella di obbligare gli Paroni de Bastimenti che con biscotti fossero spediti in Prova di passar al carico de Tolpi predetti ed in tal forma riuscirebbe più facile la loro traduzione a cotesti Lidi.”

5. CASE STUDY: OTOK KORČULA

5.1 Demografska slika Korčule: izvori, otvorena pitanja i projekcije

Na mikro primjeru otoka Korčule moguće je raspoznati sve poteškoće i izazove koji se pojavljuju prilikom povijesno demografskih istraživanja za rani novi vijek.

Jedan od prvih podataka o stanovništvu na Korčuli za vrijeme mletačke uprave datira iz 1525. godine. U službenom mletačkom izvješću tvrdi se da se na otoku nalazi 2000 vojno sposobnih muškaraca,²²⁷ što je dovelo pojedine autore do zaključka da je tada na otoku bilo preko nevjerojatnih 9000 stanovnika, što je zasigurno prevelika cifra.²²⁸ Vrijedi spomenuti da je prema popisu stanovništva iz 2011. godine Korčula imala 15.522 stanovnika.²²⁹

Korčulanski povjesničar Vinko Foretić ponudio je procjenu o demografskog razvoja na Korčuli za razdoblje koje je u središtu zanimanja ovog istraživanja. Procjena je temeljena na mletačkim izvještajima.²³⁰ Radi boljeg razumijevanja ove složene problematike, analiza Korčule početak će u prvom redu s procjenama Foretića, zatim će se ponuditi kritika navedenih podataka na temelju procjena drugih autora i osobnog stava autora rada. U sljedećoj tablici grafički je prikaz podataka kako su dostupni u Foretićevom članku.

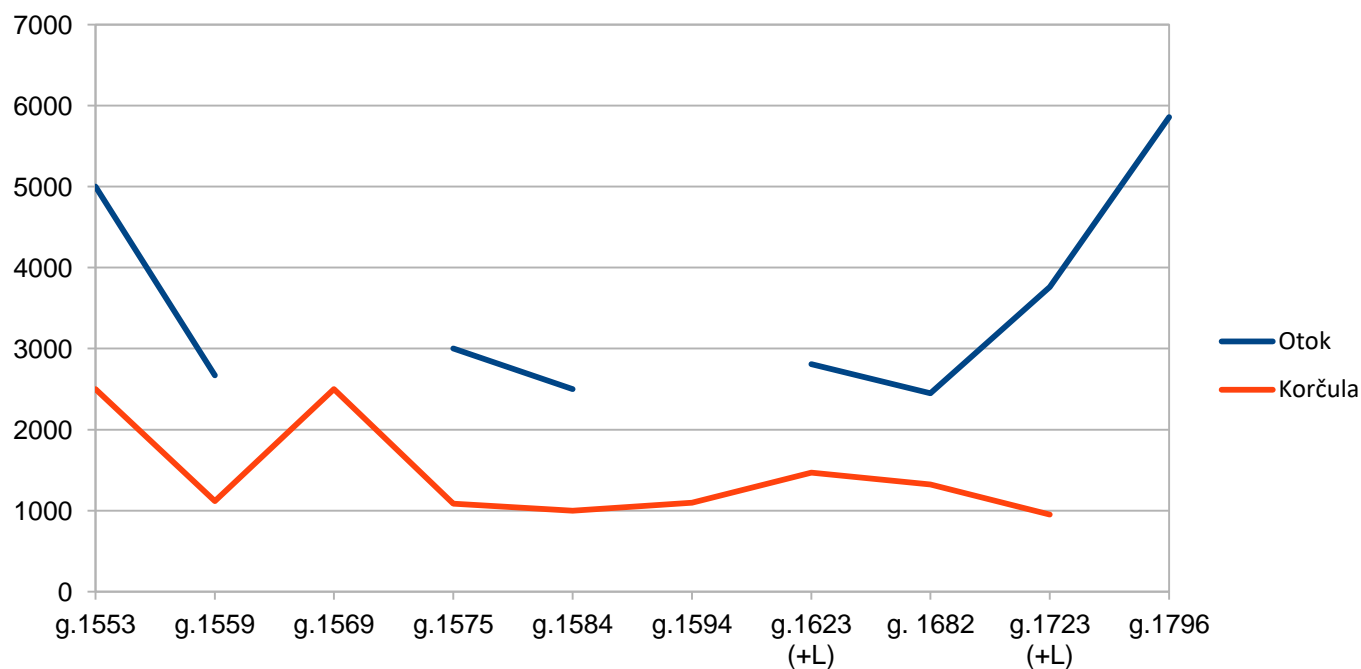
227 Ljubić, *Commissiones*, vol. II, 18. "Fa essa insula homeni da facti numero 2000".

228 Lajić, *Stanovništvo*, 58.

229 "Statistički Ljetopis Republike Hrvatske za 2015", *Državnog Zavoda za Statistiku*
http://www.dzs.hr/Hrv/Publication/stat_year.htm (21.08.2017.)

230 Vinko Foretić, "Nekoliko podataka o stanovništvu i naseljima otoka Korčule", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* (Zagreb: JAZU, 1971.), 318.

Procjene o demografskom razvoju u gradu i otoku Korčuli (16.-18.st.) - Foretić

Tablica 3: Foretić, "Nekoliko napomena", 318.

Na temelju njegove procjene može se iščitati:

1. nagli pad stanovništva nakon 1553. godine (pad od 1000 stanovnika u samom gradu Korčuli), nakon čega slijedi nevjerojatan rast i ponovan pad. Oscilacije od 1000 stanovnika u vrlo kratkom roku jasno upozoravaju na oprez pri korištenju ovih podataka;
2. stabilna situacija nakon 1575. godine, koja traje više od jednog stoljeća. Stanovništvo u gradu drži se, uz male oscilacije, na razini od 1000 stanovnika. Za godine 1623. i 1723. uračunato je i stanovništvo mjesta Lumbarde;
3. nema puno podataka o sveukupnom stanovništvu na otoku. U 17. st. broj stanovnika zasigurno je bio na vrlo niskoj razini, što potvrđuje i mletački izvještaj iz 1664. godine.²³¹ Zanimljiva je, pak, procjena o silovitom rastu u 18. st. što se, donekle, poklapa s prijašnjim brojkama o stanovništvu Dalmacije.

²³¹ Grga Novak, *Commissiones et Relationes Venetae tomus VII*, (Zagreb: Academia Sclavorum Meridionalum, 1972), 178. "Abenché diminuiti di molto siano gli abitanti di quel luogo".

Za prvi pad stanovništva nakon 1553. godine²³² ne postoje jasni podaci koji bi ukazali na razloge takve pojave. Vrlo je nerazumno, međutim, prihvatiti strahoviti rast koji je slijedio samo nekoliko godina kasnije. Za drugi pad stanovništva postoji, pak, podatak da je grad godine 1569. pogođen kugom. Smatra se da je broj umrlih bio preko 1500(!),²³³ stoga se u ovom slučaju može prihvatiti Foretićeva projekcija. Tako velika brojka upućuje na mišljenje da je stanovništvo u gradu bilo prilično brojno prije epidemije. Ne smije se zanemariti, međutim, fenomen redistribucije stanovništva prema okolnim selima, kao što je bio česti slučaj prilikom epidemija u gradovima.²³⁴ Povjesničarka Alena Fazinić, također Korčulanka, smatra da izgradnja crkve Sv. Roka u Korčuli 1575. godine potvrđuje pojavu velike epidemije budući da je svetac zaštitnik od kuge. Ona, također, upozorava i na opsadu Osmanlija 1571. godine. Taj događaj vjerojatno nije izazvao veći broj mrtvih, no vrlo je vjerojatno doveo do povećeg vala migracija s otoka.²³⁵ U konačnici, čini se vjerodostojnom teza da je u 16. st. Korčula doživjela dosta velik pad stanovništva.

Kada se usporede informacije za 16. st. sadržane u svescima *Commissiones* može se doći do nešto detaljnije procjene. Prije svega vrlo je upitan izvor Foretića za 1569. godinu koji navodi tako velik rast stanovništva. U mletačkim izvještajima često se navode, uz procjene stanovništva, i procjene vojno sposobnih muškaraca (*homini da fatti*), kao što je vidljivo u idućem grafikonu.

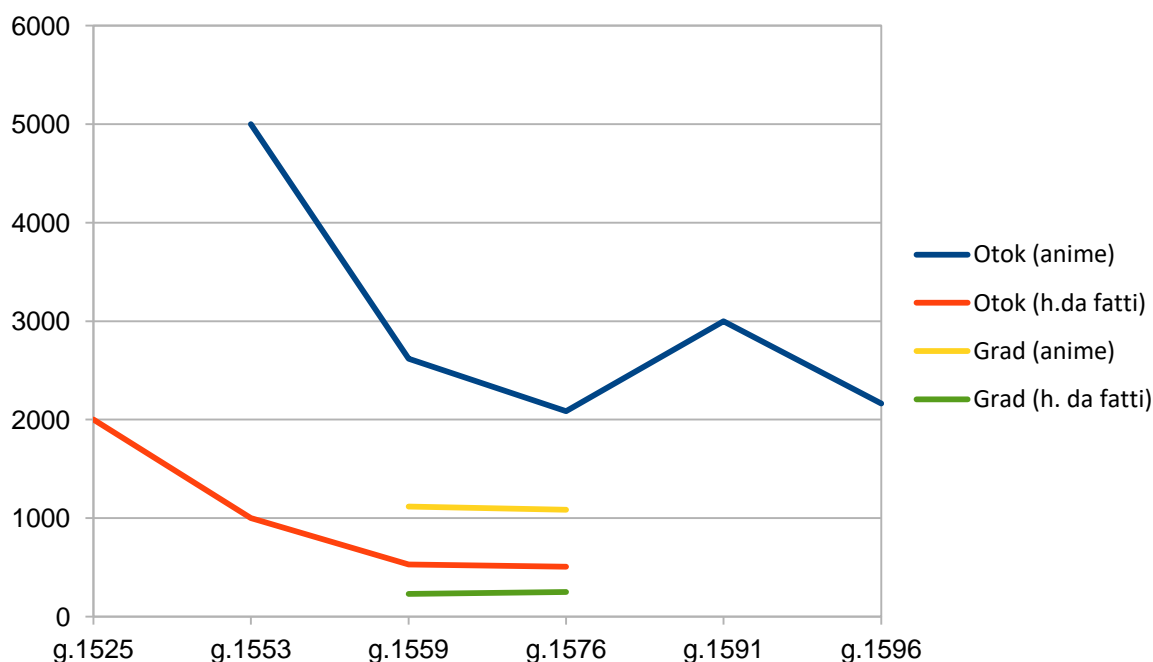
232 Ljubić (ur.), *Commissiones*, vol. III, 11. "...nella città ed isola sono anime cinque mille, huomini da fatto mille".

233 Lajić, *Stanovništvo*, 59.

234 Ibid, 59.

235 Alena Fazinić, "Neki podaci o stanovnicima grada Korčule iz župskih matičnih knjiga od XVI. do XIX. st.", *Chroatica cristiana periodica* (Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet, 1990.), 56.

Razvoj stanovništva grada i otoka prema mletačkim izvještajima - 16. st.

Tablica 4: Šime Ljubić; Grga Novak (ur.), *Commissiones et Relationes Venetae II, III, IV, V*

Ovaj grafikon potvrđuje da je nakon 1525. godine stanovništvo zaista bilo u opadanju. Vrijedi naglasiti da:

1. broj vojno sposobnih na otoku je u konstantnom padu, pa bi bilo logično zaključiti da je isti trend pratio civilno stanovništvo u onim godinama za koje ne postoje jasniji podaci;
2. ponovno se registrira nagli pad stanovništva nakon 1553. godine;
3. u godini 1559. pad stanovništva donekle se zaustavlja.²³⁶ U ovoj tablici ne ističe se, pak, silovito opadanje stanovnika u gradu nakon epidemije u 70-ima. Situacija, dapače, djeluje stabilnom. Ovi podaci sugeriraju, suprotno prethodnom zaključku, da između 1559. i 1576. godine u gradu nije bilo većih promjena, iako se bilježi tendencija padanja ukupnog stanovništva na otoku;²³⁷
4. vrijedi naglasiti da se od 14. st. sela razvijaju prvenstveno u unutrašnjosti otoka, zahvaljujući plodnim poljima i bogatim šumama, ali i boljoj zaštiti od gusarskih napada. Isto tako, tek od 17. st. grad se počeo širiti izvan svojih zidina, razvitkom gradske brodogradnje;²³⁸

²³⁶ Ljubić (ur.), *Commissiones*, vol. III, 121. "In esse [le sei ville al di fuori della città] s'attrovano anime 1550, da fattione 300. [...] [Nella città] sono anime 1118, da fatti 230".

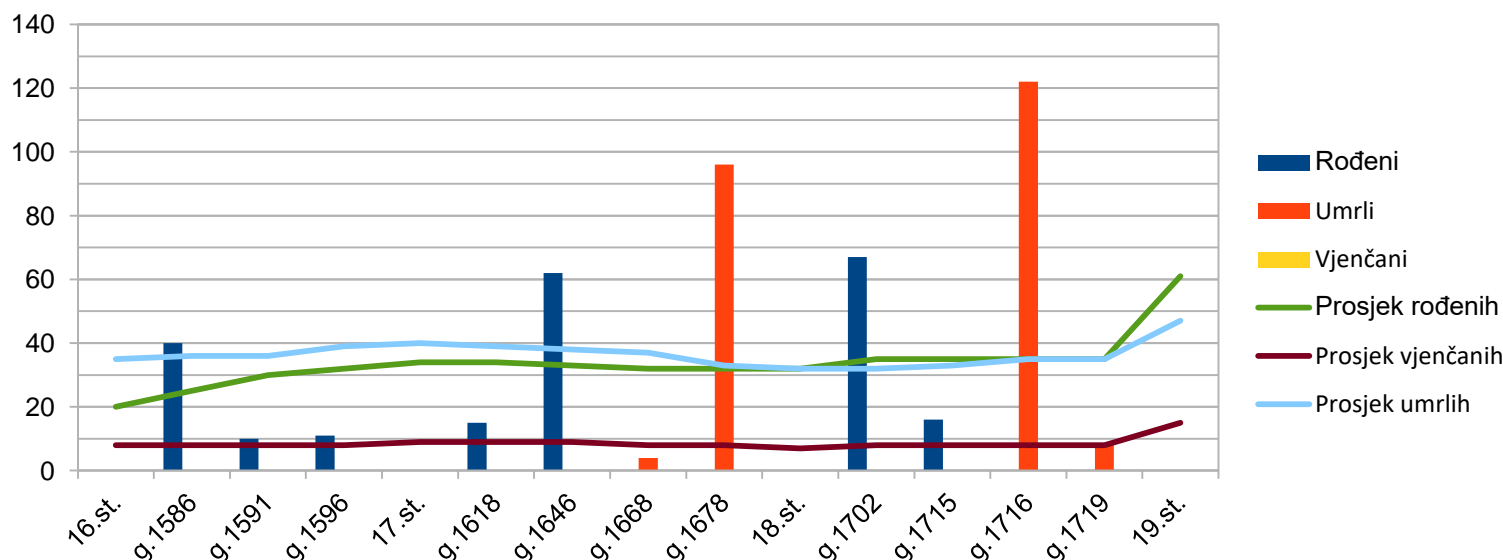
²³⁷ Grga Novak (ur.), *Commissiones*, vol. IV (Zagreb: Academia Sclavorum Meridionalum, 1964), 166. "[L'isola] Ha sei ville; 1003 anime, che ne sono da fatti 254. [...] In detta città vi sono anime 1084, e da fatti solamente 251".

²³⁸ Foretić, "Nekoliko podataka", 311, 313.

5. mora se s oprezom prihvatiti i prilično veliki rast sveukupnog stanovništva otoka nakon 1576. godine i ponovni nerazmjer između 1591.²³⁹ i 1596.²⁴⁰ godine. Na otoku, vidjet će se kasnije, demografska slika je konstantno nestabilna stoga se ova procjena donekle i može prihvatiti.

Alena Fazinić smatra da je najveći problem u procjenama Foretića i drugih autora taj što se nisu koristili matičnim knjigama nego isključivo mletačkim izvještajima.²⁴¹ U svom članku „Neki podaci o stanovnicima grada Korčule i župskih matičnih knjiga od XVI. do XIX. stoljeća“²⁴² autorica je donijela zanimljive procjene koje se mogu dobiti analizom matičnih knjiga. Najstarija matična knjiga krštenih i vjenčanih za grad Korčulu je iz 1583. godine, dok je prva knjiga mrtvih iz 1642. godine. Nažalost, Fazinić nije ponudila prijepis knjiga stoga nije moguće provjeriti do koje su mjere podaci vjerodostojni. U sljedećem grafikonu prikazane su brojke navedene u članku.

Broj rođenih, umrlih, vjenčanih u gradu Korčuli (16.-18.st.)

U svom tekstu Fazinić je istaknula sljedeće posebnosti:

1. postoje značajne oscilacije koje se mogu primijetiti i na grafikonu. Broj mrtvih i rođenih mogao se značajno razlikovati iz godine u godinu, od maksimalnog broja rođenih (67 njih 1702. godine) do težih godina (čak 122 mrtvih 1716. godine). Ipak, oscilacije nisu činile prosjek, već je, unatoč

239 Novak (ur.), *Commissiones*, vol. V (Zagreb: JAZU, 1966.), 35. "In quella Città et Isola si trovano 3000 anime".

240 Ibid, 206. "Curzola: 2164 anime"

241 Fazinić, "Neki podaci", 55.

242 Ibid.

promjenama, stanovništvo ostajalo prilično stabilno. Stoga autorica smatra da je vjerodostojna teza da se sve do 18. st. stanovništvo grada Korčule kretalo oko brojke od 1000 ljudi, što potvrđuje procjene prijašnjih grafikona;

2. natalitet je u prosjeku bio od 20‰, no imajući na umu i visoku stopu smrtnosti, prirodni priraštaj stanovništva kretao se konstantno blizu nule;

3. vrlo su skromne i brojke o broju vjenčanih, stoga nupcijalitet nije u prosjeku premašivao cifru od 8‰.²⁴³

Na temelju matičnih knjiga može se doći do drugih podataka. Primjerice o migracijama na otoku. Naime, Fazinić je ustvrdila da se putem matičnih knjiga, tj. analizom prezimena, može zaključiti da su u 17. i 18. st. u grad došle nove obitelji. Pretežito se radi o slavenskim prezimenima, no podaci upućuju i na došljake iz Venecije, Apulije, Sicilije i drugih krajeva Italije. Jedna od takvih je obitelj Boschi, došla je na Korčulu u 17. st. nakon čega se potpuno prilagodila i postala je jedna od dominantnih obitelji grada.²⁴⁴ Za razliku, pak, od drugih dalmatinskih otoka (Brač, Hvar, Šolta), Korčula nije bila značajno središte vanjskih migracija. Tek je krajem 17. st. na Korčulu pristigao poveći broj ljudi s Makarskog primorja kao posljedica Kandijskog i posebno Morejskog rata:²⁴⁵ dolazeći preko Hvara, novo se stanovništvo koncentriralo uglavnom u mjestu Račišće na sjevernoj obali otoka.²⁴⁶ Tako primjerice i mletački izvještaji potvrđuju 1678. godine da je Korčula bila meta migracijskih kretanja.²⁴⁷ Kao što je za očekivati, veliki broj crkvenih službenika u gradu bili su stranci. U razdoblju od 16. do 18. st. više od polovine biskupa bili su stranci, prvenstveno Mlečani. Od domaćih biskupa samo su četvero bili Korčulani, ostali su dolazili iz Splita, Dubrovnika, Zadra, Šibenika i Kotora.²⁴⁸

U već spomenutim *Anagrafima* za 1766. i 1771. godinu pojavljuju se podaci i za otok Korčulu. Dok se u tom razdoblju bilježi rast stanovništva za područje Dalmacije (od 219.989 do 223.795), smanjuje se ukupan broj kako stanovnika na otocima tako i na samoj Korčuli (od 5251 do 4177).²⁴⁹ U sljedećem grafikonu prikazani su pojedini podaci za Korčulu iz navedenog djela *Anagrafi*. Već se naglašavalo da su podaci poprilično neprecizni i da ih se mora promatrati s razumnim odmakom.

---

²⁴³ Ibid, 56-57.

²⁴⁴ Ibid, 58.

²⁴⁵ Lajić, *Stanovništvo*, 66.

²⁴⁶ Foretić. "Nekoliko napomena", 315.

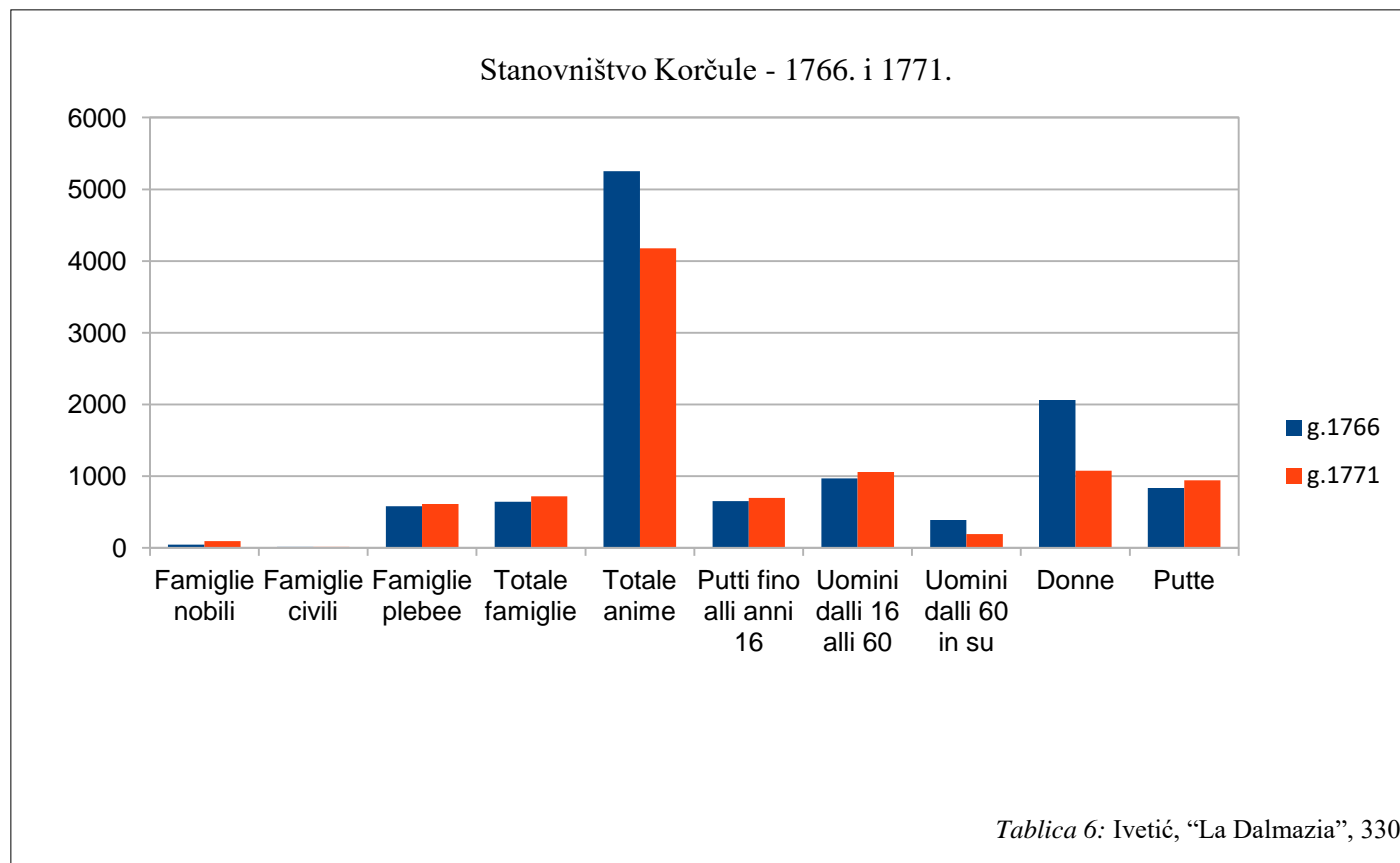
²⁴⁷ Novak (ur.), *Commissiones*, vol. VIII, 46-47. "...le adiacenti litorali populationi di Poglizza, Primorgie e Macarsca, che sebbene dichiarate di nuovo soggetto al Turco, conservano vivo nel cuore il nome di San Marco et la divotione alla Serenissima Repubblica, essendo molte di quelle famiglie nella passata guerra capitate in provincia, hanno notevolmente accresciuto il numero degli abitanti di Brazza, Lesina, Lissa e Curzola".

²⁴⁸ Fazinić, "Neki podaci", 60.

²⁴⁹ Ivetić, "La Dalmazia", 312.

Od dostupnih podataka može se naglasiti sljedeće:

1. ukupan broj stanovništva je u padu, iako je broj obitelji u rastu. Najveći pad registrira se u broju žena (čak 1000 manje!) i broju muškaraca starijih od 60 godina;
2. gotovo je nevjerojatan podatak o velikom rastu broja plemićkih obitelji (od 47 do čak 93) za koji Ivetić tvrdi da se sigurno radi o grešci;²⁵⁰
3. zanimljivo je da su 1766. godine na otoku (vjerojatno u gradu) samo dva Židova, a već 1771. godine nema više nijednoga.

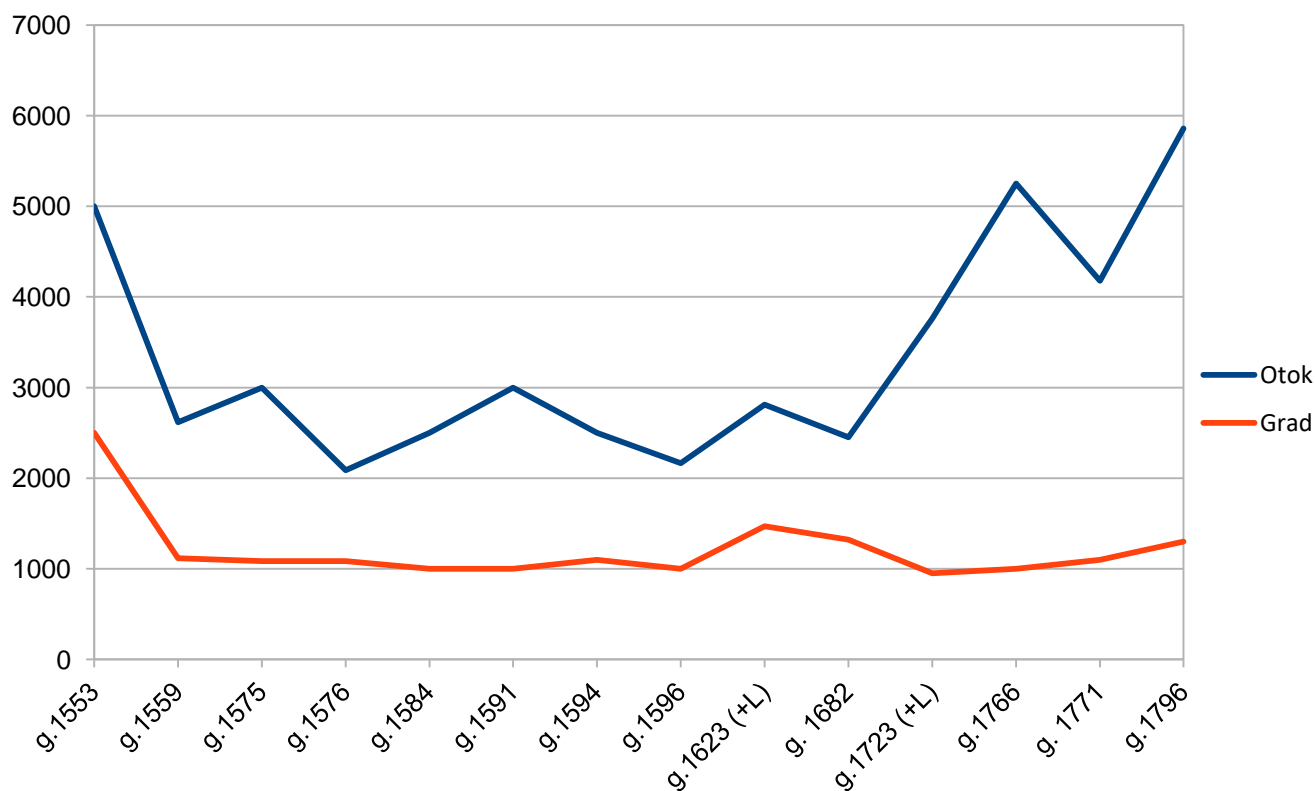

Naglasilo se da su sve ove projekcije samo indikativne i nipošto nisu precizne. Ovi su podaci korisni kako bi se stekao sveukupan dojam o demografskom stanju na otoku i gradu Korčuli u ranom novom vijeku. Na temelju dosad navedenih podataka nastojalo se izraditi grafikon koji bi spojio podatke koji se smatraju najpouzdanijima i koji prikazuju neki logični razvoj stanovništva. Ovdje se radi o subjektivnom postupku koji se kao takav mora uzeti oprezno i samo kao pokušaj jasnijeg prikaza.

²⁵⁰ Ibid, 308.

Projekcija o mogućem demografskom razvoju na Korčuli - (16.-18. st.)

Tablica 7

1. Prihvaća se teza da je nakon značajnog pada u drugoj polovici 16. st. stanovništvo grada ostalo stabilno (prosjeak 1000 stanovnika) sve do kraja 18. st. Podaci koji se tiču 19. st. jasno pokazuju da je u tom stoljeću stanovništvo grada i otoka bilo u naglom porastu.

Veće oscilacije stanovništva na otoku mogu se objasniti tako da:

- postojala je unutarnja migracija na otoku (od grada prema selu), posebice u trenucima ratne opasnosti (to je prvenstveno 16. st.) i velikih epidemija;
- moraju se uzeti u obzir migracije u 17. st. uslijed Kandijskog i Morejskog rata;
- moguće je da oscilacije nisu bile tako izražene, već da se ponovno radi o prirodi podataka kojima se raspolaže;
- unatoč tome, prihvaća se teza da je broj stanovnika na otoku mogao značajnije varirati u odnosu na stanovništvo u gradu.

3. Sve do 19. st. ne postoje uvjeti koji bi omogućili demografski rast u gradu. Iako matične knjige ukazuju na oscilacije u broju rođenih i mrtvih, u njima se nalazi i potvrda da je prirodni priraštaj bio nulti.

4. Pošto je otok Korčula relativno izolirano područje u odnosu na ostale otočne skupine (posebice u zadarskom akvatoriju) može se pretpostaviti da demografske tendencije na otoku nisu nužno morale pratiti situaciju u ostatku Dalmacije, dapače.

U svakom slučaju, ovdje se radi o temi koja ima veoma mnogo potencijala za buduća istraživanja. Tokom pisanja istraživanja mogao se steći dojam da matične knjige nisu dovoljno obrađene te da analiza podataka može ponuditi još mnogo toga o demografskom stanju na Korčuli.

Pravilan bi smjer bio taj da se nastavi s objavljivanjem izvora, kako bi podaci bili dostupni široj javnosti i kako bi se lakše moglo uspoređivati različita tumačenja. Naravno, rad u arhivu zahtjeva ogroman napor i veoma mnogo vremena i to je još jedan razlog zbog kojeg bi se trebale spojiti snage istraživača.

Grad Korčula ima izrazito bogatu povijest i vrlo dugu tradiciju, stoga je za očekivati da postoji veliko bogatstvo arhivskih vrela koje se tek treba istražiti i analizirati.

5.2 Brodogradnja na Korčuli: osjetljivo gospodarstvo, siromašno stanovništvo i mletačka uprava²⁵¹

Na Korčuli pratimo izvanredno dobar primjer svih tendencija koje su dosad analizirane u ovom radu. Korčula je od 1421. godine bila pod direktnom mletačkom upravom i u relativno kratkom razdoblju zabilježila je velike štete na svojim šumskim površinama. Štete su tolike da je 1646. godine generalni providur u Zadru naredio da se u Blatu na Korčuli zasnuje Korporacija šumara ili Šumarska škola (*Scuola di boschieri*), u koju su morali biti upisani svi oni koji su se bavili sječom na otoku.²⁵² Na Korčuli su se nalazila brodogradilišta, u samom gradu i u već spomenutom selu Blatu, koja su bila prilično bitna. Radilo se za potrebe mletačke Dalmacije, ali i šire. Primjerice, 1669. godine dopuštena je sječa 50 hrastova na Krku radi potrebe korčulanskog brodogradilišta.²⁵³ Isto tako, u 16. st. mletački

---

251 Poglavlje je preuzeto iz: Vilović, "Šume i more", 23-27.

252 Dušan Jedlowski, "Dokumenti iz 1646. i 1681. godine o prvoj korporaciji korisnika drveta u Blatu na Korčuli", u: *Šumarski list* (Zagreb: Šumarsko društvo, 1954.), 161.

253 Idem, "Dokumenti iz XVII. i XVIII. stoljeća", 192.

Senat izdaje najam od 5400 dukata (mnogo!) dvojici venecijanskih aristokrata (Morosini i Tiepolo) za izgradnju velikog trgovačkog broda u Korčuli.²⁵⁴

Otok je inače područje alepskog bora, česmine i crnog bora.²⁵⁵ Iskorištavanje drva na otoku daleko je premašivalo uvjete održivog razvoja: kao i uvijek, krčile su se šume za potrebe poljoprivrede (vinogradarstvo), stočarstva, trgovine te prikupljanja ogrjevnog drva. Brodogradnja je, također, zahtijevala iznimne količine drva i, iz nama dostupnim izvorima, saznajemo da su na otoku bile i mnogobrojne katanice, koje su zahtijevale veliku količinu borovine. Vidljivo je da je Venecija već od druge polovice 15. st. nastojala regulirati iskorištavanje šumskih površina nizom dekreta u kojima se, primjerice, zabranjuje strancima izvoz građe, ogrjeva i lučevine s otoka, da bi naposljetku sječa drva na otoku bila i potpuno zabranjena.²⁵⁶

Na Korčuli je vrlo lako raspoznati činjenicu da je lokalno stanovništvo neoprezno krčilo šume (unatoč konstantnim upozorenjima vlasti, te jasno definiranom regulacijom), da je venecijanska uprava nastojala postrožiti regulativu i da su zbog toga najviše izgubili brodograditelji, koji su ostali bez primarne sirovine. Na temelju izvora koje je Jedlowski priredio u svojoj doktorskoj disertaciji, može se izbliza pratiti cjelokupan proces koji se razvijao na otoku. Vrlo je indikativna usporedba razdoblja između 16. i 17. st., kojom se otkrilo da se uništavanje šuma kretalo dramatičnom brzinom, ali da je ono bilo i unaprijed predviđeno. Već je 1520. godine u potpunosti zabranjeno krčenje šuma radi pretvaranja u drugu vrstu kulture: „...*pravedna i nužna je odluka da se ne smije izvoziti s ovog otoka lučevinu, niti bilo koje drvo zabranjeno zakonima ovoga grada, niti ne smije paliti ugljen, krčiti ili paliti šume kako bi se oslobodilo mjesto za poljoprivredu, sa zaista minimalnom dobit jer ako se sve to vadi i uzurpira, jadni građani i seljaci neće moći živjeti i baviti se vlastitom aktivnošću... Ali stanovnici otoka moći će sjeći lučevinu bez dozvola samo za ribolov do kraja ljeta i za vlastite potrebe...*“²⁵⁷ To je bilo štetno, dakle, ponajviše brodogradnji, ali i velikoj većini stanovništva koje je živjelo u siromaštvu. Regulirana je i sječa lučevine koja je ostala dozvoljena isključivo u periodu ljetnog ribolova, ali koja je u potpunosti zabranjena strancima, makar oni bili venecijanski podanici. U slučaju paljbe šuma, bila je obavezna prijava lokalnim vlastima.²⁵⁸

---

254 Luzzatto, "Per la storia delle costruzioni navali", 38.

255 Jedlowski, "Dokumenti iz 1646. i 1681. godine", 161.

256 Idem, *Venecija i šumarstvo*, 102-104.

257 Ibid, 176-177. "...*optima et necessaria provision sequitur che non sia estratta da questa Insula Theda, ne alcun legname proibito per le leggi di questa Città, ne far Carboni, ne esser estratti, ne metter fuoco per l'Isola per esboscar per causa de minima utilità de semination perchè tutte queste cose se saranno prese et sollevade hor mai li poveri huomini Cittadini, e popolari non potranno più vivere ne esercitar l'arte sua... Ma si habitanti per la Isola possano taiar Thede senza licenza sopra fin sommedo per lor uso le lexe e pescar...*"

258 Ibid, 176.

Dvadesetak godina kasnije zakoni su postroženi jer je, unatoč prijašnjim regulacijama, lokalno stanovništvo pretjeranom brzinom krčilo šume, posebice stočari koju su izazivali najveće štete. U potpunosti je zabranjena sječa, na čak 10 godina, kako bi se omogućio oporavak šuma, te su određene prilično visoke kazne čak do doživotnog izгона s otoka. Odredba glasi: *„Pošto je nemalo važno i korisno tom gradu da se sačuvaju i očuvaju šume... moramo biti izuzetno pažljivi kako bismo ih očuvali i s našim snagama njegovati ih kao najdragocjenije blago ove Presvijetle republike, jer smo došli do saznanja s Našim prevelikim razočaranjem, da na tom otoku koji je nama podređen, velik broj ljudi krči i uništava šume, a da ne računa na dobrobit ovoga grada... da su pastiri paljbom uništili veliki broj tih šuma i da im se to i dalje dopušta unatoč odlučnom stajalištu i odredbi Vijeća Desetorice... zato određujemo i u potpunosti zabranjujemo u narednih deset godinama sječu drva u bilo kojem obliku i u bilo kojoj šumi na tom otoku... osim one male količine drva koja se koristi u ribolovu... kako bi se te šume, koje su tako bezobzirno posječene, mogle u navedenom periodu vratiti u odlično stanje...“*²⁵⁹

Vrlo je lako zaključiti, međutim, kako autoritet nije preozbiljno shvaćen od strane stanovništva. Uništavanje šuma napredovalo je do te mjere da se 100 godina kasnije (1631.) odredilo kako je paljenje šuma u potpunosti zabranjeno, a da prekršitelji zakona riskiraju čak i do 12 godina zatvora! Istaknuto je da gradska uprava ima, u slučaju požara, samo 15 dana da pronađe krivca i ponudi dokaze. U suprotnom, grad je morao platiti sav iznos štete. Doznajemo u izvoru da *„...unatoč gore navedenim zabranama zlokobni ljudi i dalje podmeću požare na tom otoku... s teškim posljedicama... zato odlučno određujemo da je i dalje apsolutno zabranjeno svakome, bez ikakve iznimke, paliti javne i privatne šume na otoku, a za onoga koji će se usuditi takvo što bit će određena neizbježna kazna od 12 godina zatvora... Određujemo da će općine u čijim granicama će se podmetnuti požari imati 15 dana kako bi otkrili krivca, prijavili ga Kancelariji ovoga grada i odmah ponudili dokaze, a u suprotnom slučaju određujemo da će općina morati platiti sav iznos štete uzrokovane požarom...“*²⁶⁰ Već se u izvoru iz

---

259 Ibid, 177-178. *“Non essendo minor utile et beneficio à quella Città il preservar et conservar li Boschi... perciò dovendo noi esser vigilantissimi alla custodia di quelli e per le forze nostre conservarli come pupilla delli occhi di questa Serenissima Repubblica havendo havuto informatione con grandissimo Nostro dispiacere, che in quella Isola a noi comessa con pochissimo rispetto del beneficio di questa Città dà molti particolari vengono estirpati e distrutti li Boschi... et di pastori che con gl'incendij s'habbino estirpati gravi parti d'essi et che tutta via si permette che si vadi continuando di bruzar il rimanente contro la ferma intention et ordini dell'Illmo Consiglio di Xci... bandimo, et proibimo di tutto di tagliar Legne in cadaun modo per anni dieci continui in qualsivoglia Boschi di quell'Isola à noi commessa... eccetto però quelle poche di Legne che si sogliono tagliar per l'uso di pescar... acciò che nello spazio di detto tempo li Boschi, che sono stati in poca discrezione tagliati et nominati, possano venir in qualche ottima perfettione...”*

260 Ibid, 182-183. *“...gl'incendij, che nonostante le prohibitioni sudette seguono sopra quest'Isola fatti di gente trista... causa tutti questi danosissimi effetti... fermamente stabilimo che rimanendo proibito à tutti, et sia chi essersi voglia non eccetuato alcuno il far incendij di Boschi sopra quest'Isola tanto siano di privata quanto di pubblica ragione, che ardiscano mai di farlo fare, caderà in pena irremensibile di dodici anni di Priggione... Terminiamo che li Comuni*

1520. godine upozoravalo na realnu opasnost da će se, ukoliko se ne bude pazilo na stanje šumskih površina, ugroziti glavna gospodarska aktivnost otočana – brodogradnja.

Upravo se zato rektor Blata na Korčuli Cosmo Miossevich žalio generalnom providuru u Zadru da ljudi uništavaju šume na otoku bez ikakve kontrole. Na temelju toga, 1646. godine donesena je odluka o osnivanju već spomenute Bratovštine šumara, u koju su se morali upisati svi oni (bez iznimke) koji su se kanili baviti sječom drva radi brodogradnje ili drugog. U izvoru piše: „...*određujemo da se u navedenom selu osnuje Škola šumara i svih onih koji će sjeći drva u svrhu prodaje i da se među njima svake godine izabere jednog predstavnika (Gestaldo) bez čije se dozvole neće moći sjeći drvo radi prodaje i svi oni koji će crpiti drvo morat će njemu odgovarati pogotovo u prilici javnih radova*“.²⁶¹ Ipak, 30 godina nakon objavljene odredbe, Blačani još nisu ni odabrali predstavnika škole. Vlasti se, naime, žale: „...*zapovjedili smo da se u naselju Blatu na otoku Korčuli osnuje Šumarska škola s godišnjem izborom jednog predstavnika, bez čije se dozvole ne bi smjelo sjeći drvo niti za brodogradnju niti za trgovinu... doznali smo kako se dosad ništa od toga još nije napravilo... određujemo, da se u roku od 15 dana mora osnovati u Blatu već spomenutu Šumarsku školu*“.²⁶² Oni koji su se i dalje bavili brodogradnjom u međuvremenu su se nalazili u sve većoj krizi. Godine 1662. upućeno je pismo venecijanskom duždu, u kojem je navedeno da su štete uzrokovane neprestanim paljenjem šuma dokrajčile šumske površine u tolikoj mjeri da je od 70 brodograditelja ostalo samo njih 30! Pismo sadrži sljedeće riječi: „*Jadni mi, siromašni i nesretni kalafati ovoga grada... bačeni smo u siromaštvo zbog mnogobrojnih požara koji su uništili doslovno sve šume na ovom otoku i to nam je onemogućilo da normalno živimo zbog nedostatka drva, nužnog za brodogradnju... puno je tih kalafata i stolara napustilo svoj posao i sad se bavi ribolovom... i kad je njih u javnoj službi u prošlim vremenima bilo preko 70... danas ih je tek 30 zbog nedostatka sirovine uništene u požarima*...“²⁶³ Šumar Simeon Pjerotić objavio je pismo jednog od prvih pripadnika bratovštine, koje svakako vrijedi

---

delle Ville nei Confini delle quali sara seguito esso Incendio siano obbligati di trovar il dannatiare in termine di giorni quindici denonciarlo nella Cancelleria di questa Città, e farne immediate seguir la prova, et non provandolo per tall dichiarimo che il Commune sia tenuto à pagar tutto il danno dell'Incendio...”

261 Ibid, 185-186.

262 Ibid, 193-194. “...*nella villa di Blatta sopra l'Isola di Curzola dovette instituirsi un'Arte, o Scuola de Boschieri con l'elletione d'un Gestaldo d'anno in anno, senza licenza del quale non potessero tagliarsi Legne ne Legnami per uso del Squero, ne per vender à particolari... niente di meno essendosi sin'hora effettuato, come ci è pervenuto... terminiamo, che nel termine di giorni quindici prossimi debba instituirsi nella detta Villa di Blatta la prefatta Scuola di Boschieri...*”

263 Ibid, 188. “*Noi poveri, miseri et infelici e Calafati di questa Città... ridotti in ultima miseria causataci da diversi incendij, che incendino si pol dire tutti li boschi di questa Isola, ne havendo più modo di vivere per la scarsezza di legname serviva per la costruzione de Navilij, et altra qualità di Barche... molti delle medesime maestranze hanno abbandonato la arte di Marangoni e Calafati si sono impiegati alla navigazione à pescare... dove che per li passati tempi erino al numero di settanta et più in pubblico servitio... al presente à pena al numero di trenta in tutto ridotti il tutto causato per la mancanza di legname incendiato...*”

citirati. Govori Vicko-Ivan da "ako naši seljaci prosljede, tako nemilosrdno krčiti korijene za nasade vinograda [...] to van svake sumnje da će šuma na otoku skoro ponestati".²⁶⁴

Izuzetno je znakovit i spor oko paljenja vapnenica koji se vodio između 1666. i 1668. godine. Sve je počelo nakon što je poslovođa brodogradilišta u Korčuli (Marko Angelis) dopušteno paliti 22 katranice isključivo za svoje potrebe.²⁶⁵ Dvije godine kasnije rektor Korčule žalio se na takvu odluku, zbog straha da bi i drugi mogli zatražiti sličan tretman, dok su šume već bile u lošem stanju. Rektor se zatim pozivao na odredbe iz 1420. i 1448. godine prema kojima je paljenje katranica dopušteno samo od polovice srpnja do polovice kolovoza.²⁶⁶ Njegovo se mišljenje, u konačnici, uvažilo te je zaključeno da ostaje na snazi ograničenje od mjesec dana. Pritom je dodano da sva paklina namijenjena izvozu mora biti barem jedan dan u javnoj prodaji u gradu Korčuli, kako bi se zadovoljile potrebe svih lokalnih brodograditelja.²⁶⁷

Venecija je imala, međutim, nešto drugačiji prioritet: 1677. godine donesena je tako odluka da će venecijanski Arsenal otkupiti 1200 kg pakline koji će se proizvoditi u državnim šumama (*Boschi di pubblica ragione*) na Korčuli. U izvoru je navedeno: „...potreba je Arsenala u Veneciji nabaviti na otoku Korčuli određenu količinu pakline koju stanovnici inače proizvode u javnim šumama... zato određujemo... da su od sad pa nadalje naselja Blato, Smokvica i Čara iz korčulanskog distrikta u obvezi proizvoditi za javno dobro i poslati javnom arsenalu od polovice lipnja do kraja kolovoza 40 tisuća (bez mjerne jedinice) katrana, od kojih će 20 proizvesti Blato, a Smokvica i Čara svaka po 10“.²⁶⁸

5.3 (Ilegalna) trgovina drvom²⁶⁹

Što se tiče izvoza drva, konstantna je borba protiv krijumčarenja. Još je 1448. godine odlučeno da stranci ne smiju, ni u kojem slučaju, izvesti drvo ili ogrjev s otoka: : „...na temelju naših statuta i

---

264 Simeon Pjerotić, "Vinko pl. Pjerotić i mletačka šumarka učiona na otoku Korčuli i Dalmaciji", *Šumarski list*, (Zagreb: Šumarsko društvo, 1886.), 135. U tekstu može se pročitati i da seljaci ne poštuju odredbe *Serenissime* o očuvanju šuma, pa krče i one šume "u onih predjelih, koji usljed njihovih geo-topografskih položaja, nebi se nipošto smjeli krčiti. Naši seljaci čine sve to noseći glavu u torbi neznanja i usljed prekomjernoga malouvažavanja šuma".

265 Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*, 190.

266 Ibid, 190-191.

267 Ibid, 192-193.

268 Ibid, 193. "...occorrenza della Casa dell'Arsenale di dover procurar sopra l'Isola di Curzola qualche proviggione di Catrame solito fabricarsi da quegl'habitanti nei Boschi di pubblica ragione... terminiamo... che siano in obbligo in avanti le Ville di Blatta, Smoquizza e Kzara della stessa Giurisdizione di Curzola costruir per Servizio Pubblico e consegnar in quelle pubbliche Munitioni de mezzo Giugno sino tutto Agosto migliaia 40 di Catrame all'anno, cioè miaia venti quelli di Blatta e miaia dieci per uno li due altri Comuni predetti..."

269 Poglavlje je preuzeto iz: Vilović, "Šume i more", 27-29.

reformi uvijek je bilo zabranjeno strancima iznijeti drvo... Strancima ili lađama pod stranim zastavama ne smiju se izdati ni dopuštenja ni sredstva za izvoz drva u manjim ili većim količinama, osim lađama koje su u vlasništvu građanina Korčule i korčulanskog distrikta“.²⁷⁰ Dva stoljeća kasnije dopušten je izvoz strancima unutar područja Republike, s tim da se sva količina drva morala prijaviti kako bi se izbjegla ilegalna trgovina.²⁷¹ Fenomen trgovine i izvoza drveta i drvnih derivata (katran, lučevina...) predstavljao je, dakle, veliki problem za očuvanje šuma, za očuvanje interesa pojedinih društvenih skupina (kao što su brodograditelji), ali i za očuvanje interesa mletačkih vlasti. Jasno je da su najsiriomašniji, a njih je, sudeći prema informacijama u izvorima, bio jako velik broj, najviše patili zbog oskudice drva, ali i zbog eventualnih ograničenja u trgovini dok su vlasti često zabranjivale bilo kakav oblik trgovine drvom. Mora se u konačnici naglasiti da su u Veneciji strahovali prvenstveno od trgovine sa stranim zemljama (Dubrovačka republika, Osmansko carstvo i Habsburška monarhija), dok se trgovina unutar granica *Serenissime* tolerirala i, dapače, podupirala.

Potpuna zabrana nije, međutim, nužno bila jedini način upravljanja trgovinom. U slučaju Korčule, u prvom razdoblju mletačke dominacije nastojalo se dopustiti pravo na trgovinu drvom samo lokalnom stanovništvu. Vidjelo se da je 1448. godine zabranjeno strancima izvoziti građu i ogrjev s otoka. Godine 1492. strancima je zabranjeno izvoziti i lučevinu. Zatim su 1512. i 1520. godine prijašnje zabrane bile podignute na sve vrste ogrjevnog i građevinskog drva.²⁷² Vidjelo se, pak, da je lokalno stanovništvo djelovalo mimo postojećih zabrana kao i problematično stanje korčulanske brodogradnje. Od 17. st. regulacija trgovine i izvoza drva s otoka postala je sve strožija. Prodaja je morala biti prijavljena: „...neka se odredi da lađe pod zastavom ove presvijetle države mogu izvoziti drvo i lučevinu u zemlje pod vlašću Republike... no da one moraju prije prijaviti u Kancelariju onu količinu koju namjeravaju ukrcati i ime osoba s obećanjem da neće izvoziti robu u strane zemlje...“²⁷³ Godine 1655. zabranjena je sječa za gorivo ili brodogradnju zbog sumnje o krijumčarenju drva: „...određujemo i stavljamo pod zakon da je zabranjena sječa borova na ovom otoku kako za crpljenje ogrjevnog drva tako i za brodogradnju... Isto tako će se smatrati krivima oni koji će izvoziti paklinu i katran i koji će to

---

270 Ibid, 173-174. “...è sempre stato proibito per li nostri statuti e le nostre Refformasion che alcuno forestiero non possa trar ditte legne ne legnami... non se possa dare ne concedere alcuna licenza ne aiuto a ciascuno alcuna quantità piccola over grande ne d'alcuna quantità de li detti Legni e Legnami ad alcuna persona forestiera ne terriera cum barche forestiere, se non cum barche delli habitanti in la Città e distretto de Curzola...”

271 Ibid, 182.

272 Ibid, 173-175.

273 Ibid, 182. “...sia terminato che possano le barche suddite di questo Serenissimo Dominio estrarre Legne, Legnami et Zappini per luochi di Sua Serenità... dovendo dar prima in nota alla Cancelleria la quantità che ha da caricare, et li nomi delle persone con dar piessaria di non portar la roba in terre aliene...”

preprodavati drugima osim majstorima brodograditeljima... Ostaje isto tako zabranjeno svim majstorima, kalafatima i stolarima da odu raditi u strane zemlje...²⁷⁴

Kasnije je 1664. godine zabranjen izvoz drva u bilo kojem obliku u strane zemlje, kako za strance tako i za lokalce, a posebice je zabranjena trgovina s Dubrovnikom. Navedene su i kazne prekršiteljima: „Zbog točna i pravedna razloga... proglašavamo da svi stanovnici na otoku i u gradu Korčuli ne smiju ni na koji način prodavati,... dati stranim ljudima drvo, smolu, ili za njih krčiti šume, ili bilo koji drugi proizvod kojeg se koristi u brodogradnji, pogotovo Dubrovčanima i njihovim teritorijima. Oni koji će prekršiti ovu odredbu, osim svih posljedica koje su predviđene u zakonom i dekretima, platit će kaznu od 500 dukata koje će se uložiti u fortifikacije provincija, a ukoliko ne budu u stanju platiti taj iznos bit će im određen prisilan rad na galiji na mjestu veslača, s lancima na nogama, i to u trajanju od deset godina...“²⁷⁵ Godine 1676. ponovno je zabranjen izvoz pakline i drugih derivata, a isto se tako i 1706. godine ponovno zabranjuje izvoz drva u strane zemlje. Stoji u izvoru: „Uvijek je bio izraziti cilj javne vlasti da se održi na životu brodogradnja na ovom otoku te da se promiče rad u toj disciplini i za buduće naraštaje... S tako visokim ciljevima naši su prethodnici... svojim pažljivim dekretima izričito zabranili izvoz drva koje se koristi u brodogradilištima i koje je korisno za izgradnju brodova i lađa i to strogim kaznama... Proglašavamo da se i dalje koriste dekreti Molino i Pisani... koji zabranjuju izvoz tog drva... ovim proglasom određujemo da je u potpunosti, bez iznimke, svima zabranjeno izvoziti borovinu i česvinu koje su potrebne za izgradnju i koje se mogu koristiti za brodogradilište, kako u malim tako i u velikim količinama i zato proglašavamo nevažećima sve dosadašnje licence koje su izdali poštovani rektori... prekršiteljima prijeti kazna od 200 dukata... pa čak i zatvora, izгона i galije... Brodovi koje će se zateći s takvim teretom bit će isti čas spaljeni, a svim mornarima koji bi sudjelovali u utovaru i prijevozu robe, kao i seljacima koji bi sjekli i pomogli prijevozu, prijeti konop [tjelesna kazna]“.²⁷⁶

---

274 Ibid, 186-187. „...terminiamo et statuimo che alcuno non ardisca coniar Zappini sopra questa Isola ne per arder, ne per fabbricar barche... Alla stessa conditione di reità saranno tenuti quelli che estraeranno pegola, e catrame, come anco quelli che la venderanno, fuorchè alli maestri del squero... Resta parimenti proibito ad così Maestri, Calafati et Marangoni l'andare in terre aliene...”

275 Ibid, 189. „...Per giuste et ragionevoli cause... commettiamo a tutti gli abitanti sopra l'Isola et nella Città di Curzola che in modo alcuno non debbano vender, permutare... consegnar a forestieri di terre aliene e estraher per terre aliene, specialmente per Ragusi e loro territorio, legnami, pegola resa o qualunqua altra materia atta per la costruzione di Vasselli. Chi contravenirà al presente comando incorerà oltre tutte le pene prescritte dalli comandamenti, ordini et terminationi, in Ducati 500 applicabili alle fortificazioni della Provincia et non essendo modo di far detto sborso s'intenderà incorso in quella della Galera da servir nella medesima pe'huomo da remo con ferri alli piedi per anni dieci continui...”

276 Ibid, 196. „...Ha avuto sempre particolar mira la Pubblica Carità di mantenere in sussistenza lo Squero di quest'Isola e di promuovere alla Maestranza e Professioni l'esercizio dell'arte... Con questo plausibile oggetto hanno gli Ecc. Predecessori nostri... con loro prudentissime Terminazioni proibito sotto rigorose pene l'estrazione de legnami atti all'uso del squero et habili alla fabbrica di Barche e Vascelli... Commettiamo la puntuale esecuzione delle suddette Terminazioni Molino e Pisani... quale tutte prohibiscono l'estrazioni de suddetti legnami... col Presente proclama

6. NEOSTVARENA GOSPODARSKA RENESANSA: MORLAČKI SLUČAJ

6.1 Fiziokratizam: europski gospodarski pokret i stanje poljoprivrede u Mletačkoj republici

Poznata je činjenica da se od 16. st. postupno smanjivala uloga Venecije u trgovini s Istokom, zbog opće poznatih razloga. Od tog trenutka, Venecija je pronašla svoji novi identitet kao talijanska kontinentalna sila, čuvanjem svojih posjeda na sjeveru Apeninskog poluotoka, na području tzv. Terraferme. Kako se smanjio udio trgovine u gospodarskoj strukturi samoga grada, sve veću ulogu dobila je poljoprivreda.²⁷⁷ Do 17. st. proizvodnja poljoprivrednih dobara u mletačkoj Terrafermi konstantno je rasla. Tri su osnovna razloga: 1) isušeni su široki prostori u Padskoj nizini; 2) venecijanska elita sve više je ulagala u ratarsko gospodarstvo te 3) rast cijena poljoprivrednih proizvoda u 17. st. dodatno je privukao ulaganja u poljoprivredi.²⁷⁸

Mora se, međutim, naglasiti da uspjeh poljoprivredne „revolucije“ nije omogućen smislenim investicijama i poboljšanom kvalitetom proizvodnje. U stvari, osim uzgoja riže, nikakve promjene nisu uvedene. Do 1600. godine poljoprivredna proizvodnja porasla je za čak 15-20%, no to se objašnjava većom količinom zemlje za uzgoj, a ne boljom kvalitetom proizvodnje. Temelji takvog gospodarstva bili su stoga labilni. Do 1630-ih Venecija je doživljavala vrhunac svog poljodjelstva: količine proizvoda bile su stabilne, što je dovelo do relativno niskih cijena na unutarnjem tržištu te praktički potpune samostalnosti ekonomije. Uz to, uvođenje kukuruza doprinijelo je pozitivnom trendu. Veliki potres u poljoprivredi dogodio se, međutim, za vrijeme dramatične kuge koja je pogodila sela 1630-31. godine: agrarno se stanovništvo smanjilo za čak 30-40%, što se naročito negativno odrazilo na poljoprivredi.²⁷⁹

Tek modernizacijom gospodarstva u 19. st. poljoprivreda je postupno prestajala biti glavna gospodarska djelatnost država. Francuska je, primjerice, bila (i dan danas ostaje) izrazito ruralna zemlja. Nije iznenađujuće da se upravo u francuskom kraljevstvu razvila ekonomska doktrina o vladavini

---

intendiamo che l'habino per prohibitie a chi sia di che grado e conditione esser si voglia tutte l'estrazioni d'Elesi e di Zappini atti alla struttura e fabrica de Navili e che servir possano all'uso e bisogno del Squero, cosi in poca com in molta quantità, e tanto con licenza dell'Illustr. Rettori come senza quelli tutte si dovranno intendere di niun valore... in pena a trasgressioni di ducati doicento... se non di prigionie, bando e Galera... Le Barche in oltre che saranno ritrovate con tal carico saranno irremissibilmente incendiate, et i Marinari che si impegnassero nel carico, e nel trasporto, come anco i Villici che s'adoperassero nel tagliare et nel condurre soggiaceranno alla pena di tre tratti di corda...

277 Andrea Zannini, „L'economia veneta nel Seicento. Oltre il paradigma della “crisi generale””, u: *Società Italiana di Demografia Storica, La popolazione nel Seicento* (Bologna: CLUEB, 1999.), 4.

278 Ibid, 5.

279 Ibid, 6-7.

prirode – fiziokratizam. Takva teorija, koja je nastala u 18. st. kao alternativa merkantilizmu, izgubila je u konačnici okršaj s jačom suparnicom, tj. liberalizmom.

Utemeljitelj i glavni predstavnik francuske fiziokratske škole je Francois Quesnay (1694-1774.).²⁸⁰ Temeljni koncept fiziokratizma jest da su zemlja i njezini proizvodi jedini izvor bogatstva jedne države, a trgovina i manufaktura su tek sporedne djelatnosti. To se može, zapravo, protumačiti kao poveznica sa srednjovjekovnim gospodarstvom, koji je bio pretežito ruralnog karaktera.²⁸¹ Brojke su značajne. U 18. st. samo 6-8% od ukupnog broja francuskih zemljoposjednika raspolaže s preko 50% sve zemlje, te u potpunosti raspolaže sa svim prihodima od poreza i ostalih davanja!²⁸² Prema fiziokratskim načelima, jedino u ratarstvu nastaje tzv. čisti proizvod (*produit net*) koji donosi profit.²⁸³ Zanimljivo je spomenuti da je koncept čistog proizvoda uvelike utjecao na Marxa u svojoj teoriji viška vrijednosti.²⁸⁴ Fiziokratizam dijeli društvo na tri kategorije: 1) proizvođači – poljodjelci (proizvodna klasa), 2) vlasnici zemljišta, 3) pasivni (sterilna klasa).²⁸⁵ Međutim, za razliku od merkantilizma gdje se državni utjecaj na gospodarstvo zemlje mora svesti na minimum, u fiziokratizmu djelatnost države mora pak bit u skladu s njegovim načelima. Slijedeći to tumačenje, država ne bi smjela ulagati u manufakturu (tada ekonomija pati jer se treba hraniti radnike!), već ulagati u poljodjelstvo, jer se tek onda stvaraju zalihe bogatstva koje omogućuju ekonomski prosperitet. Jedini način da se država obogati je, stoga, unapređenje poljoprivrede, dajući pritom prednost proizvodnji na velikim zemljišnim posjedima.²⁸⁶

U slaboj i ekonomski dekadentnoj Veneciji iz 18. st., u kojoj je poljoprivreda i dalje imala značajnu ulogu u gospodarstvu i u kojoj nisu postajale proto-kapitalističke tendencije značajne za druge europske države, fiziokratizam je postupno prihvaćen kao gospodarska doktrina.

Padova je bila središte prirodnih znanosti u Mletačkoj republici. Tamo je 1765. godine osnovana katedra za agrikulturu na Sveučilištu. Kako se u 18. st. osnivaju u čitavoj Europi gospodarske akademije,²⁸⁷ tako se ubrzo i na području Mletačke republike osnivaju brojna ratarska društva (*accademie georgiche*) i to u Bresci, Cologni, Veroni, Vicenzi, Rovigu, Padovi, Trevisu, Coneglianu, Bellunu, Feltri, Oderzu i Udinama.²⁸⁸ Takve će se akademije osnovati i u Dalmaciji, a u ovom radu govoriti će se ponajprije o splitskoj akademiji. U zanimljivom tekstu izdanom u Padovi *Principi di*

---

280 Božić-Bužanić, *Južna Hrvatska*, 11.

281 Yves Charbit; Arundhati Virmani. "The Political Failure of an Economic Theory: Physiocracy", *Population (english edition)*, 2002. (http://www.persee.fr/doc/pop_1634-2941_2002_num_57_6_18424) (16.05.2016.), 858.

282 Ibid, 859.

283 Božić-Bužanić, *Južna Hrvatska*, 12.

284 Charbit; Virmani, "The Political Failure", 856.

285 Josip Ante Soldo, *Grimanijev zakon: zakon za dalmatinske krajine iz 1755./56. godine* (Zagreb: Golden Marketing, 2005.), 38.

286 Charbit; Virmani, "The Political Failure", 860-861.

287 Božić-Bužanić, *Južna Hrvatska*, 14.

288 D. Rizzi, *Cenni storici sull'agricoltura antica e moderna* (Fano: Tipografia Lana, 1844.), 39.

storia civile autor navodi koja bi trebala biti uloga ratarskih akademija: „Neka akademije pronadu rješenje takvim izvorištima nesreće [koji su doveli poljoprivredu do tako lošeg stanja] kako bi dokazale da postoje s razlogom. Trebaju osmisliti načine oranja, proporcionalan odnos između poljoprivrednih zemljišta i livada; jer kad se to ignorira i računa se isključivo na uzgoj žita, to je onda u potpunoj suprotnosti s temeljnim principima poljodjelstva, jer će se oduzeti zemlji nužan i neophodan odmor, kojim će se odmoriti od tjeskobe zbog neprestanog uzgoja žita [...]. Neka o takvim stvarima vode računa, a ne o ukrasnim cvjetićima. Odlična je stvar, u ostalom, da svaka provincija ima svoju vlastitu akademiju: jer se prava tajna dobre poljoprivrede sastoji u adaptaciji raznim klimama, zemljama, situacijama, razini svijesti i tehnici poljoprivrednika. Jer ova disciplina nema univerzalno pravilo za svih isto“.²⁸⁹

U prilici predavanja na agrarnoj akademiji u Udinama 1842. godine jedan je venecijanski agronom ovako naveo smisao fiziokratske lekcije: „Podsjeća nas Chaptal, da udobnost gradskog načina života, sjedilačkog načina života i druge stvari oduzimaju snagu dobrom dijelu ljudskog roda, dok poljoprivreda s druge strane omogućuje da žitelji sela budu snažni, zdravi i zgodni. Iako je poljoprivrednik najbitniji među svim ljudima, njemu je određena sudbina da zalijeva svojim znojem zemlju i da dijeli drugima proizvode svoga rada, dok bi i on imao pravo na zdravu, krepnu i ugodnu prehranu!!“.²⁹⁰

6.2 Grimanijev zakon

U duhu fiziokratizma, 1755. i 1756. godine donesen je Grimanijev zakon za zadarski kotar i za kninsko područje na talijanskom i „ilirskom“ jeziku.²⁹¹ Kako su među dvije redakcije razlike vrlo male

---

289 Vettor Sandi, *Principi di storia civile della Repubblica di Venezia: scritti da Vettor Sandi nobile veneto: Dell'anno di N. S. 1700. fino all'anno 1767. Volume I.* (Venezia: Sebastian Coletti, 1773.), 449-450. "A questi fonti di mali studiino e suggeriscano riparo le Accademie quando non vogliano essere di un nome vano ed inutile. Pogettino parimente maniere dell'arature, le misure proporzionali tra le Terre di aratro, e le Praterie; trascurar le quali per pensar al solo grano sarà sempre regola contraria ai principj di tutta l'Agricoltura, spogliandosi la terra di quel necessario, ed utile riposo, da cui riparasi il suo dispendio fatto con la continua produzione de' grani [...]. A questi tronchi pensino gli Accademici, non alle foglie ed a fiori. Ottimo istituto è per altro, che cadauna Provincia abbia le sue Accademie proprie: poiché li veri metodi di buona agricoltura stanno nell'adattarli alli Climi, alli terreni, alle situazioni, alli gradi di cognizione, e di pratica negli Agricoltori. Non ha quest'arte una regola universale generalmente per tutti".

290 Rizzi, *Cenni storici*, 33. Rammenta Chaptal, che le mollezze della città, della vita sedentaria e certe arti snervano buona parte della umana specie, e l'agricoltura all'opposto conserva vigorosi gli abitanti delle campagne, sani e costumati. L'agricoltore sebbene occupi il primo rango fra gli uomini, gli conviene pur troppo inaffiare la terra dei suoi sudori, e cedere agli altri i migliori frutti, quando egli avrebbe diritto ad un nutrimento sano, sostanzioso e piacevole!!!"

291 Soldo, *Grimanijev zakon*, 63.

i nebitne u ovome radu, od sad pa nadalje uzet će se u obzir zadarski zakon kako bi se pojednostavilo čitanje teksta. Zakon sadrži 28 članaka, a o nekim od njih bit će detaljnije govora.

Prvo pitanje koje se postavlja je kako uopće protumačiti Grimanijev zakon? Donošenje zakona je prije svega pokušaj unapređenja dalmatinske ekonomije prema načelima fiziokratizma. Doneseni su novi naputci za obrađivanje zemlje i uzgajanje stoke.²⁹² Ciljevi zakona bili su, barem teoretski, dalekosežni i trebali su u potpunosti izmijeniti društvenu sliku „morlačke“ Dalmacije. Mora se imati na umu da je Grimanijev zakon prvi sustavan gospodarski zahvat koji se tiče dalmatinske Zagore. Ona je tek mirovima iz 1699. (Karlovački) i 1718. godine (Požarevački) postala dio Mletačke republike.

Detaljno se govorilo o tome da je transhumantno stočarstvo snažno utjecalo na procese deforestacije u mletačkoj Dalmaciji. Negativan stav mletačkih vlasti o takvoj vrsti djelatnosti može se lako raspoznati u više izvora. Tako se u terminaciji iz 1760. godine vrlo jasno osuđuje stočarstvo u Istri, Dalmaciji i na Kvarnerskim otocima. Bitno je uzeti u obzir da je ova regulacija izdana nakon Grimanijeva zakona, koji u mnogočemu upravo nastoji unaprijediti stočarstvo odnosno ograničiti njegovi štetni učinak. Riječi su vrlo indikativne i vrijedi pročitati tekst kako slijedi: *„Najveći krivci za uništenje mladih biljaka i šuma koji prouzrokuju najveće štete su životinje oduvijek zabranjene u šumama, pogotovo koze koje s njihovim otrovnim ugrizom u potpunosti uništavaju biljke i masakriraju mlade izraštaje; ostaje u najsnažnijoj mjeri zabrana dovođenja životinja u šume i šumske površine, a koze će biti u svakom slučaju i mjestu skroz zabranjene [...]; od toga slijedi da je nužno potpuno eliminirati koze, koje su tako opasne za bilo koju biljnu vrstu i one će se morati uništiti i eliminirati u navedenim krajevima u roku od tri mjeseca nakon objave ovog proglasa, kako ih ne bi više bilo na nijednom polju ili terenu, javnom i privatnom; ukoliko će koza i dalje biti unatoč ove odredbe takve će se koze ubiti i njihovi će se vlasnici kazniti ne samo na temelju prije navedenih kazni, nego će im se oduzeti i njihovo zemljište, pogotovo ako je odredba izdana za vrijeme njihova života. Onaj koji će ih ubiti, ne samo da će dobiti kao nagradu svo meso, nego će dobiti i pola od navedene kazne od 100 dukata koja će se odrediti neposlušnim vlasnicima. Župani i poglavari naselja imati će izričitu dužnost koja dolazi s njihovom funkcijom obići sva mjesta i ako nađu prekršitelja zaustaviti ga i odvesti ga predstavnicima zakona i reda kako bi se njihova neposlušnost mogla ocijeniti na temelju pravde; ostaje dakle zabranjeno svim službenicima izdati ovlasti ili dopustiti da se igdje održavaju i čuvaju takve životinje“.*²⁹³

---

292 Ibid, 113.

293 Dušan Jedlowski, *Venecija i šumarstvo*, 209-210. "Alla distruzione de Novellami, e insieme de Boschi contribuendo in dannosissima maniera il pascolo degl'Animali banditi sempre da Boschi medesimi, e specialmente gli animali Caprini che con velenoso loro morso inaridiscono le Piante, e portano il totale eccidio de nascenti, resta nella più rissoluta maniera vietato l'ingresso ad ogni animale ne Boschi e Luoghi Boschivi, e li Animali Caprini intieramente Banditi da

Ono što se najviše ističe u ovom zakonu jest odredba da se u potpunosti eliminiraju koze – i to doslovno. Teško je vjerovati da je takva odredba imala značajniji učinak, no bitna je činjenica da je u očima Mlečana stočarstvo odnosno uzgoj stoke sitnog zuba prvi i glavni uzrok za deforestaciju.

Na koji se način Grimanijev zakon postavio prema tom pitanju?²⁹⁴

U pojedinim člancima jasno se navodi da uzgoj stoke mora biti u skladu s pravilima, odnosno, nastoji se umanjiti uloga transhumantnog stočarstva i što više poticati sedentarnost proizvodnje. Slijedi kratak sažetak članaka koje sadrže upute koje se na to odnose:

V. Dio pašnjaka mora se namijeniti izdržavanju stoke, posebice zimi;

VI. Jedna petina posjeda mora biti livada za uzdržavanje volova za oranje. Na svakih 40 kampa zemlje mora se imati 1 konj, na svakih 80 kampa 2 konja, itd;

XIX. Koze se smiju držati samo na krševitim planinama, nikako se ne smiju voditi u livade koje se obrađuju ili služe kao pašnjaci, niti u šume u kojima se siječe drvo. Svinje se smiju držati samo u šumama i močvarama. Zateknu li se na krivom mjestu, bilo tko ih smije ubiti i raspolagati njihovim mesom;

XXI. Gajevi se ne smiju krčiti niti je tamo dopušteno postavljati štale za stoku. Određena je kazna od 100 dukata;

XXII. Gajevi i pašnjaci ne smiju biti okruženi ogradama jer u propisano doba godine (gajevi) ili u svako doba godine (pašnjaci) moraju biti svima na raspolaganju;

XXIII. Mora se unaprijed pripremiti sijeno, slamu itd. za stoku u zimskim mjesecima (zbog loše brige stoka stradava tokom zime). Moraju se izgraditi štale, a ne puštati da se stoka slobodno kreće i traži sklonište u divljini;

XIV. Mora se marljivo paziti na ovce, kako bi se dobilo što više mesa, mlijeka, vune i sira (za osobno uzdržavanje, ali i za trgovinu).

---

qualunque situazione, e Territorio... Conferente pertanto la totale distruzione della specie de Caprini Animali infestissimi ad ogni genere di Piante, dovranno essere in qualunque luogo sudette Provincie nel termine di Mesi tre dopo la rispettiva pubblicazione del presente distrutte, e smaltite, cosichè non abbiano ad esistervi in alcun Terreno, o tenuta Comunale, o privata in pena d'esser impunemente esse Capre ammazzate, e corretti li Proprietarij con le pene sudette non solo, ma anche col Fisco del Terreno in cui ad onta della presente deliberazione fossero mantenute, ancorchè fosse Fideicommisso durante la vita de trasgressori. Chiunque anzi le ammazzerà, oltre ottenerne in premio le carni che s'intenderanno immediate devolute agl'Uccisori, conseguirà la metà della pena sudetta di Duc. 100, a cui andranno irremissibilmente soggetti gli inobbedienti Proprietarij. Li Zupani poi, e Capi delle Ville averanno preciso obbligo per debito del loro Ufficio di visitare qualunque luogo, e cogliendo trasgressori, oltre il privarli immediate degl'Animali suddetti, doveranno arrestare le Persone, e condurle alle Forze de rispettivi Pubblici Rappresentanti esponendo la innobbidienza per essere prescritto quanto fosse creduto di Giustizia; Isibito restando a qualunque Pubblico Rappresentante il dar licenze o permettere in verun luogo il mantenimento, e conservazione d'essi Animali”.

294 Soldo, *Grimanijev zakon*. Usporedi članke na str. 78-87

Nastoji se, dakle, potpuno ograničiti prisutnost stoke na područjima koja su namijenjena prvenstveno poljoprivredi. Vidljivo se zabranjuju neke radnje koje su očito bile prisutne sve do tog trenutka, što ponovno potvrđuje zaključak da je stočarstvo (ponajprije uzgoj koza i ovaca) bilo daleko najprostranija aktivnost tog stanovništva. Zanimljivo je da je u članku XIX navedena odredba koja se kasnije potvrdila u prije spomenutoj terminaciji iz 1760. godine.: ukoliko netko prekrši zakon, njegova se stoka smije eliminirati. Sukladno tome, u Grimanijevu zakonu ističe se prioritet povećanja poljoprivredne proizvodnje i preraspodjele agrarnih posjeda. Vrijedi, međutim, nešto reći o stanju na agraru prije samog uvođenja zakona.

Velika razlika u agrarnim odnosima postoji između posjeda stare stečevine (*acquisto vecchio*) i nove odnosno najnovije stečevine (*acquisto nuovo, a. nuovissimo*). U priobalnim krajevima, koji su stoljećima bili pod upravom Mletačke republike, zemlja je većinom bila u privatnom posjedu, iako se pašnjake i šume smatralo javnim tj. zajedničkim dobrom. U ovom slučaju dva su oblika odnosa između vlasnika i zakupnika: 1) kmetstvo ili 2) težaština. Jedina veća razlika između dvije kategorije je ta da prvi posjeduju i nešto zemlje. Oni su svi, pak, iznajmljivali zemlju i plaćali su određena davanja (dominikala) koja su u prosjeku sezala i do 1/4 uroda!²⁹⁵

Završetkom Kandijskog rata (1699.) te Požarevačkim mirom koji je zaključio Drugi morejski rat (1714-1718.) Venecija je znatno povećala svoju teritorijalnu prisutnost izvan granica priobalne Dalmacije, odnosno stigla je sve do Dinare.²⁹⁶ Tamošnji agrarni odnosi bitno su se razlikovali od prije navedenog slučaja. U prvom redu, zemlja se sada nalazila pod državnom vlašću, a tek kasnije Republika ju je dodijelila pojedincima ili obiteljima koji su imali zasluge prema Republici (prvenstveno zbog sudjelovanja u ratovima protiv Osmanlija). To su bili tzv. *benemeriti* (zaslužni) i *graziati* (osobe u milosti): zemlja se dijelila uz godišnji porez od 20 šolda za 1 vitru (cca. 546 m²).²⁹⁷ Bitno je naglasiti i pojedine specifičnosti. Zemlja je primjerice dodijeljena i zagorskim obiteljima za njihovo izdržavanje (*assegnazione*), a takvu se radnju potvrdilo i u Grimanijevu zakonu. Također, državnim djelovanjem stvoreni su i veliki posjedi putem *investiture*. Te su zemlje također bile pod državnim vlasništvom, što znači da se nisu smjele otuđivati, a mogle su se izgubiti u slučaju izumiranja muške loze (zemlja ne ide u miraz!), emigracije izvan granica države ili neobrađivanja zemlje u razdoblju od tri godine.²⁹⁸

Grimanijev zakon imao je namjeru uvesti dodatni red u zemljišne odnose. Zakonik je izglasan kako bi se prividno zaštitili interesi „predragih“ Vlaha. U uvodu zakona navodi se da se zemlja besplatno

---

295 Peričić, *Dalmacija uoči pada*, 40-41.

296 Soldo, *Grimanijev zakon*, 44.

297 Ibid, 41.

298 Peričić, *Dalmacija uoči pada*, 42.

razdijelila Vlasima, i to po dva padovanska kampa po glavi.²⁹⁹ Bitno je ukratko ukazati na pojedine članke u zakonu, koje sadrže niz obveza u poljoprivrednoj domeni:

I. Svaka obitelj koja je dobila državnu zemlju dužna ju je obrađivati i plaćati desetinu. Zapusti li se zemlja na dvije godine ona će biti oduzeta: pola zemlje ide onom koji je prijavio nemar, pola će se ponovno dijeliti;

III. Svaka kuća mora imati po dvije košnice pčela;

VII. Na svaki kamp zemlje moraju se posaditi četiri masline, duda, badema ili kestena (ovisno o položaju, kvaliteti itd. zemlje). Urod je 20 godina oslobođen od desetine. Tko to ne izvrši u roku od dvije godine, oduzet će mu se zemlja u vrijednosti onih kampa koji su nezasađeni;

VIII. Može se oduzeti zemlja onim vlaškim obiteljima koje nisu izvršile svoje obveze;

IX. Može se u bilo kojem trenutku istjerati kolonce i radnike koji su došli na dobivenu zemlju;

X. Navedena su dominikalna davanja: 1) od uroda sjetve, prvih 10 godina šestinu, zatim petinu; 2) od proizvoda livade četvrtinu; 3) od uroda maslina, badema i kestena prvih 10 godina šestinu, zatim petinu ako je sam posadio. Ako mu je pomogao posjednik onda mu duguje četvrtinu.

U navedenim člancima lako su uočljive pojedine mjere kojima se nastojalo unaprijediti poljoprivredu. Vidi se, primjerice, da obrađivanje zemlje postaje obavezno (nemar se kažnjava) i da su ponuđene upute kako diversificirati proizvode sadnjom različitih kultura. Uz prije navedene članke o izdržavanju stoke može se vidjeti da je vlast nastojala nagovoriti stanovništvo na sedentarnost i na bolje planiranje gospodarstva.

Ipak, zakon je bio veliki neuspjeh i većina odredbi nije imala veći utjecaj ili nije uopće zaživjela.

Prvi, temeljni i nezaobilazni nedostatak zakona je pitanje preraspodjele zemlje. Grimani je pokušao uvesti red na agraru, no nikako se nije uputio u dublje reforme. U skladu s ideologijom vlastite Republike, generalni providur smatrao je da je održavanje postojećeg društvenog poretka temelj socijalnog i gospodarskog uspjeha. Smatrao je, primjerice, da su pojedine plemićke obitelji morale dobiti i do 300 kampa zemlje umjesto onih 150 koji su im na kraju dodijeljeni.³⁰⁰ Ipak, putem investiture, stvorena je elita veleposjednika, koji su trebali predstavljati najvjerniji društveni sloj. Za građanske obitelji rezervirano je do 100 kampa. Vidjelo se, također, da su *graziati* i *benemeriti* imali prioritet u raspodijeli zemlje, pritom su dobivali i najkvalitetniju i najplodniju zemlju. Župnim crkvama

---

²⁹⁹ Soldo, *Grimanijev zakon*, 78.

³⁰⁰ Ibid, 116.

kvota je povišena na 30 kampa, dok su kapetani, harambaše i ostali seoski poglavari dobivali do 8 kampa zemlje.³⁰¹

Može se lako shvatiti kako je niži sloj, upravo to vlaško društvo kojemu je zakon posvećen, dobilo daleko najmanje. Kako bi se postigla svota od 2 kampa koja je prema propisima pripadala svakome pojedincu, zemlja se morala dodjeljivati neracionalno (npr. u dva, tri... različita sela!) i to je najčešće bila zemlja loše ili jako loše kvalitete (na kršu, na kamenu, pogođena sušom, mrazom...). Seljaci su stoga imali malo i nekvalitetno, a da bi obradili svu tu zemlju bili su primorani prelaziti velike udaljenosti.³⁰² Kao nadoknadu, seljaci su često uzimali zemlju u najam od veleposjednika ili seoskih glavara, kojima su također plaćali desetinu.³⁰³ Rezultat je bio katastrofalan. Društvena slika neznatno se poboljšala, vjerojatno se čak i pogoršala. Urodi su bili jako skromni tako da su se seljaci masovno vraćali stočarstvu, ignorirajući odredbe zakona.³⁰⁴

Na kraju moguće je istaknuti još pojedine zanimljivosti zakona. Zaista je uočljiv mletački svjetonazor koji stoji u riječima Grimanijeva zakona. To se potvrđuje kad usporedbom dva, naizgled nebitna, članka s mišljenjima Alberta Fortisa, dvadesetak godina nakon izdanja zakona.

U članku II određena je obveza sadnje lana i konoplje, vrlo pogodnih za odjeću Vlaha, kako se platno više ne bi kupovalo od stranaca. Navodi Fortis: „Redovnost jednog od bivših preuzvišenih gererala u Dalmaciji [Grimani] uvela je u morlačka polja sijanje konoplje koje poslije nije bilo podupirano jednakom žestinom; ali osvjedočena korist navela je mnoge Morlake da je svojom voljom nastave uzgajati, i pouzdano je da od toga vremena nadalje troše nešto manji dio novca na strana platna, jer imaju poneki razboj u selu“.³⁰⁵ U tom slučaju, izgleda da je navedena odredba zaživjela s relativnim uspjehom.

Još zanimljiviji je članak IV u kojemu se navodi da je obavezna sadnja češnjaka i luka. Je li takvu odredbu zaista bilo nužno provesti u zakon? Sudeći prema Fortisu, jest – itekako. Padovanac navodi da Morlaci koriste velike količine češnjaka u njihovoj prehrani, no da unatoč tome praktički nitko ne uzgaja češnjak, već se uvozi u velikim količinama i to po visokim cijenama. „Činilo mi se veoma čudno što Morlaci, kada toliko troše crljenac, češnjak i ljutiku, ne zasade njima svoja široka i rodna polja nego su prisiljeni da ih iz godine u godinu nabavljaju za mnoge tisuće dukata od trgovaca iz Jakina i Riminija“.³⁰⁶

---

301 Ibid, 125-126.

302 Ibid, 123.

303 Perićić, *Dalmacija uoči pada*, 43.

304 Soldo, *Grimanijev zakon*, 131.

305 Alberto Fortis (prev. Mate Maras), *Put po Dalmaciji* (Split: Marjan Tisak, 2004.), 54.

306 Ibid, 54.

U duhu fiziokratizma i Grimanijeva zakona, njegovih ciljeva i neuspjeha, slijedi pokušaj dalmatinske inteligencije da se oživi tužno stanje poljoprivrede i općeg siromaštva stanovništva. Nastaju tako ratarske akademije, a ovdje će se govoriti o prvoj i najvećoj, tj. splitskoj akademiji.

6.3 Spitska akademija

Gospodarsko stanje Dalmacije bilo je početkom 18. st. – u rasulu. Vidjelo se da je Grimanijev zakon nastojao omogućiti ekonomski i socijalni oporavak dalmatinske krajine, s tim da su najveći nedostaci zakona ostali u vidljivo neracionalnoj raspodijeli zemlje i u općenito primitivnom i dekadentnom stanju poljoprivrede. Situacija na granici ostala je još duže vrijeme u stanju latentne nesigurnosti, stoga se slikovito može reći da je seljak „u jednoj ruci držao motiku, a u drugoj arkebuzu...”³⁰⁷ Procjenjuje se da je samo sedmina od potencijalno obradive zemlje (3.500.000 kampa) bila iskorištena.³⁰⁸

Ipak, na temelju nekih projekcija dalo bi se zaključiti da su postupne reforme možda i omogućile neko određeno blagostanje, što se opravdava općim porastom stanovništva. No mora se uzeti u obzir činjenica da su nakon 1718. godine prestali sukobi između Venecije i Porte, te da je priličan broj izbjeglica prešao na stranu Mlečana. Procjene Šime Peričića da je između 1718. i 1795. godine dalmatinsko stanovništvo poraslo za čak 150% (od 108.090 do 288.320) valja uzeti kao indikativan pokazatelj demografskih kretanja, ali nikako kao apsolutni dokaz o boljim socio-ekonomskim uvjetima.³⁰⁹

Nakon izdanja Grimanijeva zakona situacija se nije znatno poboljšala – dapače. Procjenjuje se da je za vrijeme velike gladi u Dalmaciji 1783. godine preko 20.000 ljudi umrlo, a od toga 600 samo u Splitu (već 1782. godine spominje se 400 umrlih u gradu zbog istih razloga).³¹⁰ S ciljem poboljšanja gospodarske slike Dalmacije, godine 1767. osnovano je Gospodarsko društvo (akademija) u Splitu, sukladno s tendencijama u Europi o kojima se već govorilo. Među osnivačima nalaze se znamenite ličnosti splitskoga društva, doktori i odvjetnici, primjerice Nikola Grisogono, Ivan Moller, Josip Ivellio, Leon Urbani te Jerolim i Julije Bajamonti.³¹¹

---

307 Peričić *Dalmacija uoči pada*, 60.

308 Ibid, 60.

309 Ibid, 15.

310 Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska*, 46.

311 Ibid, 29.

Senat u Veneciji ozakonio je instituciju akademije 1771. godine i ona je službeno osnovana 1774. godine u Splitu nakon što je donesen i njen statut. Akademija se morala sama izdržavati, kao što je bilo u slučaju svih ratarskih društava u Republici.³¹² Jerolim Bajamonti definirao je gospodarsku dimenziju akademije sljedećim riječima: „poljodjelstvo, ribarstvo, zanatstvo, trgovina su vrlo široke grane naše gospodarske ustanove. *Među njima prvenstvo nosi poljodjelstvo*“.³¹³ U svom gospodarskom programu *Prospetto di studi economici per la Dalmazia* drugi Bajamonti – Julije – govori pak da „kada napreduje ratarstvo, tada cvjetaju i drugi svi zanati; ali svaki put kada se zemlja ne obrađuje, ukidaju se i druga zanimanja, i na zemlji i na moru“.³¹⁴ Ivan Luka Garanij iz trogirске akademije, na predavanju u Splitu 1778. godine slično navodi da „zemlja poizvodi hranu za život i materijale za trgovinu. Bez proizvoda zemlje, svako drugo sredstvo je privremeno, jer će uvijek ovisiti o strancima i stoga biti podložno promjenama ljudskoga duha. [...] Narodno blagostanje bit će stalno jer će ga hraniti nepresušno vrelo“.³¹⁵ U navedenim riječima vrlo je očiti utjecaj fiziokratizma na rad akademije.

Glavni cilj splitske akademije, kao i svake druge akademije u Republici, bilo je obrazovanje seljaka. Naime, određenu ulogu u lošem stanju poljodjelstva u Dalmaciji mora se svakako prepisati samim seljacima, koji su bili neobrazovani, neskloni promjenama i raspolagali su primitivnim metodama i oruđima. Sam Jerolim Bajamonti navodi da je prvi cilj, kako bi se unaprijedilo poljodjelstvo, obučiti težačku klasu osnovama njezina zanimanja i uređivati njihove običaje (u njegovim spisima prepoznatljivo je racionalističko gađenje za „primitivne“ narodne običaje što je tipično za 18. st.).³¹⁶

Takvu je situaciju vrlo dobro uočio Alberto Fortis, koji je uostalom dobro poznao većinu članova splitske akademije. Fortis navodi da „unatoč izvrsnoj prirodnoj nadarenosti da sve nauče, Morlaci su vrlo oskudnog znanja u zemljoradnji i uzgoju stoke. Izuzetna osobina toga naroda da se uporno drži starinskih običaja, te mala briga što je dosad pokazivana da se ta upornost pobijedi zornim dokazima o korisnosti novih načina, nužno moraju voditi do ovakvih posljedica. Njihova goveda i ovce često trpe glad i studen na otvorenome. Reli kojima se služe i ostalo ratarsko oruđe izgledaju kao da su prvi puta izumljeni.“³¹⁷ Zato, kada govori o Splitu, navodi svoje veliko povjerenje u rad akademije: „Na obalama splitske luke, nadesno od grada, pružaju se mnogobrojna obitavališta predgrada i dobro obrađena pridgradska zemljišta. Među ovima je spomena posebno vrijedno imanje namijenjeno pokusima i sastancima Poljoprivrednoga društva, podignuto kao valjan uzor i održavan o trošku znatna broja tamošnjih plemića i građana. Treba poželjeti da ne propadne u nezgodan čas jedna tako plemenita

---

312 Ibid, 33-34.

313 Ibid, 31.

314 Ibid, 75.

315 Ibid, 87.

316 Ibid, 97.

317 Fortis, *Put po Dalmaciji*, 43.

i hvalevrijedna zaklada; toj je pokrajini prijeko potrebno da u njoj puste korijena ratarske nauke, jer su i u obradu zemlje i u uzgoj stoke vrlo loše upućeni kako Morlaci, tako i primorski seljaci“.³¹⁸

Stoga je i Julije Bajamonti u već spomenutom *Prospetto* istaknuo velik broj nedostataka u poljoprivredi. Primjerice, žali se da je proizvodnja pšenice jako loša, te da bi morali praviti kruh od krumpira ili kestena umjesto da jedu pecivo vrlo loše kvalitete i slabe hranjive vrijednosti.³¹⁹ Ili navodi da se skladištenje vina radi u vrlo lošim uvjetima, što uvelike utječe na kvalitetu proizvoda (vino je odlična sirovina za trgovinu).³²⁰ Masline se беру – ali nitko ne zna kad: netko ih bere prerano, netko prekasno, a način tiješjenja ulja bio je manjkav i neekonomičan, pa je završni proizvod ponovno sumnjive kvalitete.³²¹ Takvih primjera ima još dosta, i jasno se primjećuje da su akademičari uočili neke od glavnih razloga lošeg stanja poljoprivrede, te da su njihovi prijedlozi bili detaljni i dobro smišljeni.

---

318 Ibid, 172-173.

319 Božić-Bužančić, *Južna Hrvatska*, 76.

320 Ibid, 78.

321 Ibid, 81.

7. KOMPARACIJA IMPERIJA: HABSBURŠKA MONARHIJA

7.1 Deforestacija u Primorskoj krajini: formulacija pitanja

Primorska strana Velebita i današnjem će promatraču ostaviti nestvaran dojam goleti. Bitan je akter u povijesti deforestacije tog kraja grad Senj. Povijesno razdoblje koje se najlakše povezuje sa Senjom je, naravno, uskočko doba. Senj je bio središte istoimene Senjske kapetanije, koja je unutar Karlovačkog generalata uključena u Primorskoj krajini.³²² Senjska kapetanija postojala je još od 1469. godine unutar sustava obrane Matijaša Korvina. Od 17. st. do 1746. godine Senjska i Otočka kapetanija tvorile su spomenutu Primorsku krajinu, no preustrojem Krajine na pukovnije Senj je postao dio Otočke pukovnije.³²³ Iz perspektive ekohistorije posebno je bitno voditi računa o geografiji te o specifičnostima područja. U Primorskoj krajini istaknuta je dvojnost između obalnog/mediteranskog dijela i druge strane Velebita, što je uostalom glavna osobina čitavog dinarskog područja. Dvojna dimenzija ključna je za razumijevanje povijesti tog kraja i to ne samo iz perspektive povijesti okoliša, već i ekonomske, kulturne, političke itd. povijesti.

U ovome će se poglavlju analizirati dva važna trenutka u povijesti šuma austrijskog primorja. U prvom redu naglasak će biti na pitanju Uskoka. To je zanimljivo pitanje iz povijesti šuma zbog više razloga. Prije svega, Mlečani su gajili želju za daljnjom trgovinom sa Senjom, iako je to postalo gotovo nemoguće već od 1525. godine nakon osmanskih prodora. Potom su Uskoci i rastuća ljubomora Austrije dodatno otežale promet prema Veneciji. Gradu sv. Marka nije, također, pošlo za rukom da dobije (ili otkupi) pravo korištenja senjskih šuma.

Drugi trenutak dolazi kasnije tj. u drugoj polovici 18. st., kada Vojna krajina prolazi veliku fazu reformacije pod Marijom Terezijom. U tom kontekstu uvedeni su moderno šumarstvo i stroga regulacija sječe šuma. To je bitno iz više razloga. Prije svega iz perspektive modernizacije državnog sustava koji se reflektirao i na odnos prema šumama. Također, vrlo zanimljivo ostaje analizirati kako je Austrija pristupila sličnom problemu od kojeg je patila i sama Venecija.

Treća dimenzija koja kao *leitmotiv* povezuje navedena razdoblja je trenutak velikog iseljavanja novog stanovništva u 18. st. i ubrzanje procesa deforestacije.

---

322 Fedor Moačanin, "Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st.", *Arhivski vjesnik* (1991-1992.), 160.

323 "Senjska kapetanija", *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55422>) (10.01.2016.)

7.2 Uskočko pitanje i senjske šume

Venecija je, dakle, dugo nabavljala drvo preko Senja. Nakon dolaska Osmanlija, Valerio Augustini, tadašnji rektor otoka Krka, 1527. godine konstatira da je Senj oduvijek bio izvor dobrog drva za potrebe izrade vesala za galije u Arsenalu. Međutim, tada je Veneciji bila ukinuta ta mogućnost, i Augustini je smatrao da je samo održavanjem stabilne vlade Frankopana bio moguć nastavak trgovine od koje bi Arsenal u Veneciji godišnje mogao izvući dovoljno drva za izradu između 8.000 i 10.000 vesala.³²⁴

Dolaskom Uskoka situacija je postala samo teža: dobro su poznati uskočko gusarenje i velike poteškoće koje su oni uzrokovali Mlečanima. U članku Nataše Štefanec vrlo je detaljno analizirano pitanje senjskih šuma početkom 17. st., kada su vođeni pregovori između Venecije i Austrije oko prodaje senjskih šuma Mlečanima. Venecija je htjela sebi osigurati sigurno tržište, a u okolici Senja, prema svemu sudeći, šume su bile prilično bogate.

Jedan od prvih koji je povezao uskočko pitanje sa šumama bio je tadašnji senjski biskup Markantun de Dominis. Godine 1601. Dominis je nastupom u mletačkom Senatu ponudio svoju pomoć u procesu kupoprodaje senjskih šuma Veneciji. Dominis je ustvrdio da se uskočko pitanje ne može riješiti ako se Uskoke ne premjesti na drugu lokaciju, primjerice u Otočac. No, osim prirodnog nepovjerenja Habsburgovaca prema eventualnoj suradnji s Venecijom, postojao je i problem velikih dugovanja u kojima se nalazila sama monarhija. Dominis je tako ponudio rješenje koje je, prema njegovom mišljenju, bilo na obostrano zadovoljstvo. Što se tiče troškova premještanja Uskoka u Otočac Dominis je naglasio kako je naišao na trgovce koji su bili spremni platiti 50 tisuća dukata pod uvjetom da im se omogući sječa šuma oko Senja i u široj okolici i da im Venecija omogući potpunu slobodu plovidbe i trgovine. Dominis je zato predložio da se sama Venecija službeno postavi u tim pregovorima, jer je iz te situacije mogla maksimalno profitirati dok bi Habsburgovci istovremeno došli do bitnog kapitala. Također, mletački bi trgovci dobrim mogućnostima trgovanja brzo vratili troškove ulaganja. Dominis je nadodao da bi se jedino stanovnicima (posebno vojnicima) Senja, tj. onima koji bi tamo ostali nakon iseljavanja Uskoka, trebala omogućiti sječa šume, kako bi time lagano zaradili i ne bi se vratili lošim

---

324 Ljubić (ur.), *Commissiones*, vol. II, 39. "*Soleva la dicta città de Segna dar alla casa del arsenal ogni anno una gran quantità de remi da galia, ma al presente dubito pocha se ne possa haver, si per esser sta ruinato et depredato il paese, come etiam che forsi per li capitanei delo archiduca non serà lassato extrazer. Ma se l dominio del conte Bernardino Frangapani se conserverà, il loco suo de la Sernoniza serà sufficiente de tenir fornita la casa, per esser bastante da far ogni anno da 8 in 10000 remi. Questo discorso per la importantia sua mi ha parso di fare, acciochè vostra serenità sia instructa in questa materia etc.*"

navikama.³²⁵ Ovaj se prijedlog nije, u konačnici, realizirao, no zanimljivo je da je Dominis pogodio u srž problema koji će se poslije često vraćati na dnevni red: Austrija nije posjedovala kapital za uzdržavanje Vojne krajine i mogla je zaraditi prodajom šuma Veneciji koja bi, s druge strane, uživala u rješenju uskočkog pitanja. Vidljivo je, kako su šume i u ovom slučaju bile u središtu rasprave.

Do prvih ozbiljnih pregovora oko tog pitanja došlo je iste 1601. godine. Tada je mletački veleposlanik u Grazu poslao prvu ponudu od 300.000 talira (mnogo!) za kupovinu drva iz senjskih šuma. Iz Graza je upućena komisija koja je trebala ispitati mogućnost takve radnje na samom potručju. Iako je donesen zaključak da su stanje šuma i potencijalna zarada bili odlični, dogovor nije postignut.³²⁶ Već godinu dana kasnije poslana je druga komisija, koja je isto tako donijela pozitivan zaključak, u 6 sažetih točaka. Navodi se da bi se trebalo 1) iskoristiti čim prije priliku za dobru zaradu, dok bi se 2) zarađeni novac najbolje iskoristio plaćanjem vojnika i održavanjem utvrda na području Senja. 3) Realizacija cijelog projekta prepustila bi se Mlečanima, koji bi doveli svoje radnike, pomoćno osoblje i majstore. Potencijal poslovanja bio bi neizmjeran pošto je 4) Senj bio neizmjereno bogat šumama (u kojima bi se moglo sjeći preko 100 godina) i 5) te su šume bile pune kvalitetnog drva. 6) Šume bi se također moralo najviše sjeći oko grada kako bi se lakše kontrolirali osmanski napadi. Pregovori, u koje je uključen sam car pa čak i papa (koji je trebao biti posrednik u pregovorima) 1603. godine ponovno su prekinuti.³²⁷

U jednom pismu generalnog providura Filippa Pasqualiga iz 1602. godine isto tako se vidi kako je uskočki problem zapravo bio usko povezan s pitanjem senjskih šuma. Navodi se da su se Uskoci, pošto

---

325 Idem (ur.), *Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa*, 17-20. "*Il vero rimedio di provedere a questi disordini et a tanti travagli, unico et potentissimo, sarà adunque il levar gli Uscochi da Segna, et dividerli a dentro fra terra in Ottosaz et altri luochi [...]. [Siccome s]ua altezza [è] esausta di denaro per le continue necessarie spese, non occorre pensar di proporre nuove occasioni, se non si provvede prima del denaro per farle. Questo e: io ho trovato mercanti, che accomoderanno l'imperator di 50 mille ducati con questa conditione, che gli siano concessi gli alberi et legni, che sono nelli boschi vicini a Segna et in tutte quelle rive dei lochi arciducali, con libertà di poterli estrarer per donde le piacerà senza pagamento di datio alcuno. Dal datio di questi legnami, che è delli principi, de' quali ne sono in grandissima abundantia et copia, in breve tempo si rimborseranno di tutto il danaro esborsato, et ne faranno anco grosso guadagno. [...] [N]e vi pongono altro dubbio, se non che la serenità vostra si conteuti promettere, che non sarà loro data molestia o impediumento nel mare, mentre transiteranno col sudetto legname in modo tale, che possano condurlo dove et come più loro sarà di piacere et di commodo. Non voglio anco restar di accennare alia serenità vostra, se paresse bene discorrere colla sua somma prudenza, se tornasse a lei conto, per liberarsi et più presto et più facilmente da tanti travagli et dauni di Uscochi, l'attendere ella stessa a questo negotio, poi che non li mancheranno modi secreti et sicuri di poterlo fare col mezzo de' mercanti particolari, senza interessarvi il publico; perche, accomodandosi del legname, che potesse a lei bisognare, et facendo vender il restante, potrebbe in breve riffarsi di tutto il suo capitale, et avanzare anco grossamente. [...] et quanto alii altri soldati, che resteranno in Segna, si è pensato anco il modo di provederli al vivere, senza che habbino occasione di andar a rubbare, et questo sarà, che loro soli possino tagliar li legnami et condurli alle marine alli mercanti; et così con l'utilità che caveranno da tale lavoro, potranno sostentarsi con le loro famiglie senza correre li pericoli, che corrono di andar rubando con mala satisfatione de' principi loro, che un giorno potrebbono darli castigo oltre la pena, che nell' altra vita patiranno dal signor dio*".

326 Štefanec, "Trgovina drvetom", 348-349.

327 Ibid, 350.

im se oduzela mogućnost za slobodnu plovidbu (očito da je to bilo samo privremeno stanje!), sve više okretali krčenju šuma kako bi došli do neke sitne zarade, što su i sami Uskoci smatrali nečime što je ispod njihove časti. Prijedlog providura bilo je da se zato pod svaku cijenu nastoji nagovoriti cara i ugarski Sabor na to da se Senj proda Veneciji ili da se da u zamjenu. Uostalom, car je imao prevelike troškove i previše problema koje su uzrokovali Uskoci. Pasqualigo je ustvrdio da bi svaka cijena bila opravdana budući da bi tako Venecija sebi osigurala lijepe šume i mogla bi otvoriti skelu u Senju koja bi značila oživljavanje ekonomije kvarnerskih otoka i trgovine s Likom i Krbavom. Zaključak je da se svakako nije smjelo dopustiti da ovakva prilika propadne jer bi se iz senjskih šuma mogle izvući vrijedne količine drva za vesla i bilo koje druge potrebe Arsenala. S druge strane, i car bi profitirao jer bi tako izvukao popriličnu zaradu potrebnu za održavanje brojnih utvrda i riješio bi se nezgodnog problema Uskoka.³²⁸

Interesa za uspješne pregovore bilo je, dakle, s obje strane. Međutim, prvi su pregovori propali, a tako će i sljedeći. Godine 1607. poslana je još jedna komisija iz Graza, a i mletački trgovci aktivno su sudjelovali u raspravi, no zbog sve većih problema koje su uzrokovali Uskoci i ovoga puta bilježio se neuspjeh.³²⁹ Međutim, postoje očiti dokazi da su unatoč pregovorima, ratu itd. Senjani i dalje prodavali drvo Mlečanima.³³⁰

---

328 Novak (ur.), *Commissiones*, vol. VI, 100-101. "*Per il contrario si puo anco andar discorrendo che non hauendo li Vscochi assegnamento alcuno stabile et certo col quale possano sostentarsi, hanno conuenuto per uiuere applicarsi al taglio di legne da fuoco nella Murlacca, col qual essercicio par ad essi d'esser molto decaduti dalla loro conditione [...]. Pero concorrendo io largamente nell' opinione che haueua il signor Rabatta, credo che sarà molto difficile, et quasi impossibile che siano in cosi ristretta osseruanza che non darà modo alli loro Prencipi di poterli pagare et trattenere cosi che habbiano occasione di scordarsi del tutto il mare. Onde quando si potesse ridur l'imperatore et la dieta d'Ongeria a partito di uender o cambiar Segna come facilmente ui si ridurrebbe il Serenissimo Ferdinando, che ne riceue grandissimi trauagli, et grossa spesa, la quale per interesse di suoi stati non uolendo la Maesta Cesarea saperne pur d'un guattrino, resta tutta sopra la sua borsa; io lo darei il comprarla ad ogni prezzo, che non sarebbe mai tanto che non fusse maggior il beneficio d'assicurarsi per sempre da tanti distributi et l'utile dell'uso di quelli boschi, et il buon indrizzo, che si potesse fare a quella marina d'una scala di cordouani, cierami, cere, grani et di quantità grande de animali grossi et minuti per uso di questa città che si cauerebbero dalla Crouatia dalla Licca, Corbauia et altri paesi turcheschi con augumento di datij, et miglioramento della populatione dell'isole del Quarnero in gran parte dishabitate da che fu interrotto quell'antico commercio. Et quando al presente non ui fusse buona congiuntura per trattare questo negotio par' a me, et sia detto con ogni debita reuerentia, che non si dourebbe a modo alcuno lasciar cader dalle mani quelle di boschi gia promosso, et cosi ben incaminado, dal quale oltre che con grand' auuantaggio si cauerebbero abbondantemente albori, antine, et remi per galee grosse et sotili, et ogn'altra sorte di legname per uso dell'arsenale si darebbe modo a quelli Prencipi di trattener li Vscochi, et di fabricarle alloggiamenti nelli castelli di quella frontiera, li quali essendo gia molti anni per mancamento di denari tenviti in malissimo stato et con poca difesa, restano ad arbitrio di Turchi con interesse anco di Vostra Serenità per termine di uicinanza".*

329 Štefanec, "Trgovina drvetom", 354.

330 Ibid, 359.

7.3 Degradacija šuma u Primorskoj krajini

Kao što je već prije naglašeno, više autora upućuje na interpretaciju da je do uništenja senjskih šuma (a i okolnih šuma na obalnoj strani Velebita) došlo tek u kasnije vrijeme, tj. od 18. st. pa nadalje. S jedne strane, Mlečani su oduvijek gledali sa strahom na stanje svojih šuma: već u 15. st. postoje alarmantne izjave o navodnom katastrofalnom stanju šuma na istočnoj obali Jadrana, a ubrzo su se počele i poduzimati mjere u tom pogledu. Od strane Habsburgovca ne postoji veći interes za stanje velebitskih šuma sve do druge polovice 18. st., a on se pojavio upravo za vrijeme reforme Vojne krajine pod Marijom Terezijom. Izvori nam kažu da su šume tada već bile u lošem stanju i da se počeo provoditi plan obnove i održavanja pod vodstvom države odnosno vojnih vlasti. Tako su velebitske šume bile u nadležnosti Karlovačkog generalata.³³¹

Početak 17. st. stanje tih šuma vjerojatno je još bilo dobro: Štefanec je došla do zaključka da do 1630-ih lokalna potrošnja drva nije mogla znatno utjecati na deforestaciju, iako su procesi degradacije postepeno počeli rasti od 16. st. pa nadalje.³³² Prve su se negativne reakcije vidjele svakako u Senju gdje su se, zbog prekomjerne sječe okolnih šuma, sve češće počele registrirati poplave u gradu.³³³ Mora se naglasiti da se ne može s jasnoćom znati koji je bio realan obim tih šuma. Reklo se već u prijašnjim poglavljima da to vrijedi prije svega za Sredozemlje. S pažnjom se moraju uzeti u obzir opisi antičkih pisaca. Tako se u Antici često ne razlikuje prava šuma od obične makije, dok je s druge strana u ranom novom vijeku makija oštro naznačena kao oblik degradirane šume!³³⁴ Dakle, koliko su šume u Primorskoj krajini zaista bila bogate ne možemo znati sa sigurnošću. Primjerice, šumar Brunoslav Kosović u članku iz 1914. godine navodi da je glavni nedostatak terezijanskih reformi šumarstva u 18. st. taj što su Austrijanci predložili povratak šuma na staro stanje (dakle, odlično stanje). Međutim, autor je mišljenja da nije uopće rečeno da su šume ikad bile tako guste, a to je, uzimajući u obzir današnja istraživanja, poprilično suvremeno tumačenje problema deforestacije na Sredozemlju.³³⁵

Može se, pak, u svakom slučaju prihvatiti pretpostavku da je postojala određena faza degradacije postojećih šuma te da je ona bila posebno jaka u 18. st. Povjesničar Karl Kaser je za to ponudio vrlo detaljno objašnjenje. Prema autoru, glavni uzrok deforestaciji bio je porast stanovništva u 18. st., tj. nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine.

---

331 Anna Maria Gruenfelder, "Velebitske šume od 16. do 18. stoljeća", u: *Triplex Confinium*, 367.

332 Štefanec, "Trgovina drvetom", 338.

333 Ibid, 344

334 Joachim Radkau, *Nature and Power: A Global History of the Environment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 133.

335 Brunoslav Kosović, "Prvi šumarski stručni opis i nacrt šuma na Velebitu i Velikoj Kapeli od Dalmatinske medje do Mrkopolja i Ogulina", *Šumarski list* (Zagreb, 1914.), 13.

Sve do kraja 17. st. Karlovački generalat bio je samo rijetko nastanjen, na obalnom području gotovo bez stanovnika. Oko 1670. godine u Primorskoj krajini brojala su se samo tri glavna naselja, tj. Otočac, Brinje i Senj. Tako je u Otočcu 1623. godine bilo samo 396 stanovnika!³³⁶ U jeku ratnih zbivanja, 1683. godine dolazi se do prvog velikog vala iseljavanja iz Osmanskog carstva, a nekoliko godina kasnije iz Like u Karlovački generalat dolazi preko 4000 izbjeglica. Glavna teza autora jest da se u kratkom vremenskom razdoblju od 1700. do 1750. godine dogodila značajna deforestacija.³³⁷ Proces je ukratko formuliran na sljedeći način:

1) Naseljavanje novog stanovništva u Primorsku krajinu ubrzo je uzrokovalo prenaseljenost. Seljaci su, pak, tamo ostajali jer su im uvjeti u Vojnoj krajini bili bolji nego u civilnom zaleđu gdje su se plaćali porezi. Kako su imali zadaću služiti vojsku, obrađivanje zemlje i stočarstvo ostale su glavne zastupljene gospodarske grane (koje su se, za razliku od trgovine i zanatstva, mogle obavljati sezonski).

2) Prva posljedica prenaseljenosti bila je rastući nedostatak zemlje, što je dovelo do reakcije i ubrzano su se počele krčiti šume radi dobivanja nove zemlje.³³⁸ Takva je situacija jasno opisana u izvoru iz 1700. godine.³³⁹

3) Krčenje se šuma, pak, postupno pojačalo zbog sve većeg nedostatka zemlje, dok je s druge strane ojačala trgovina sa Senjanima i Mlečanima, kojima su krajišnici prodavali drvo u zamjenu za žito. Zbog toga je broj šuma kraj obale postajao sve manji, te su se krenule krčiti i one u unutrašnjosti odnosno na većim nadmorskim visinama.³⁴⁰

4) I u nedostatku drva, Senjani su krajišnicima prodavali žito unaprijed, što je stvorilo situaciju pravog dugovanja.

5) Sve veća je bila, dakle, potražnja drva, pa su krajišnici morali tražiti drvo sve dalje od obale.

6) Bura i drugi nepovoljni vremenski uvjeti u međuvremenu su spriječili da se na ogoljenim prostorima ponovno stvore obradive površine. O tome nam govore podaci, u kojima se jasno vidi da su obradiva zemljišta sve manja, a ne veća, unatoč rastućoj deforestaciji!³⁴¹

Nakon što je prepoznata ozbiljnost postojeće situacije, godine 1765. izdana je uredba o šumama kojom je zabranjeno krčenje šuma bez službene dozvole.³⁴²

---

336 Kaser, "Uništenje šuma", 379-380.

337 Ibid, 382.

338 Ibid, 383.

339 Ibid, 384.

340 Ibid, 385.

341 Ibid, 386.

342 Ibid, 388.

7.4 Reforme Marije Terezije i znanstveno šumarstvo

Marija Terezija predstavlja veliku prekretnicu u povijesti Habsburške monarhije. Za vrijeme njezine duge vladavine uvedene su brojne reforme u državnom aparatu, koje su najčešće povezane s politikom prosvijećenog apsolutizma. Za povijest Hrvatske od posebne je važnosti reforma Vojne krajine, kada je tzv. „militarizacijom“ krajina postala *de facto* izvor jeftine vojske za cijelu monarhiju. Vojna krajina doživjela je, pak, unutarnju reorganizaciju i sveobuhvatnu racionalizaciju uprave, što se odrazilo i na upravljanje prirodnim resursima pod koje, naravno, spadaju i šume.

Velebitske šume dugo nisu bile od većeg interesa Habsburgovcima. Preveliki troškovi za transport drva nisu mogli opravdati potražnju tržišta, posebno budući da su Nasljedne austrijske zemlje bile izuzetno bogate šumama.³⁴³ Od 18. st. počele su se, međutim, nazirati nove tendencije. Novi interes u drugoj polovici stoljeća može se prije svega objasniti merkantilizmom tj. doktrinom o bogaćenju putem državnih resursa. Prosvjetiteljstvo je zasigurno pridonijelo i želji da se puk obrazuje o dobrom gospodarenju svojim šumama.³⁴⁴ Prihvatljiva je, također, teza da su nakon velikih ratova Karla VI i Marije Terezije, velebitske šume predstavljale dobru priliku za zaradu u svrhu sanacije državne blagajne.³⁴⁵ Već od Karla VI jasno počinje period dominacije Habsburgovaca na Jadranu, pa je integracija istočne obale predstavljala logičan smjer razvoja jadranskog gospodarstva sa sjedištem u Trstu. Zanimljivo je stoga spomenuti da je godine 1749. stvoreno jedinstveno komercijalno-upravno područje pod nazivom Austrijsko Primorje s intendantom u Trstu koje je trebalo, između ostalog, nadzirati situaciju nad šumama u Krajini. Senj dolazi pod upravu intendance 1752., a Karlobag 1754. godine. Intendanca je, međutim, ukinuta 1776. godine i formalno je fragmentirano teritorijalno jedinstvo Austrijskog primorja: tada Rijeka i Hrvatsko Primorje počinju biti sve više integrirani u sustav Hrvatske odnosno Ugarske.³⁴⁶

Također, kao što se već kazalo, racionalizacija gospodarenja šumama dio je procesa opće reformacije Vojne Krajine. Kako ne bi bilo zabune – šume u Vojnoj krajini dobivaju naziv „*Militärwäldungen*“. Godine 1764. je zato obavljena prva velika inspekcija velebitskih šuma pod vodstvom majora Piekera koja je trebala provjeriti stanje šumskog pokrova. Zaključeno je da opće stanje šuma nije bilo dobro i da su postojale očite razlike na većim nadmorskim visinama gdje su šume

---

343 Štefanec, "Trgovina drvetom", 341.

344 Gruenfelder, "Velebitke šume", 370-371.

345 Brunoslav Kosović, "Prvi šumarski stručni opis", 6-7.

346 Mirjana Perenin, "Spisi komercijalne uprave za Senj, Karlobag, Kraljevicu i Bakar s posebnim osvrtom na fond "Commercialia" (1749-1776)", *Arhivski vjesnik* (Zagreb: 1993.), 209-210.

bile gušće. Doneseni su, također, konkretni savjeti za sanaciju istih.³⁴⁷ Mapiranje predstavlja vrlo vrijedan primjer početka razvoja modernog šumarstva na području Hrvatske.

Pod dojmom Piekerovog izvještaja godinu dana kasnije izdaje se prvi Waldordnung (Šumski red) za Karlovački generalat, u kojemu je izričito sastavljen plan za održavanje i sanaciju šuma. Sadnja hrastovine za brodogradnju označena je kao poseban prioritet, što podsjeća na slučaj mletačkih šuma u Dalmaciji i Istri.³⁴⁸ Šumski red bio je sastavljen od 34 članka s raznim regulacijama, od naredbe za izgradnju zatvorenih ognjišta (vrlo koristan podatak koji nam govori o nezanemarivom utjecaju vlaških kuća) do odredbe o uništavanju koza u roku od šest godina. Iznesene su, također, prve zamisli o pošumljavanju te je zabranjena sječa prema granici s Osmanskim carstvom. U Waldordnungu je dostupan i podatak da je od ukupnog broja stabala 26% bilo odgovarajuće kvalitete za brodogradnju.³⁴⁹ U šumskom je redu isto tako predložena izgradnja putova (8 glavnih putova širine od 3 metra) koji su trebali povezivati visoke velebitske šume s lukama (npr. Senj), a čija se izgradnja trebala povjeriti graničarima. Red su izglasali Dvorsko ratno i Dvorsko trgovačko vijeće 1765. godine.³⁵⁰

Neizmjereno bitna godina za hrvatsko šumarstvo je 1769., kada se izdaje Zakon o šumama u 55 članka. Radi se o prvoj izdanom zakonu o šumama na hrvatskom jeziku! Uvođenjem zakona počela je izgradnja državnih skladišta za drvo i državnih pilana. Posebno važna bila je izgradnja ceste Jozefine koja je spajala Karlovac i Senj.³⁵¹ Međutim, prethodno navedenim zakonom iz 1765. godine izdani su propisi koji su se dokazali posebno nepogodnima za krajišnike. Graničarima je dopušteno korištenje šuma, no uz izričiti uvjet da su drvo morali prvo isporučiti lučkim skladištima i tek onda preuzeti određenu količinu. I stanovnicima Senja i Karlobaga zabranjeno je bilo crpiti drvo izravno iz šuma kako bi se, dakle, regulirala i pratila potrošnja drva.³⁵² Novom inspekcijom 1768. godine donesen je zaključak da se stanje šuma u međuvremenu znatno pogoršalo.³⁵³ Deforestaciju se nije uspjelo zaustaviti u kratkom vremenskom roku, te se degradacija šuma nastavila još duboko u 19. st. Takvu sudbinu prate i šume Dalmacije koje će se naći pod upravom Austrije nakon propasti Mletačke republike. To je činjenica koja nam samo potvrđuje da su procesi u okolišu dugotrajni i da zahtijevaju pozorno praćenje i mudru politiku.

---

347 Gruenfelder, "Velebitske šume", 369-370.

348 Idem, 371.

349 Vice Ivančević, "235 godina šumarije Krasno (1765-2000) – Najstarije šumarije u našoj zemlji", *Šumarski list* (Zagreb: 2000.), 705.

350 Ibid, 706.

351 Ibid, 706.

352 Gruenfelder, "Velebitske šume", 371.

353 Ibid, 372.

Zaključak

U ovom radu otvorena su različita istraživačka pitanja i postavljene su pojedine teze. Prvo i temeljno istraživačko pitanje bilo je: *Do koje su mjere Mlečani i njihova uprava utjecali na deforestaciju na području Dalmacije?* Stoga, kako odgovoriti na izjavu Dragutina Lesmana, hrvatskog šumara, koji je početkom 20. st. ovim riječima govorio o Mlečanima: „Stisnuo sam se u kut, ter promatrao kroz zatvoreno okance broda obalu hrvatskog primorja. Kod tog sam nehotice zaželio svako zlo, potomcima onih nezasitnih Mlečana, koji nam naše lijepe primorske krajeve tako opustošiše“?³⁵⁴

Mogu se istaknuti glavna tumačenja koja su slijedila u istraživanju.

1. Ponudila se teza koja opovrgava mit o tome da su Mlečani nerazumno i neopravdano iskorištavali dalmatinske šume. Naravno, ustanovljeno je da su oni bili faktor u procesu deforestacije. Imali su izravan interes u iskorištavanju dalmatinskih šuma, zbog silne potrebe ogrjevnog drva za metropolu i održavanje državne i lokalne brodogradnje. Međutim, dalmatinsko drvo nikako nije bilo glavni izvor drva Mlečana niti postoje razumne indikacije o masovnoj sječi šuma s njihove strane. Razlozi za deforestaciju ne mogu se svesti na samu Veneciju i stoga su pronađeni i drugi akteri.

2. Stočarstvo je bio izuzetno bitan agens u procesima degradacije šumskih površina. Radi se o gospodarskoj aktivnosti koja je bila prisutna i dominantna na čitavom dalmatinskom prostoru, kako na obali tako i u zaleđu. Transhumantno stočarstvo posebna je pojava na dinarskom području i ona je isto tako pridonijela pogoršavanju tih procesa. Stočarstvo je pridonijelo deforestaciji paljenjem i krčenjem šuma za dobivanje novih livada za ispašu. Posebni klimatski uvjeti i geomorfološke karakteristike terena onemogućile su obnavljanje istih šuma.

3. Pritom su Morlaci, odnosno dinarski Vlasi koji su obitavali na području Mletačke republike i u široj okolini, posebno bitan subjekt u tom procesu. Radi se o jedinstvenoj društveno-kulturnoj kategoriji i karakterističnoj povijesnoj pojavi na području jugoistočne Europe. Svojim stilom života pridonijeli su ubrzanju procesa deforestacije i oduprijeli su se uvođenju reformi u 18. st.

4. Lokalne zajednice su usprkos regulacijama i zakonima iskorištavale šumske resurse izvan okvira održivosti. Postoji više razloga za to. Polazi se, prije svega, od činjenice da, kao i u drugim slučajevima (Francuska, Engleska, Njemačka...), lokalne zajednice i država nisu imali iste interese kada je riječ o korištenju šuma. Venecija je promicala pažljivu i razumnu praksu koju je dalmatinsko stanovništvo teško prihvaćalo. Isto je stanovništvo bilo jako siromašno i iskorištavanje drva bilo je ključno za preživljavanje.

---

³⁵⁴ Dragutin Lasman., "Šumarenje na otoku Rabu", *Šumarski list* (Zagreb, 1906.), 142.

5. U slučaju Korčule jasno su se vidjeli primjeri svih tih procesa. Na otoku su načinjene velike štete na račun šuma unatoč profitabilnoj gospodarskoj grani. Brodogradnja je na Korčuli predstavljala izuzetno vrijedan ekonomski sektor, no prevagnuli su drugi posebni interesi, prije svega poljoprivrednika i stočara koji su krčili šume radi dobivanja novih površina. Tu se otvara i pitanje o trgovini drvom, posebno bitno za Korčulu, ali i za ostale dalmatinske krajeve. Trgovina drvom, bolje rečeno krijumčarenje, predstavljala je vrijedan izvor prihoda za pretežno siromašno stanovništvo.

6. U konačnici, postoji i činjenica da je rani novi vijek u potpunosti ovisio o drvu koje se koristilo za bilo kakvu gospodarsku aktivnost (industrija, ribarenje, brodogradnja...) i kao glavni izvor energije za svakodnevni život. Deforestacija je fenomen koji se prati na čitavom europskom kontinentu i to je također činjenica koja se mora uzeti u obzir.

7. Stoga se ponovno može naglasiti da Venecija nije bila jedini faktor u procesu nestanka dalmatinskih šuma i da je proces deforestacije bio vrlo složena pojava koja je ovisila o brojnim razlozima i pojedinostima.

Tako se dolazi do niza pitanja koja odgovaraju više-manje istom problemu: *Kakva je bila službena politika Venecije? Kakva njezina uprava? Kakav njezin odnos s lokalnim stanovništvom? Do koje su mjere političko i gospodarsko stanje Republike utjecali na stvaranje problema deforestacije?*

Nešto se već govorilo u prijašnjim rečenicama, no sada vrijedi ponovno naglasiti neke dodatne pojedinosti.

1. Venecija je imala organiziran sustav očuvanja državnih šuma i vodila je dugoročnu politiku o iskorištavanju šumskih resursa. U Dalmaciji je provodila strogu politiku koja nije, međutim, bila djelotvorna. Šumarska politika je u 18. st. kasnila u odnosu na druge europske države, posebno u usporedbi s Habsburškom monarhijom gdje se razvilo moderno šumarstvo za vrijeme vladavine Marije Terezije.

2. Jedan od problema uprave u Dalmaciji jest nepostojanje općeg pravilnika o očuvanju šuma te o reguliranim praksama. Venecija se koristila zakonima lokalnog karaktera koji su mogli varirati u odnosu na lokaciju.

3. Službena politika Venecije bila je, stoga, da se šume koriste i održavaju s dugoročnim planiranjem i vodeći brigu o različitim interesima. Međutim, Venecija je isto tako imala prioritet i koristila je značajne količine drva za svoje potrebe. Očekivala je, također, poslušnost od svojih podanika i ponašanje prema modelima koji ponekad djeluju nerazumnima ili teško ostvarivima.

4. Sukladno tome, odnos s dalmatinskim stanovništvom bio je ambivalentan. S jedne strane, može se prepoznati nepovjerenje, ako ne i prezir, prema tom stanovništvu koje se ponašalo mimo pravila i

neovisno o službenoj politici Venecije. Posebno je negativan stav prema Morlacima, stočarskom narodu koji je u načelu bio u potpunoj suprotnosti s pomorskom i urbanom tradicijom Grada na laguni. S druge pak strane, prepoznaju se i naponi Venecije da promijeni svoja pravila u trenutku većih ekonomskih i društvenih kriza. U konačnici, Venecija i dalmatinsko stanovništvo u velikoj većini slučajeva nisu imali iste interese, što je stvaralo nepremostive barijere u tom odnosu.

5. Sve teže političko i gospodarsko stanje Republike svakako je imalo utjecaj na razvoj cijele problematike. Vidjelo se, primjerice, da je za vrijeme Kandijskog rata Venecija dala privatizirati velike šumske površine kako bi riješila svoju financijsku situaciju. Venecija je pokušala unaprijediti stanje dalmatinskog gospodarstva u duhu fiziokratizma. Reforme su trebale, između ostalog, preobratiti morlačko i dalmatinsko stanovništvo na poljoprivredu, što bi ih, dakle, odvučlo od stočarstva i pritom bi očuvalo šumske površine. Reforme su bile u velikoj mjeri neuspješne i u 18. st. procesi deforestacije odvijali su se još većom brzinom.

Na kraju, postavila su se i pitanja koja su izričito ekohistorijske naravi: *Kada je nastao krš i je li on prirodna pojava? Do koje je mjere čovjek kroz stoljeća utjecao na promjene okoliša? Postoji li izvorni dalmatinski krajolik?*

Imajući na umu dosad analizirane odgovore može se još nešto zaključiti.

1. Na jadranskoj obali događali su se procesi koji se mogu primijetiti na čitavom području Sredozemlja. Ustanovilo se da su šume nekoć bile rasprostranjenije i da je uočljiv proces deforestacije i degradacije biljnog pokrova koji se posebno intenzivirao kroz čitavi rani novi vijek. Isto tako, upozorilo se na činjenicu da je na Sredozemlju taj proces započeo već u antici, ali da se ne smiju zanemariti neke osnovne činjenice od kojih se mogu istaknuti sljedeće:

2. Prije svega, upozorilo se na činjenicu da makija, unatoč uvriježenom mišljenju, nije nužno oblik degradirane šume. Isto tako, ustanovilo se da sredozemne i jadranske šume nisu nužno u konstantnom opadanju, već da ih je, dapače, u većem broju nego u prošlosti.

3. Teško je raspravljati o izvornosti krajolika. Na prostoru Sredozemlja postoji duga civilizacijska tradicija, što znači da je još od neolitika čovjek izravno utjecao na svoj okoliš i na promjene u krajoliku. Stoga, gotovo je nemoguće odrediti postoji li izvorni dalmatinski krajolik i je li moguće uočiti razliku između prirodnog krajolika i onoga stvorenog pod utjecajem ljudske ruke.

4. Goli krš je pojava koja je nastala spojem negativnog utjecaja čovjeka i prirodnih karakteristika terena.

5. Zaključno, čovjek je imao golem utjecaj na promjene u okolišu kroz stoljeća.

Sažetak

U ovom radu istražuje se pitanje deforestacije u mletačkoj Dalmaciji od početka 16. do kraja 18. st. Polazi se od temeljnog pitanja, jesu li Mlečani zaista uništili sve dalmatinske šume i do koje mjere su pridonijeli procesu deforestacije na tom prostoru? Analizom relevantnih izvora i korištenjem odabrane literature iz područja historiografije, ekohistorije i prirodnih znanosti nastojalo se dokazati da se radi o složenu problemu za čije se rješenje moraju uzeti u obzir različiti faktori.

Mlečani su svojim prisustvom i centraliziranom upravom zasigurno utjecali na sveukupan proces degradacije šumskih površina. Dalmatinske šume bile su vrijedan izvor ogrjevnog drva za metropolu i u manjoj su mjeri služile brodogradnji u venecijanskom Arsenalu. Senat u Veneciji izdao je brojne regulacije za očuvanje tih šuma i rezervirao je dostatne količine za potrebe Grada na laguni. Međutim, dalmatinske šume nisu bile primaran izvor drva Venecije, koja se uglavnom opskrbljivala na području Terreferme odnosno u neposrednoj blizini grada.

Postoje i drugi razlozi za deforestaciju na području današnje Dalmacije. Lokalno stanovništvo u velikoj je mjeri pridonijelo nastanku tog procesa. Stočarstvo je, kao glavna gospodarska aktivnost dalmatinskog stanovništva, snažno utjecalo na proces deforestacije. Paljbom i krčenjem ugrozile su se velike šumske površine, koje se, zbog specifičnih geomorfoloških karakteristika terena, nisu nikad oporavile. Trgovina drvom i brodogradnja su, također, pridonijele prekomjernom iskorištavanju šuma, što se posebno primijetilo u slučaju otoka Korčule. Tamo se vidio oštar sukob vlasti i stanovništva te nepremostiv razdor u interesima dviju strana. Neprestani ratovi i opće siromaštvo dodatno su utjecali na negativno stanje šuma kroz čitavi rani novi vijek. Demografski razvoj u 18. st. ubrzao je širenje svih dosad navedenih procesa. U konačnici, ne smije se zanemariti da je u ranom novom vijeku drvo primaran izvor energije i da se koristilo u gotovo svakom aspektu života.

Venecija je u 18. st. pokušala okončati preveliku ovisnost dalmatinskog stanovništva o stočarstvu i pritom poboljšati uvjete poljoprivrede. Takva je reforma bila samo djelomično uspješna i procesi deforestacije nisu zaustavljeni. Isto tako, državna šumarska politika nije se razvila u skladu s tendencijama ostalih država, za razliku od Habsburške monarhije gdje se pod Marijom Terezijom razvilo moderno šumarstvo.

Abstract

This work explores the issue of deforestation in Venetian Dalmatia from the 16th century to the end of the 18th century. It begins by asking whether the Venetians really did destroy all the forest in Dalmatia and to what degree they contributed to the process of deforestation in the region. An analysis of the relevant sources and literature in the realm of historiography, environmental history and natural sciences reveals a complex problem which requires that a number of factors be taken into account to resolve the issue.

There is no doubt that the Venetians, through their presence and centralized rule, contributed to the overall degradation of forest land. Dalmatian forests were a valuable source of firewood for the city, and to a lesser degree, they served as a source for shipbuilding for the Venetian Arsenal. The Venetian Senate issued a large number of regulations to preserve those forests and reserved a sufficient amount for use by the city on the lagoon. However, Dalmatian forests were not the primary source of wood for Venice which was supplied from the region of Terreferma, in other words, a region in close vicinity to the city.

Other reasons exist for the deforestation on the territory of today's Dalmatia. The local population contributed to the start of the process to a large extent. Livestock raising, which was the main commercial activity of the Dalmatian population, significantly influenced the process of deforestation. Slash and burn agriculture endangered large areas of forest land, which due to specific geomorphological characteristics of the terrain, were never able to recover. Trade in wood and shipbuilding also contributed to excess forest use, which was especially noted on the island of Korcula, where an intense conflict between the government and population and an unresolvable divergence in the interests of the two sides could be seen. Ongoing wars and overall poverty had an additional negative impact on the state of forests throughout the whole modern period. Demographic developments in the 18th century accelerated and intensified all the processes mentioned so far. Finally, one cannot disregard the fact that in the early modern period, wood served as the primary source of energy and that it was used in almost every aspect of life.

In the 18th Century Venetia made attempts to put an end to the excessive dependence of the Dalmatian population on livestock raising and improve agricultural conditions. This reform was only partially successful and processes of deforestation continued. At the same time, the state's forestry policy did not develop in accordance with trends in other countries, as opposed to the Habsburg Monarchy where modern forestry was introduced and developed under the rule of Maria Theresa.

Izvori

1. di Berenger, Adolfo. *Saggio storico della legislazione veneta forestale dal sec. VII al XIX*. Venezia: Libreria alla Fenice – Giusto Ebhardt, 1863.
2. _____. *Giornale di economia forestale ossia raccolta di memorie lette nel R. Istituto Forestale di Vallombrosa*. Firenze: Tipografia Tofani, 1871-72.
3. Fortis, Alberto (prev. Mate Maras). *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan Tisak, 2004.
4. Jedlowski, Dušan. *Venecija i šumarstvo Dalmacije od 15. do 18. vijeka*. Split: Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, 1975.
5. Ljubić, Šime (ur.). *Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa*. Zagreb: 1970.
6. _____. *Commissiones et relations venetae*, sv. 2 (1525-1553). Zagreb: 1877.
7. _____. *Commissiones et relations venetae*, sv. 3 (1553-1571). Zagreb: 1880.
8. Novak, Grga (ur.). *Commissiones et relations venetae*, sv. 4 (1572-1590). Zagreb: 1964.
9. _____. *Commissiones et relations venetae*, sv. 5 (1591-1600). Zagreb: 1966.
10. _____. *Commissiones et relations venetae*, sv. 6 (1588-1620). Zagreb: 1970.
11. _____. *Commissiones et relations venetae*, sv. 7 (1621-1671). Zagreb: 1972.
12. _____. *Commissiones et relations venetae*, sv. 8 (1620-1680). Zagreb: 1977.
13. Pjerotić, Simeon. „Vinko pl. Pjerotić i mletačka šumarka učiona na otoku Korčuli i Dalmaciji“, *Šumarski list*. Zagreb: 1886.
14. Rizzi, D. *Cenni storici sull'agricoltura antica e moderna*. Fano: Tipografia Lana, 1844.
15. Sandi, Vettor. *Principi di storia civile della Repubblica di Venezia*. Venezia: Sebastian Coletti, 1773.
16. Soldo, Josip Ante. *Grimanijev zakon: zakon za dalmatinske krajine iz 1755./56. godine*. Zagreb: Golden Marketing, 2005.

Literatura

1. Agnoletti, Mauro. "Legnami, foreste e costruzioni navali fra XV e XVIII secolo". *Civiltà del legno. Per una storia del legno come materia per costruire dall'antichità ad oggi*, ur. Paola Galetti. Bologna: Clueb, 2004.
2. Appuhn, Karl. *A Forest on the Sea. Environmental Expertise in Renaissance Venice*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 2009.
3. Bertoša, Miroslav. *Istra, Jadran, Sredozemlje. Identiteti i imaginariji*. Dubrovnik: Durieux...
4. Bertoša, Slaven. "Povijesne crtice o istarskim šumama: Motovunska šuma, Kornarija, Kontija, Vidorno, Šijana i Ližnjemoro (uz osvrt na granične oznake)". *Kamik na kunfinu: granične oznake u istarskim šumama*. Pula: Arheološki muzej Istre, 2003.
5. Božić-Bužančić, Danica. *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu: pokret za obnovu gospodarstva, gospodarske akademije, ogledni vrtovi i poljodjelske škole druge polovice XVIII. i početka XIX. stoljeća*. Split: Književni krug, Povijesni arhiv u Splitu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, 1995.
6. Braudel, Fernand. *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*. Zagreb: Antibarbarus, 1997.
7. Brgles, Branimir. "Odabrane teme iz paške povijesne toponomije. Sol, drvo, vjetar i voda: glavne značajke paškoga povijesnog okoliša u srednjem i ranome novom vijeku". *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku i povijest okoliša*, ur: Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, vol. X, br. 10. Zagreb: 2014.
8. Brummet, Palmira. "Visions of the Mediterranean: A Classification". *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, vol. 37, br. 1. 2007.
9. Caradonna, Jeremy L. "The Historiography of Sustainability: an Emergent Subfield". *Economic and Ecohistory. Ekonomika i Ekohistorija*, ur: Hrvoje Petrić, Paul Hirt. Zagreb, Samobor: 2015.
10. Chakrabarty, Dipesh. "The Climate of History". *Critical Inquiry*, vol. 35, br. 2. Chicago: 2009.
11. Dursteler, Eric R. "On Bazaars and Battlefields: Recent Scholarship on Mediterranean Cultural Contacts". *Journal of Early Modern History*, vol. 15. 2001.
12. Faračić, Josip; Zdenko Simić. "Kornati na starim geografski i pomorskim kartama". *Kartografija i geoinformacije*, ur: Miljenko Lapaine, vol. 4, br. 4. Zagreb: 2005.
13. Fazinić, Alena. "Neki podaci o stanovnicima grada Korčule iz župskih matičnih knjiga od XVI. do XIX. st.". *Chroatica cristiana periodica*, br.14/26. Zagreb: 1990.

14. Filipi, Amos Rube. "Povijesno-geografska obilježja Žutsko-Sitske otočne skupine". *Geoadria. Glasilo Hrvatskoga geografskog društva Zadar i Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru*, ur: Damir Magaš, vol. 8/2. Zadar: 2003.
15. Foretić, Vinko. "Nekoliko podataka o stanovništvu i naseljima otoka Korčule". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, br. 35. Zagreb: JAZU, 1971.
16. Fuerst-Bjeliš, Borna. "Promjene okoliša srednjeg dijela dalmatinske Zagore od 18. stoljeća". *Zagora između stočarsko ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, ur. Mate Matas, Josip Farčić. Zagreb, Zadar, Split: 2011.
17. Grotius, Hugo (prev. Ralph Van Deman Magoffin). *The Freedom of the Seas*. New York: Oxford University Press, 1916.
18. Grove, A.T.; Oliver Rackham. *The Nature of the Mediterran Europe. An Ecological History*. New Heaven, London: Yale University Press, 2003.
19. Gruenfelder, Anna Maria. "Velebitske šume od 16. do 18. stoljeća". *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, ur. Nenad Cambi. Split, Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
20. Hughes, Donald J. (prev. Damjan Lalović). *Što je povijest okoliša?* Zagreb: Disput, 2011.
21. Ivančević, Vice. "235 godina šumarije Krasno (1765-2000) – Najstarije šumarije u našoj zemlji". *Šumarski list*, br. 11-12. Zagreb: 2000.
22. Ivetić, Egidio. "La Dalmazia nelle Anagrafi venete (1766-1775)". *Atti*, br. 25. Trst, Rovinj: Centro di ricerche storiche, 1995.
23. _____. "Venezia e l'Adriatico Orientale: connotazione di un rapporto (secoli XIV-XVIII)". *Balcani occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo / Der Westliche Balkan, der Adriaraum und Venedig (13.-18. Jahrhundert)*, ur. Gherardo Ortalli, Oliver Jens Schmidt. Venecija, Beč: ÖAW, 2007.
24. _____. *Adriatico orientale. Atlante storico di un litorale mediterraneo*. Rovinj: Centro di ricerche storiche di Rovigno, 2014.
25. _____. *Un confine nel Mediterraneo: l'Adriatico Orientale tra Italia e Slavia*. Roma: Viella, 2014.
26. Jedlowski, Dušan. "Dokumenti iz 1646. i 1681. godine o prvoj korporaciji korisnika drveta u Blatu na Korčuli". *Šumarski list*, br. 3-4, ur: Zvonko Potočić. Zagreb: 1954.
27. _____. *Venecija i šumarstvo Dalmacije od 15. do 18. vijeka*. Split: Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, 1975.

28. _____. "Dokumenti iz XVII. i XVIII. stoljeća o izvozu hrastovine i zaštiti šuma na Krku". *Šumarski list*, br. 4-6, ur. Branimir Prpić. Zagreb: 1975.
29. Juran, Kristijan. "Kad i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?". *Povijesni prilozi*, ur: Irena Benyovsky Latin, vol. 28, br. 28. Zagreb: 2005.
30. _____. "Kornati od 14. do 19. stoljeća". *Toponomija kornatskog otočja*, ur: Vladimir Skračić. Zadar: Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, 2003.
31. Kaser, Karl. "Uništenje šuma na obalnom kraškom području hrvatske Vojne krajine u prvoj polovici 18. stoljeća. Njegovi demografski, privredni i socijalni uzroci". *Triplex Confinium (1500 – 1800): Ekohistorija*, ur. Nenad Cambi. Split, Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
32. Kosović, Brunoslav. "Prvi šumarski stručni opis i nacrt šuma na Velebitu i Velikoj Kapeli od Dalmatinske medje do Mrkopolja i Ogulina". *Šumarski list*, br. 1. Zagreb: 1914.
33. Kulušić, Sven. "Kornatska otočna skupina (prilog poznavanju kolonizacije)". *Hrvatski geografski glasnik*, ur: Veljko Rogić, vol. 27, br. 1. Zagreb: 1966.
34. Lasman, Dragutin. "Šumarenje na otoku Rabu". *Šumarski list*, br. 4, sv. 1, ur: F. Z. Kesterčanek. Zagreb: 1906.
35. Lazzarini, Antonio. "Boschi e legname. Una riforma veneziana e i suoi esiti". *L'area alto-adriatica dal riformismo veneziano all'età napoleonica*, ur: Filiberto Agostini. Venezia: Marsilio, 1998.
36. _____. "Uomini, tecniche, organizzazione: il trasporto del legname dal bosco del Cansiglio a Venezia fra XVIII e XIX secolo". *Storia e risorse forestali*, ur: Mauro Agnoletti. Firenze: Accademia italiana di scienze forestali, 2001.
37. _____. "Remi per galee. Dai boschi della Carnia all'Arsenale di Venezia". *Per Furio: studi in onore di Furio Bianco*, ur: Alessio Fornasin, Claudio Povoło. Udine: Forum, 2004.
38. Lajić, Ivan. *Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije*. Zagreb: Consilium, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1992.
39. Luzzatto, Gino. "Per la storia delle costruzioni navali a Venezia nei secoli XV e XVI". *Studi di storia economica veneziana*. Padova: CEDAM – Casa Editrice dott. Antonio Milani, 1954.
40. Matic, Slavko et al. "Prilog poznavanju šuma i šumske vegetacije Nacionalog parka Kornati i Parka prirode Telašćica". *Šumarski list*, ur: Branimir Prpić, br: 11-12. Zagreb: 2001.

41. Matteson, Kieko. *Forests in Revolutionary France*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
42. McNeill, J. R. *The Mountains of the Mediterranean World. An Environmental History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
43. Mebratu, Desta. "Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Review", *Environmental impact assesment review*, Vol. 18, br. 16. New York: 1998.
44. Moaćanin, Fedor. "Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st.". *Arhijski vjesnik*, br. 34-35. Zagreb: 1991-1992.
45. Panjek, Aleksder. *Paesaggio culturale e ambientale del Carso*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015.
46. Pederin, Ivan. *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*. Dubrovnik: Časopis "Dubrovnik", 1990.
47. Perenin, Mirjana. "Spisi komercijalne uprave za Senj, Karlobag, Kraljevicu i Bakar s posebnim osvrtom na fond "Commercialia" (1749-1776)". *Arhivjski vjesnik*. Zagreb: 1993.
48. Peričić, Šime. *Dalmacija uoči pada Mletačke republike*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1980.
49. Radkau, Joachim. *Nature and Power: A Global History of the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008
50. Rauš, Đuro. "Šumski ekosistemi otoka Raba (od XV do XX stoljeća)". *Šumarski list*, ur. Branimir Prpić, br. 1-3. Zagreb: 1978.
51. Rauš, Đuro; Stipe Matić. "Gospodarenje i namjena rapskih šuma u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti". *Rapski zbornik*, ur. Andre Mohorovičić. Zagreb: 1987.
52. Slukan-Altić, Mirela. "Komparativna analiza kulturnog pejzaža ruralnih naselja mletačke i habsburške krajine". *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, ur. Nenad Cambi. Split, Zagreb: 2003.
53. _____. "Pridodni i kulturni pejzaži Pokrčja". *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku i povijest okoliša*, ur: Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, vol: IV, br: 4. Zagreb: 2008.
54. Šarić, Marko. "Turska osvajanja i eko-sistemske tranzicije u Lici i Krbavi na prijelazi iz kasnog srednjeg vijeka u rani novi vijek". *Triplex Confinium (1500 – 1800): Ekohistorija*, ur. Nenad Cambi. Split, Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.

55. _____. "Planine i morlački svijet u Dalmaciji: Ekohistorijski osvrt". *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku i povijest okoliša*, ur: Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, vol: VI, br: 6. Zagreb: 2010.
56. Squatriti, Paolo. "The Vegetative Mediterranean". *A Companion to Mediterranean History*, ur: Peregrine Horden; Sharon Kinoshita. Pondicherry: Wiley Blackwell, 2014.
57. Štefanec, Nataša. "Trgovina drvetom na Triplex Confiniumu ili kako izvući novac iz senjskih šuma (1600 – 1630)?". *Triplex Confinium (1500 – 1800): Ekohistorija*, ur: Nenad Cambi. Split, Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.
58. Traljić, Seid. "Izvoz drva preko Obrovca krajem XVI. Stoljeća". *Radovi centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 21, ur: Grga Novak, Vjekoslav Maštrović. Zadar: 1974.
59. Thirgood, J. V. *Man and the Mediterranean Forests*. London: Academic Press, 1981.
60. Totman, Conrad. *The Green Archipelago*. Berkeley: University of California Press, 1989.
61. Vajda, Zlatko. "Prilog poznavanju historije postanka našeg golog Krša". *Šumarski list*, br. 4, ur: Đuro Knežević. Zagreb: 1954.
62. Vrandečić, Josip; Miroslav Bertoša. *Hrvatska povijest u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam international, 2007.
63. Warde, Paul. *Ecology, Economy and State Formation in Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
64. Williams, Michael. *Deforesting the Earth*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2006.
65. Wing, John T. *Roots of Empire. Forests and State Power in Early Modern Spain, c.1500-1750*. Brill: Leiden, Boston, 2015.
66. Zannini, Andrea. "L'economia veneta nel Seicento. Oltre il paradigma della "crisi generale"". *Società Italiana di Demografia Storica. La popolazione nel Seicento*. Bologna: CLUEB, 1999.
67. Zwierlein, Cornel. "Early Modern History". *Handbuch der Mediteranistik. Systematische Mittelmeerforschung und disziplinäre Zugänge*. Munich: Wilhem Fink, 2015.

Online literatura

1. Charbit, Yves; Arundhati Virmani. "The Political Failure of an Economic Theory: Physiocracy". *Population (english edition)*, br. 6, 2002.
(http://www.persee.fr/doc/pop_1634-2941_2002_num_57_6_18424) (21.08.2017.)
2. du Pisani, Jacobus. "Sustainable Development". *Environmental Sciences*, vol. 3, br. 2.
(<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15693430600688831>) (28.03.2016.)
3. Vilović, Ivan. "Šume i more: problem održivog razvoja u mletačkoj Dalmaciji (15.-18. st.). Ekohistorija". (2016.)
(https://apps.unizg.hr/rektorova/upload_2016/1_Ivan%20Vilovic_rad%20za%20rektorovu%20nagradu.pdf) (21.08.2017.)
4. "Senjska kapetanija", *Hrvatska enciklopedija*
(<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55422>) (21.08.2017.)
5. "Statistički ljetopis Republike Hrvatske za 2015. godinu", *Državni Zavod za Statistiku*
(http://www.dzs.hr/Hrv/Publication/stat_year.htm) (21.08.2017.)
6. "About the Rachel Carson Center for Environment and Society", *Rachel Carson Center for Environment and Society*
(http://www.carsoncenter.uni-muenchen.de/about_rcc/index.html) (21.07.2017.)
7. "Environmental Humanities Laboratory", *KTH*
(<https://www.kth.se/en/abe/inst/philhist/historia/ehl>) (21.07.2017.)
8. "Master program in global environmental history", *Uppsala University*
(<http://www.uu.se/en/admissions/master/selma/program/?pKod=HEH2M>) (21.07.2017.)
9. "Mission", *ESEH* (<http://eseh.org/about-eseh/mission/>) (21.07.2017.)
10. "US graduate programs in environmental history", *ASEH*
(<http://aseh.net/resources/for-students/us-graduate-programs-in-environmental-history>)
(21.08.2017.)
11. *Zentrum für Umweltgeschichte*
(<http://www.umweltgeschichte.uni-klu.ac.at/index,3206,Startseite.html>) (21.07.2017.)
12. "2017 AHA Election Results", *AHA Today*
(<http://blog.historians.org/2017/07/2017-aha-election-results/>) (21.08.2017.)